

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра міжнародних відносин і суспільних наук

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
В АЗІЇ, АФРИЦІ ТА ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ
Матеріали до лекцій**

**Навчально-методичний
посібник**

Київ – 2021

УДК 001.814(075.8)

У навчально-методичному виданні, підготовленому відповідно до навчальної програми «Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії, Африці та Латинській Америці. Матеріали до лекцій», викладено загальні методичні принципи та теоретичні засади вивчення дисципліни для студентів стаціонарної форми навчання спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Навчально-методичний посібник містить орієнтовний навчально-методичний план та програмний матеріал до вивчення дисципліни, інформаційні матеріали з лекційного блоку дисципліни.

Рекомендовано вченою радою гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 8 від 21.09.2021 р.).

Укладач: кандидат історичних наук, доцент Лановюк Л.П.

Рецензенти: кандидат історичних наук, доцент Махінько А.І.
кандидат історичних наук, доцент Кравченко Н.Б.

Навчально-методичне видання
Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії, Африці
та Латинській Америці. Матеріали до лекцій

для студентів
спеціальності 291 – «Міжнародні відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії»

Укладач: ЛАНОВЮК Людмила Петрівна

Видання друкується в авторській редакції

Підписано до друку 08.09.2021 р.   Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 10   Обл.-вид. арк. 14,2
Наклад 50 пр.   Зам. № 616

Надруковано в типографії ПП «ДІРЕКТ ЛАЙН»
м. Київ, вул. Васильківська 28

ЗМІСТ

Вступ	4
Тематичний лекційний план з дисципліни «Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії, Африці та Латинській Америці»	
Змістовий модуль 1. Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії та Африці.....	10
Змістовий модуль 2. Актуальні проблеми міжнародних відносин в Латинській Америці	12
Перелік основних понять і термінів	14
Змістовий модуль 1. Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії та Африці	
Лекційне заняття 1. Країни азійського регіону в системі міжнародних відносин: тенденції розвитку	15
Лекційне заняття 2. Природа актуальних проблем у міжнародних відносинах країн азійського регіону	30
Лекційне заняття 3. Роль та місце Африки в сучасній системі міжнародних відносин	90
Лекційне заняття 4. Конфлікти на Африканському континенті та шляхи їх врегулювання	107
Змістовий модуль 2. Актуальні проблеми міжнародних відносин в Латинській Америці	
Лекційне заняття 5. Латиноамериканська система міжнародних відносин: особливості формування, основні характеристики	111
Лекційне заняття 6. Латинська Америка в політиці великих держав	119
Лекційне заняття 7. Субрегіональні інтеграційні угруповання в Латинській Америці і Карибському регіоні	127
Завдання для самоконтролю	133
Приклади розгорнутих контрольних запитань	137
Приклади тестових завдань для контролю знань	139
Загальний список рекомендованих джерел і літератури	148
Словник термінів і основних понять	166

ВСТУП

XX-XXI ст. характеризується істотно новими рисами розвитку сучасних міжнародних відносин. Зростання кількості локальних війн, загострення етнічної та релігійної нетерпимості, політична нестабільність та нестримні процеси глобалізації обумовлюють риси нового світоустрою. Ринкова економічна модель, що протягом XX століття була основним механізмом відбудови післявоєнного світового господарства, втрачає свою ефективність на сучасному етапі розвитку нового міжнародного порядку. За умов глобалізації економіки діяльність людства вийшла за межі національно-державних кордонів, а новостворена система взаємозалежних господарських зв'язків не відповідає інтересам переважної більшості країн, що розвиваються

Закінчення «холодної війни», розпад СРСР, зникнення системи біполярного протистояння в міжнародних відносинах створили в 90-х роках нову геополітичну ситуацію в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, де розвивається регіональна багатополлярність. Взаємодія центрів впливу – Японії, яка змушена ставати на шлях пошуку більш самостійного, належного її економічній могутності місця в світовій політиці, КНР, Кореї, Індії, Пакистану, Ізраїлю та ін. країн створює масу аспектів, що впливають на розвиток зовнішньої політики не лише в регіоні, але й в усьому світі.

Водночас, не слід забувати, що в азійському регіоні існують проблеми, які тією чи іншою мірою зачіпають міжнародну безпеку: тайванська проблема, відносини між Північчю і Півднем Кореї, суперечка між Японією і Росією через Курильські острови, індо-пакистанська, близькосхідна проблеми, проблема ядерного нерозповсюдження і милітаризації регіональних держав тощо. Не можуть не турбувати і зростаючі військово-політичні амбіції Китаю, Японії, Ірану. Виникає питання про подальшу долю американсько-японського військово-політичного союзу.

Створення дієвої системи міжнародної безпеки в Азії вже не може спиратися лише на “силову” дипломатію, враховуючи військовий потенціал КНР Індії, Пакистану, Ізраїлю, можливість придбання або розробки ядерної зброї деякими країнами, зокрема Японією, Іраном, Північною Кореєю. За таких умов логічним і актуальним уявляється дослідження зовнішньої політики країн Азії та їх впливу на трансформацію системи міжнародних відносин в регіоні.

Роль Африки в сучасних міжнародних відносинах складна і багатогранна. Припинення збройних конфліктів, створення умов для економічного відродження та підвищення ефективності іноземної

допомоги африканським країнам є на сучасному етапі ключовими завданнями в системі зовнішньополітичних пріоритетів глобального розвитку. Але що намітилися позитивні зрушення на всіх перерахованих напрямках не знімають з порядку денного багато інших питань, від вирішення яких буде залежати формування перспективних тенденцій широкого міжнародної взаємодії в Африці і навколо неї. Видається, що в недалекому майбутньому світова спільнота звернеться до активнішого пошуку регіональних рішень демографічних, екологічних, енергетичних і ряду інших проблем Африканського континенту. Нова сфера зовнішньополітичного взаємодії може виникнути в результаті розширення зв'язків африканських держав з країнами Південної і Південно-Східної Азії.

На нинішньому етапі також зростає роль Латинської Америки у світі. Країни Латинської Америки успішно сприяють розвитку міжнародної економічної інтеграції. Водночас у регіоні наявні складні проблеми політичного, економічного, соціального, екологічного характеру.

Метою курсу є вивчення природи та закономірностей розвитку міжнародних відносин в провідних країнах Азії, Африки та Латинської Америки у др. пол. XX ст. – на межі ХХІ ст. з проекцією на сьогоднішній день, визначення місця окреслених регіонів у ключових тенденціях сучасних міжнародних відносин.

Необхідність викладання такого курсу зумовлена стрімким зростанням ролі ряду держав зазначених регіонів на міжнародній арені.

Вивчення дисципліни передбачає низку завдань:

➤ ознайомлення студентів із понятійно-категоріальним апаратом курсу;

➤ розуміння історичних, культурно-цивілізаційних, геополітичних, суспільно-економічних, політико-правових, етнодемографічних і природно-кліматичних особливостей розвитку країн регіонів Азії, Африки та Латинської Америки, що зумовили пріоритетні напрямки у сфері міжнародних відносин та означили актуальні проблеми;

➤ формування вміння використовувати інформацію курсу у майбутній фаховій роботі.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:

- основні поняття та терміни, які є визначальними у сфері міжнародних відносин щодо країн визначеного регіону;

- концептуальну проблематику та основні вектори міжнародних відносин в Азії, Африці та Латинській Америці;

- характер впливу країн регіонів Азії, Африки та Латинської Америки у системі міжнародних відносин;
а також вміти:
  - знаходити необхідну літературу, документи, довідкові матеріали з проблематики дисципліни;
  - орієнтуватися у сучасних тенденціях та напрямках розвитку міжнародних відносин у Азії, Африці та Латинській Америці, а також використовувати набуті теоретичні знання при їхньому аналізі;
  - висловлювати власні судження та погляд стосовно тих чи інших актуальних проблем у контексті міжнародних відносин країн Азії, Африки та Латинської Америки;
  - застосувати отримані знання при виконанні службових обов'язків після закінчення навчального закладу.

Програмні компетентності:

- знання провідних методологічних, концептуальних підходів та основних джерел і літератури з дисципліни;
- знання понятійно-категоріального апарату наукової дисципліни «Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії, Африці та Латинській Америці», етапи формування та властивості регіональних безпекових та економічних комплексів, провідних акторів міжнародних відносин у Азії, Латинській Америці та Африці та їх роль у регіоні;
- знання періодизації, термінології та дефініції всесвітньої історії країн Азії, Африки та Латинської Америки у ХХІ ст., особливостей системного і комплексного підходів у дослідженнях країн та регіонів, загальну структуру зовнішньополітичних досліджень;
- знання геополітичних, природно-кліматичних, етнодемографічних, культурно-цивілізаційних, історичних, суспільно-економічних та політико-правових особливостей розвитку вказаних країн і регіонів;
- знання типології країн Азії, Африки та Латинської Америки, їхніх регіональних об'єднань, особливостей взаємозв'язку внутрішньої та зовнішньої політики вказаних країн і регіонів.

Програмні результати навчання:

- здатність користуватися документами, науковою літературою і іншими джерелами;
- здатність аналізувати історичні події на різних стадіях їх розвитку, логічно й послідовно висвітлювати факти та явища в історії країн визначених регіонів;

- вміння застосовувати отримані історичні знання для осмислення сучасних проблем, враховувати уроки минулого для сьогодення;

- добирати, систематизувати, аналізувати регіональну інформацію з проблем курсу;

- здатність орієнтуватися в політичних, військових, соціально-економічних і гуманітарних проблемах таких регіонів як Африка та Латинська Америка;

- вміння використовувати методології системного (у тому числі, геосистемного та геокомплексологічного) та компаративного підходів у дослідженні міжнародних відносин як у цілому, так і на регіональному рівні;

- здатність формулювати припущення, передбачення та прогнози у міжнародних відносинах;

- уміння визначати місце наддержав та великих держав, провідних регіональних акторів у міжнародних відносинах регіону;

- уміння складати наукову бібліографію з регіональної та міжнародно-політичної проблематики.

Результати навчання за дисципліною:

- знати роль та місце провідних країн регіону у системі міжнародних відносин та у світовій політиці;

- знати чинники, під впливом яких йде формування зовнішньополітичних доктрин держав континенту;

- знати інтеграційні процеси в країнах Азії, Африки та Латинської Америки, їх включення у міжнародні організації та угруповання;

- знати основні проблеми безпеки та сучасні форми співробітництва на континенті;

- знати основні напрями зовнішньої політики провідних країн Азії, Африки та Латинської Америки;

- уміти придбати необхідні навички для аналізу та прогнозування тенденцій розвитку зовнішньої політики країн цього регіону.

- уміти перетворювати інформацію в знання і ефективно її використовувати;

- уміти системно мислити, узагальнювати інформацію, ставити ціль, логічно та аргументовано будувати свою відповідь, доповідь, повідомлення;

- уміти працювати із джерелами та літературою, самостійно аналізувати проблеми та формулювати висновки;

– уміти володіти навиками використання на практиці наукових досліджень.

Навчально-методичний посібник з дисципліни «Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії, Африці та Латинській Америці. Матеріали до лекцій» розроблений для фахової підготовки студентів стаціонарної форми навчання спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», підготовка яких здійснюється в НУБіП України.

Мета посібника – сприяти оптимізації навчального процесу шляхом формування у студентів уявлення про систему регіональних міжнародних відносин і механізм вироблення зовнішньої політики держав регіонів; розуміння глобальних і регіональних тенденцій світового розвитку, закономірностей і особливостей утворення сучасної політичної карти світу; ознайомлення студентів із найважливішими питаннями міжнародної діяльності провідних країн регіонів.

У запропонованому навчально-методичному посібнику містяться загальні методичні принципи щодо вивчення дисципліни, навчально-методичний план, теми лекційних занять та теоретичний матеріал. Ефективному вивченню навчального курсу сприяють не лише аудиторні заняття, а й значною мірою самостійна робота студентів. Необхідна постійна систематична робота з різноманітними джерелами країнознавчої інформації: енциклопедіями, довідниками, статистичними довідниками, науковими монографіями та статтями, науково-популярною літературою, інформацією з мережі інтернет тощо. Прослухавши цей навчальний курс студенти отримують можливість надалі самостійно удосконалювати свої знання шляхом самоосвіти, а також використовувати отримані навички у навчальному процесі. Матеріал розміщений окремими блоками відповідно до модульно-рейтингової системи навчання.

Програма навчальної дисципліни «Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії, Африці та Латинській Америці», на основі якої підготовлений навчально-методичний посібник складається із двох навчальних модулів: Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії та Африці; Актуальні проблеми міжнародних відносин в Латинській Америці. Загальна кількість годин становить – 90 (3 кредити ECTS), з яких 45 годин – це аудиторні заняття, і 45 годин – самостійна робота. Кожний модуль включає в себе лекції, семінарські заняття, самостійну роботу студентів, які завершуються рейтинговим контролем рівня засвоєння знань програмного матеріалу даної частини курсу. Контроль

здійснюється за рейтинговою системою. Оцінка успішності знань студентів здійснюється у таких формах: поточний, проміжний і підсумковий контроль. Формою підсумкового контролю з дисципліни є іспит.

ТЕМАТИЧНИЙ ЛЕКЦІЙНИЙ ПЛАН
З ДИСЦИПЛІНИ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН В АЗІЇ, АФРИЦІ ТА ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ»
(орієнтовний розподіл навчального часу)

Змістовий модуль I
Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азії та Африці

Лекційне заняття 1. Країни азійського регіону в системі
міжнародних відносин: тенденції розвитку (3 год)

Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Особливості формування незбалансованої регіональної системи міжнародних відносин у Східній Азії. Курс США на збереження регіону в зоні свого геополітичного впливу. Американська політика стримування й залучення КНР. Еволюція корейського напрямку східноазійської політики США. Новий етап розвитку постбіполярної системи міжнародних відносин. Завершення холодної війни: переможці і переможені. Особливості формування постбіполярної системи міжнародних відносин. Чинники наддержавного статусу США. Піднесення КНР і перспективи набуття нею статусу наддержави. Руйнація Росією монополярної системи міжнародних відносин. Втрата Сполученими Штатами геополітичного статусу єдиної наддержави. Криза ООН і ОБСЄ: причини й наслідки. Розширення НАТО на Схід і дезінтеграційні процеси в Альянсі. Сучасний стан і перспективи євроінтеграції. Інтеграційні проекти Російської Федерації: задум і реалії.

Лекційне заняття 2. Природа актуальних проблем у міжнародних
відносинах країн азійського регіону (2 год)

Індія: особливості зовнішньополітичного курсу (Зовнішня політика Індії щодо країн Азії. Індія – США – Росія. Зовнішня політика Індії стосовно ЄС. Індія – Пакистан: проблеми у зовнішніх відносинах. Індія – Україна). Особливості зовнішньої політики Ірану (Іран та Ізраїль: основні вектори політики. Іран та країни Європи. Іран і Росія перспективи співробітництва. Іран та США: двосторонні стосунків на сучасному етапі. Українсько – іранські стосунки). Зовнішня політика Ізраїлю (Взаємовідносини з ЄС. Ізраїль – Росія.

Ізраїль та країни арабського світу: близькосхідна проблема. Ізраїль США. Ізраїль та Україна. Особливості зовнішньої політики Ірану. Іран та Ізраїль: основні вектори політики. Іран та країни Європи. Іран і Росія перспективи співробітництва. Іран та США: двосторонніх стосунків на сучасному етапі. Українсько – іранські стосунки. Зовнішня політика Ізраїлю. Взаємовідносини з ЄС. Ізраїль – Росія. Ізраїль та країни арабського світу: близькосхідна проблема. Ізраїль США. Ізраїль та Україна.

Лекційне заняття 3. Роль та місце Африки в сучасній системі міжнародних відносин (2 год)

Постбіполярна конфліктогенність в Африці. Особливості модернізаційних процесів у Тропічній і Південній Африці. Чинники конфліктогенності в макрореєні. Невдача гуманітарної операції ООН у Сомалі. Проблема міжнародно-політичного врегулювання регіональних конфліктів в Африці. Основні поняття теми: демократизація, коаліційний уряд, конференція, „людина з рушницею”, миротворча операція, монотоварність, національне примирення, „палаючий континент”, піратство, санкції, територіальна суперечка, третій світ, швидке реагування.

Лекційне заняття 4. Конфлікти на Африканському континенті та шляхи їх врегулювання (2 год)

Тропічна й Південна Африка – „палаючий континент”. Особливості модернізаційних процесів у Тропічній і Південній Африці. Чинники конфліктогенності в макрореєні. Невдача гуманітарної інтервенції ООН у Сомалі. Проблема сомалійського піратства. Проблеми й перспективи врегулювання регіональних конфліктів в Африці. Гуманітарна катастрофа в Бурунді й Руанді. Міжнародний аспект Великої африканської континентальної війни 1998-2002 рр. Африканська політика США.

Змістовий модуль II
Актуальні проблеми міжнародних відносин
в Латинській Америці

Лекційне заняття 5. Латиноамериканська система міжнародних відносин: особливості формування, основні характеристики
(2 год)

Держави Латинської Америки в умовах „лівого тренду”. Причини „лівого тренду” макрорегіону. Особливості конфліктогенності в Латинській Америці. Розвиток міждержавної співпраці в Ла-Платському регіоні. Амазонський і Андський регіони за „лівого тренду”. Основні поняття теми: антиглобалізм, „вашингтонський консенсус”, зовнішній борг, імпортозамінююча індустріалізація, „конструктивний націоналізм”, монетаризм, наркотрафік, націоналізація, партисипативна демократія, „політика розвитку”, приватизація, протекціонізм, світова економіка, „чиказька школа”.

Лекційне заняття 6. Латинська Америка в політиці великих держав (2 год)

Міжнародні відносини в Латинській Америці за постбіполярної доби. „Вашингтонський консенсус” і неоліберальні реформи в державах макрорегіону та їхній вплив на міжнародні відносини. Причини „лівого тренду” в країнах Латинської Америки. Криза Організації американських держав і планів створення Панамериканської зони вільної торгівлі. Інтеграційні процеси в постбіполярній Латинській Америці. Створення МЕРКОСУР і розвиток міждержавної співпраці в Ла-Платському регіоні. Особливості конфліктогенності в макрорегіоні. Зовнішня політика Бразилії за урядування Партії трудящих. Міжнародна діяльність Венесуели за правління Уго Чавеса. Ресурсний чинник у міждержавних відносинах Латинської Америки. Еволюція взаємин латиноамериканських держав зі США.

Лекційне заняття 7. Субрегіональні інтеграційні угруповання в Латинській Америці і Карибському регіоні (2 год)

Латинська Америка у світовій системі господарства. Інтеграційні процеси. Кубинська революція. Внутрішня та зовнішня політика режиму Фіделя Кастро. „Карибська ініціатива” 1984 р. Президента США Рональда Рейгана. Проблемні питання розвитку острівних країн Карибського моря. Інтервенції США в Панамі та

Нікарагуа у 80-і рр. ХХ ст. Перу як андська країна. Феномен військового капіталізму. Ліворадикальні загони і проблема наркотрафікінгу. Шляхи врегулювання колумбійського конфлікту.

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Апартеїд	Лівійська джамахерія
Зовнішня політика	НАФТА
Дипломатія	МЕРКОСУР
Однополярний світ	ЛАІ
Глобалізація	Андська група
Паритет	Група РІО
Треті країни	СЕЛАК
Нейтралітет	Кариком
Суверенітет	Країни «Лівого блоку»
Багатовекторність зовнішньої політики	НЕПАД
Делімітація	«Країни Південного Хреста»
Демаркація	«Криза в Ангостурі»
Політика невтручання	«Стратегія оборони»
Територіальна цілісність	Країни «білого спадку»
Інтеграція	Ізоляція
Американська Конвенція про права людини	Африканська хартія прав людини і народу
Трансконтинентальна інтеграція	Мультикультурність
Ісламський фундаменталізм	Расизм
Дискримінація	Права людини
Конвенція	Право на розвиток

Змістовий модуль I АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В АЗІЇ ТА АФРИЦІ

Лекційне заняття 1. Країни азіатського регіону в системі міжнародних відносин: тенденції розвитку

Актуальні проблеми міжнародних відносин в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Особливості формування незбалансованої регіональної системи міжнародних відносин у Східній Азії. Курс США на збереження регіону в зоні свого геополітичного впливу. Американська політика стримування й залучення КНР. Еволюція корейського напрямку східноазійської політики США. Новий етап розвитку постбіполярної системи міжнародних відносин. Завершення холодної війни: переможці і переможені. Особливості формування постбіполярної системи міжнародних відносин. Чинники наддержавного статусу США. Піднесення КНР і перспективи набуття нею статусу наддержави. Руйнація Росією монополярної системи міжнародних відносин. Втрата Сполученими Штатами геополітичного статусу єдиної наддержави. Криза ООН і ОБСЄ: причини й наслідки. Розширення НАТО на Схід і дезінтеграційні процеси в Альянсі. Сучасний стан і перспективи євроінтеграції. Інтеграційні проекти Російської Федерації: задум і реалії.

Азія на сьогоднішній день є, мабуть, найбільш суперечливим регіоном світу. Тут перетинаються усталені багатовікові традиції та новітні віяння сучасності. Азія - найбільша частина світу в світі, яка займає майже третину всієї земної суші. Вона є частиною величезного Євразійського материка і простягається від Африки і Європи на заході до Тихого океану на сході. Її східний кордон утворюють ланцюги вулканічних островів, що представляють собою небезпечну сейсмічну зону. На північному заході Азія обмежується грядями Уральських і Кавказьких гір. Північні країни цієї частини світу лежать далеко за Полярним колом, в основному в зоні тундри, яка характеризується холодним кліматом і відсутністю деревної рослинності. Південніше через весь материк тягнеться широка смуга вічнозелених лісів - тайга. Остання, у свою чергу, змінюється родючими рівнинами на заході і на сході Азії.

Ніхто не зможе зрозуміти сучасну Азію, не знаючи наслідків колоніалізму. Хоча більшість європейських завойовників були витіснені з регіону після другої світової війни, їх жертва - Азія - і десятиліття потому повинна політичними і економічними методами

боротися з наслідками колоніального панування. Можна сказати, що Європа, створивши [Європейський союз](#), вступає в період постнаціональної держави. Що ж стосується Азії, то вона в муках народжує національну державу. Після зникнення колоніальних володарів азіати виявилися погано підготовленими до самостійного правління, не кажучи вже про формування націй. Суть проблеми полягає у відсутності адекватних соціальних інститутів і недостатній підготовленості до самостійного правління. Для подолання цієї перешкоди молодим [державам](#) необхідні інститути, що забезпечують панування права, [контрольні](#) механізми, які дозволяють захистити свободу особистості, ефективна система державних відомств і регулюючих органів, щоб гарантувати чесну гру в економіці. Державні [керівники](#) повинні виховати громадян у такому дусі, щоб вони визнавали і поважали подібні інститути. Якщо підходити до азійських держав з подібними мірками, то їх можна розділити на чотири групи. У першій групі спостерігається збалансованість дебету і [кредиту](#) рахунку. Завдяки президентові Лі Куан Ю, [Сінгапур](#) (незважаючи на західний скепсис) став єдиний країною, що домоглася успіху. У другу групу входять країни, які через деспотизму і / або комунізму рухалися в абсолютно помилковому напрямі. До них відносяться Камбоджа, [Лаос](#), М'янма (Бірма), В'єтнам і Китайська Народна Республіка. Китай за минулий час очолив процес реформ у цій групі, В'єтнам також пристосовується до такого розвитку. Третя група включає держави, які, незважаючи на недостатність соціальних інститутів, мають уряд, сприятливі умови розвитку економіки. Це Малайзія, Таїланд, [Індонезія](#), Тайвань і Південна [Корея](#), що домоглися видатних результатів у поліпшенні життєвих умов своїх громадян. За мірками західних [інституціональних стандартів](#), до цієї категорії необхідно відносити також Японію. І, нарешті, існують країни, явно мають [відповідні](#) інститути, проте недостатньо підготовлені до самостійного правління. Вони стали практикувати демократію відразу після досягнення незалежності, і всі разом живуть у бідності. Напрошується висновок, що не можна споруджувати фасад сучасного правління, якщо громадяни не розуміють його суті. У кінцевому підсумку це призводить до краху інститутів, які в інших умовах довели свою корисність і ефективність. Вирішальне питання - в якому напрямку рухається Азія? Щоб оцінити це, необхідно перш за все розглянути всесвітньо економічний і політичний розвиток. Оскільки регіон не володіє достатньою потужністю, щоб висуватися на лідируючі позиції в світі, не кажучи вже про те, щоб диктувати свої правила, [він](#) змушений [брати](#) участь у запропонованій іншими грі. В

економічному відношенні [глобалізація](#), що приводиться в рух розвитком технологій, з карколомною швидкістю змінює комерційний ландшафт. Загострюється [конкуренція](#), руйнуються торгові бар'єри. Ці процеси приховують у собі як грандіозні шанси, так і ризики. Внутрішня [політика](#) - і це прямий результат економічного успіху - повсюдно стає все більш плюралістичною, якщо не зовсім демократичною. Цілком [природно](#), що скрізь, де існує [середній клас](#), він вимагає, щоб з ним рахувалися. Неосвічені керівники, які намагаються протистояти змінам, роблять це [на свій страх](#) і ризик; розсудливі лідери будуть активно готувати свої країни до демократії, що зрозуміло, [простіше](#) сказати, ніж зробити. Необхідно справжнє лідерство. На соціальному рівні спостерігається наростаюча взаємодія культур, обумовлена технологічним прогресом. Деяким азіатським країнам з [тисячолітньою історією](#) глобалізація здається фіговим листком, що прикриває західну орієнтацію, особливо насадження американського способу життя. Цей феномен проявляється у масовій культурі, фільмах та музиці, багатьох інших явищах аж до ресторанів і кафе швидкого обслуговування і магазинах фірмових товарів. У світі існує одна-єдина наддержава - [Сполучені Штати Америки](#). І їх союзники не бачать для себе жодної відкритої загрози. Народжується новий світовий порядок, який набагато більше [характеризує](#) кооперація, ніж конфронтація. Як же Азії вистояти в цих умовах? Для неї буде корисною зміна поколінь вищих керівників. У Японії, наприклад, завершилася ера домінування Ліберально-демократичної партії, на Тайвані [встановилася демократія](#), Гонконг зберіг можливість самовизначення. Сінгапур і Малайзія знаходяться в різних фазах політики «сильної руки», а демократія на [Філіппінах](#) повернулася в норму. На початку XXI ст. в Азії з'явиться нове покоління постколоніальних лідерів. Однак сам по собі цей факт ще нічого не гарантує. Доля Азії буде визначатися тим, наскільки успішно нові лідери будуть створювати відповідні інститути і виховувати своїх громадян.

Роль Азії у світових політичних та економічних процесах поступово зростає протягом тривалого часу. В останні десятиліття цей процес набув особливої динаміки, що дозволяє говорити про невідворотне перетворення Азії на головний центр тяжіння інтересів всіх без винятку крупних держав світу. Особливо помітним є економічний прогрес азіатських держав. У 2010 р. за обсягом номінального ВВП Китай посів друге місце у світі, випередивши Японію, яка за даними МВФ знаходилася на другому місці з 1968 р. Таким чином, економіки двох країн регіону, КНР та Японії, обіймають

відповідно друге та третє місце у світі. Ще один крупний гравець регіону, Індія, за цим показником посідає 11 місце, а Південна Корея – 15. Водночас, при розрахунку ВВП на основі методики паритету купівельної спроможності ВВП КНР, Японії та Індії займають відповідно друге, третє і четверте місце у світі, Південної Кореї – 12, Індонезії – 16. Згідно з низкою прогнозів, у найближче десятиліття в результаті прискореного економічного розвитку найбільших азіатських держав спостерігатиметься зміна структури глобальної економіки. За окремими прогнозами, частка ВВП КНР у світовій економіці до 2020 р. зросте до 20%, що зробить КНР найбільшою економікою світу. Відповідна частка ВВП Індії зросте до 7% і за цим показником країна вийде на третє місце у світі, випередивши Японію. За сумарним показником частка трьох найбільших азіатських економік (китайської, індійської та японської) станом на 2020 р. складатиме 32% світового ВВП, а загальна частка Азії зросте до понад 40% світового ВВП. Одночасно з посиленням економічних позицій у світі найбільших азіатських держав поступово зростає їх вплив на світову політику. Головними чинниками цього процесу є збереження Китаєм та Індією фінансово-економічної стабільності в умовах світової економічної кризи, а також послідовна політика обох держав, спрямована на розширення свого впливу та здобуття вищого статусу у системі міжнародних відносин. Окремим важливим чинником зміцнення позицій азіатських держав у світі стає швидке нарощування ними військового потенціалу. Переважна більшість країн регіону в силу існування суттєвих загроз їхній безпеці або здійснення курсу на зміцнення свого впливу у регіоні реалізують масштабні програми модернізації збройних сил, пов'язані зі збільшенням оборонних витрат, технічним переоснащенням армій та значними закупівлями озброєнь за кордоном. Неоднозначним чинником посилення Азії в останні десятиліття стало розповсюдження ядерної зброї в регіоні: до числа невизнаних ядерних держав приєдналися Індія, Пакистан та КНДР. Оборонний бюджет КНР з 1989 р., коли було оприлюднено програму модернізації збройних сил країни, протягом останніх 20 років щороку зростав приблизно на 12%. На 2011 р. анонсовано його подальше збільшення на 12,7% (до 91,5 млрд. доларів США). Слід зазначити, що хоча китайський оборонний бюджет в абсолютних цифрах становить лише 1/7 найбільшого у світі оборонного бюджету США у перерахунку за паритетом купівельної спроможності він сягає приблизно 2/3 оборонного бюджету США. Індія у плануванні військових витрат значною мірою орієнтується на паритет з Китаєм, хоча традиційно поступається йому: до 2010 р. щорічно оборонний

бюджет Індії зростав на 4 – 5%. У лютому 2011 р. індійським урядом було анонсовано намір збільшити витрати на оборону на 11%. Крім того, Індія на даний момент є найбільшим покупцем озброєнь на світовому ринку і здійснює масштабну модернізацію збройних сил, на яку до 2020 р. заплановано витратити близько 100 млрд. доларів США. Японія відповідно до статті 9 своєї конституції не може мати збройні сили. Проте, японські Сили Самооборони не поступаються за оснащенням арміям провідних країн світу. До того ж Японія активно співпрацює з США в рамках двостороннього оборонного союзу. Відповідно до прийнятих Японією у 1970-х рр. обмежень оборонний бюджет не може перевищувати 1% ВВП Японії. Це не заважає країні залишатися у десятці країн світу з найбільшими витратами на оборону. Так, у 2010 р. розмір бюджету склав 4683 млрд. єн8 (близько 57 млрд. доларів США). У грудні 2010 р. Японія прийняла «Принципи оборонної політики на 2011-2015 рр.», за якими вона кардинально трансформує «базові сили самооборони» на «гнучкі/динамічні сили». Зокрема, це означає, що Японія легітимізує своє право модернізувати військовий потенціал та підвищувати витрати на оборону більше 1% ВВП у випадку, якщо КНР або КНДР будуть представляти загрозу її безпеці. У свою чергу у 2006 р. Національна Асамблея Південної Кореї, зважаючи на ситуацію навколо ядерної програми Північної Кореї та нарощування військового потенціалу КНР, прийняла План оборони, яким передбачалося збільшення оборонного бюджету: у 2005-2010 рр. - на 9%, у 2011-2015 рр. – на 7,8% і надалі на 1% щорічно. Загалом планувалося витратити на оборону близько 621 трлн. південнокорейських вон (близько 558 млрд. доларів США). Втім, через складну фінансову ситуацію реалізацію цього плану було дещо відтерміновано. Нарощування азіатськими державами воєнного потенціалу переважно пов'язано зі сприйняттям ними зовнішніх загроз і, в свою чергу, формує дилему безпеки та, у багатьох випадках, посилює небезпеку гонки озброєнь і шкодить зміцненню атмосфери довіри в Азії.

В останні роки в Східній Азії оформилась поліцентрична регіональна система навколо Китаю і Японії. Суттєвий вплив на ситуацію в регіоні мають і деякі позарегіональні гравці, у першу чергу США. Основними економічними мотивами їх активізації в регіоні є: забезпечення привілейованого доступу до ресурсів ПСА, контроль над транспортними перевезеннями й розміщення виробництв транснаціональними корпораціями (ТНК) на ресурсній базі країн регіону. Малі та середні країни АСЕАН, використовуючи суперечність інтересів, намагаються проводити збалансований і

незалежний курс, який не дозволяв би надмірно посилюватися жодній із провідних сил.

Присутність і зацікавлення багатьох впливових акторів у регіональних справах зумовлює існування конкурентних трансрегіональних інтеграційних проектів. Китай робить ставку на формат АСЕАН+3, спираючись на міцні напрацювання по лінії АСЕАН+Китай (угода про вільну торгівлю між АСЕАН і Китаєм вступила в дію 1 січня 2010 р.). США намагаються реанімувати АТЕС, а Японія пропонує розширений формат співробітництва – Східноазійський саміт (САС). Спільним для всіх проектів є те, що їх формування відбувається навколо вже існуючої інтеграційної структури – АСЕАН.

АСЕАН (учасники: Бруней, М'янма, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд и В'єтнам) є ядром регіональної інтеграції в Азії, оскільки є найбільш інституціоналізованою структурою, вже має внутрішню зону вільної торгівлі (остаточне оформлення передбачається у 2015 р.), а також має підписані або веде переговори про підписання угод про вільну торгівлю з усіма найбільшими економіками в Азії – Китаєм, Японією, Індією і Південною Кореєю, а також ЄС.

АТЕС (учасники: 21 країна, здебільшого з береговою лінією на Тихому океані. Створювалась як неформальний форум, згодом проголосила мету щодо створення до 2020 р. зони вільної торгівлі).

Проте за час свого існування АСЕАН не змогла істотно збільшити внутрішньорегіональну торгівлю. Це свідчить про обмежений потенціал субрегіону ПСА щодо споживання свого експорту, а відтак – недостатню ефективність функціонування без виходу на інших партнерів поза субрегіоном.

Результатом пошуку оптимальніших форм економічного співробітництва стали формати АСЕАН+3 та Східноазійський саміт (АСЕАН+8*), які є двома конкуруючими проектами зон вільної торгівлі (ЕАФТА і СЕРЕА відповідно), але в перспективі можуть стати двома етапами більш широкого пан-азійського формату економічної інтеграції.

Якщо регіональна інтеграція піде шляхом АСЕАН + 8, в ній будуть представлені п'ять конкуруючих центрів сили – США, Китай, Японія, Індія, Росія. Проте консолідація такого утворення виглядає проблематичною з огляду на внутрішні розбіжності. Так, Китай ставиться до САС з пересторогою, оскільки участь значної кількості великих позарегіональних держав розмиває східноазійську інтеграцію

і через розбіжності інтересів учасників може паралізувати його діяльність.

Окрім зазначених інтеграційних форматів, в регіоні представлені й такі організації як форум Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) і саміт «Азія–Європа» (АСЕМ), які уособлюють принцип «широкого регіоналізму», поєднуючи кілька регіонів.

Ефективності форуму АТЕС заважає відсутність необхідного рівня формалізації відносин всередині організації. Формування зони вільної торгівлі та інвестицій, які були поставлені в якості основних завдань форуму, просувається повільніше, ніж очікувалось. Крім того, несприятливий вплив на організацію мало прагнення США в роки президентства Дж. Буша її «сек'юритизувати» - перенести акцент із економічної складової співробітництва на спільну боротьбу з тероризмом. В регіоні це викликало настрої “боротьби з гегемонізмом” і розчарування в ефективності АТЕС.

Інша структура – форум АСЕМ функціонує досить стабільно. На сьогодні його членами є 48 учасників і він покликаний об'єднати економічне і політичне співробітництво Європи і Азії. На останньому саміті в Брюсселі в 2010 р. до АСЕМ офіційно приєдналася Росія. Саміт було присвячено зміцненню співробітництва між регіонами в умовах глобальної кризи, проблемам змін клімату, а також культурному діалогу.

Істотно вплинути на формування інституційної архітектури в Східній Азії можуть тенденції, які активізувалися внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр.

1. Попри досить відчутний спад в обсягах експорту у більшості економіках Східної Азії нинішня криза не мала на них такого негативного впливу як попередня (1997-1998 рр.) через два чинники: превентивне створення запобіжних механізмів та збільшення частки внутрішньорегіональних торговельно-економічних операцій. Це послужило приводом для висновків експертів щодо зниження залежності країн Азії від ринків розвинутих країн (так зв. теорія декаплінгу). Одним із механізмів на цьому шляху стала Чіангмайська багатостороння ініціатива (ЧБІ) щодо створення спільного валютного пулу для протидії кризі і зменшення залежності від міжнародних фінансових інститутів, зокрема, МВФ.

Сприяє зниженню залежності економічного розвитку регіону від експорту на ринки Європи та Америки також створення двосторонніх та багатосторонніх зон вільної торгівлі (на 2009 р. в регіоні

налічувалось більше 200 подібних угод). Показник внутрішньорегіональної торгівлі для Східної Азії в 2008 р. склав 58 %.

2. Нині найбільш потужною зоною вільної торгівлі в Східній Азії є Китай+АСЕАН (КАФТА). В 2010 р. обсяг товарообігу між сторонами склав 292,78 млрд дол. США, що у порівнянні з 2009 р. зафіксувало зростання на 37,5 %. Тож тенденцією, яка чи не найбільш виразно проявляється у процесах регіоналізації в ПСА, є посилення ролі Китаю і, відповідно, динамічний розвиток процесів у руслі його інтересів. В рамках КАФТА скасовані більшість митних тарифів, податків, а також кількісних обмежень у взаємному товарообігу, що дозволяє Китаю відтіснити конкурентів з третіх країн в імпорتنих операціях у регіон. Не тільки обсяги торгівлі, а й фінансові вливання Китаю в інфраструктурні проекти країн-учасниць АСЕАН, пільгове кредитування та підтримка їх модернізації створили сприятливі умови для масштабного залучення китайських компаній до ведення бізнесу в регіоні. Зі свого боку Китай очікує лояльності країн АСЕАН щодо можливості переходу на юань в регіональних розрахунках. Підвищується роль Сянгану (Гонконгу) як офшорного центру розрахунків в юанях, аналогічна форма розрахунків прийнята в операціях між Гуансі-Чжуанським автономним районом та країнами АСЕАН. Це дозволяє припустити, що в середньостроковій перспективі юань перетвориться на валюту регіональних розрахунків, з можливістю дальшої інтернаціоналізації.

3. Глобальна криза призвела до зниження ролі АСЕАН як координатора інтрарегіонального діалогу. Про це свідчить, зокрема, доля участі АСЕАН і держав «північної трійки» у створенні чіангмайського пулу в 120 млрд дол., де країни ПСА повинні внести лише 20 % даної суми, а інші 80 % - Китай, Японія, РК. Контролювати інвестиції відповідного фонду країни будуть відповідно до своїх внесків. Та й сам факт, що починаючи з 2008 р. наряду із самітами АСЕАН+3 значно інтенсифікувалися щорічні зустрічі у форматі КНР-Японія-Південна Корея, порядок денний яких включає проблеми економічного і політичного співробітництва в АТР, свідчить про появу нового «вузького», але впливового центру прийняття рішень в Східній Азії.

Водночас через інститут АСЕАН розширюється можливість залучення позарегіональних держав у справи регіону. Заслуговує на вивчення досвід Туреччини, яка, будучи саме такою позарегіональною державою, в 2010 р. приєдналася до Балійського договору про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії, що є передумовою для

поглибленого діалогу з АСЕАН, а також для співробітництва з іншими інтеграційними об'єднаннями, ядром яких є АСЕАН.

Азійсько-Тихоокеанський регіон — сукупність континентальних і острівних територій та басейну Тихого океану, що їх омиває. Інші назви — «тихоокеанський басейн», «тихоокеанське кільце».

Залежно від методології підрахунку, цей географічний, геополітичний і гео економічний простір (мегарегіон) налічує від 20–30 до 47 країн і окремих районів, у яких проживає близько половини населення світу. Наприклад, у США до Азійсько-Тихоокеанського регіону відносять країни Південно-Східної й Північно-Східної Азії та Океанії. В Японії, крім названих субрегіонів, включають країни тихоокеанського узбережжя Латинської Америки і країни Південної Азії — Індію та Шрі-Ланку. У Китаї — країни Східної та Південно-Східної Азії, але без країн Латинської Америки.

Організаційно-політичним і економічним ядром Азійсько-Тихоокеанського регіону вважають форум Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС; 1989), учасниками якого наразі є 21 країна (Австралія, Бруней, В'єтнам, Гонконг, Індонезія, Камбоджа, Китай, Канада, Лаос, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Південна Корея, Перу, РФ, США, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Чилі, Японія).

На початку 21 ст. в Азійсько-Тихоокеанському регіоні сформувалася пірамідальна система внутрішніх регіональних зв'язків, яка об'єднує країни не тільки з різним рівнем соціально-економічного розвитку, але й з різними принципами державного управління. Нагорі піраміди перебувають США і Японія, на які припадає понад 70 % сукупного ВВП країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. До них приєднуються Австралія й Канада (бл. 7 % ВВП регіону). Нижче перебувають неоіндустріальні країни Східної та Південно-Східної Азії: Південна Корея, Малайзія, Таїланд, Сінгапур, Філіппіни. До них долучаються країни Центральної і Південної Америки: Мексика, Чилі, Перу та ін. Найнижчий щабель за макроекономічними показниками посідають найменш розвинені країни — члени Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) — В'єтнам, Лаос, М'янма. Окреме місце у цій системі займає Китай, який за темпами та масштабами економічного зростання перевищує інші країни Азійсько-Тихоокеанського регіону, внаслідок чого за останнє десятиріччя перетворився на другу економіку світу. Загалом на Азійсько-Тихоокеанський регіон припадає: 60 % світового ВВП, 50 % світової торгівлі, 48 % прямих іноземних інвестицій, 65 % світових запасів

сировини та 42 % населення планети. У 2010-ті Азійсько-Тихоокеанський регіон перетворився на найдинамічніший мегарегіон планети, а за рівнем інтеграційного розвитку майже впритул наблизився до Європейського Союзу та Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА). При цьому найшвидші темпи розвитку мали східноазійські економіки: В'єтнам, Індонезія, Китай, Малайзія, Південна Корея, Тайвань і Таїланд, які, попри суттєві відмінності в політичних системах і соціокультурному розвитку, обрали неоіндустріальний тип суспільної модернізації.

У межах Азійсько-Тихоокеанського регіону функціонують 44 субрегіональних угруповання, зокрема 28 між окремими країнами-членами АТЕС. Здебільшого це двосторонні зони вільної торгівлі, найвідомішими серед яких є: НАФТА в Північній Америці, АСЕАН у Південно-Східній Азії, Зона вільної торгівлі між Австралією і Новою Зеландією, Форум тихоокеанських островів на півдні Тихого океану та Регіональне всеосяжне економічне партнерство. Майбутнє азійсько-тихоокеанської економічної інтеграції та місце регіону в світових інтеграційних процесах залежить від досягнення цілей Богорської декларації, яку було прийнято на неформальному саміті АТЕС 1994. Зміст основних цілей декларації полягає в поетапному створенні найбільшої у світі зони вільної торгівлі товарами, послугами та інвестиційного капіталу. При цьому розвинені країни мали завершити торгово-економічну лібералізацію до 2010, неоіндустріальні країни — до 2015, а країни, що розвиваються — до 2020. Проте досягнення задекларованих цілей через низку причин відбувається з певним відхиленням від наміченого графіка.

У межах Азійсько-Тихоокеанського регіону активно розвивається трансрегіональна інтеграція. Торговельна та інвестиційна лібералізація в Азійсько-Тихоокеанському регіоні здійснюється за трьома напрямками: на національному, субрегіональному (в рамках інтеграційних угруповань) і на багатобічній основах (відповідно до правил Світової організації торгівлі). Ефективність інтеграційного співробітництва країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, яке ґрунтується переважно на економічній складовій, пояснюється не тільки економічними, але й іншими факторами, зокрема зростанням ролі чинників регіональної безпеки та політичної стабільності. Взаємообумовленість цих факторів ускладнює розвиток інтеграційних процесів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, які в останні роки стикаються з нетрадиційними викликами та новими загрозами в умовах кризи постбіполярної системи міжнародних відносин.

З розпадом СРСР і «табору соціалізму» зникли двополосність світу та конфронтація по лінії Схід — Захід. З політичної сцени пішов головний військовий противник Сполучених Штатів Америки, що дало змогу ліквідувати загрозу всесвітньої ядерної катастрофи. Демократичні перетворення, розвиток вільного ринку стали визначальними рисами трансформації країн — від Європи до Латинської Америки, від Африканського континенту до Азії. Змінилася конфігурація геополітичних сил у постдвополосному світі.

Фактична перемога в «холодній війні» перетворила США на одноосібного світового лідера — єдину наддержаву у військово-політичному вимірі, яка має можливість втручатися у події, що відбуваються в будь-якій частині земної кулі. Це породило серед багатьох американців, за свідченням відомого стратега Г. Кіссінджера, «ще більшу спокусу переробити світ за американським образом і подобою». Така тенденція у зовнішній політиці США стала проявлятися з закінченням «холодної війни». За умов нового світоустрою зменшується значення військово-силового і військово-політичного чинників, що раніше визначали реальну вагу і вплив тієї чи іншої держави. Саме це значною мірою сприяє появі нових світових лідерів — «полосів тяжіння» — Японії, Китаю, Європейського Союзу, Австралії, Тайваню та ін. Звичайно ж, у багатополосному світопорядку важливу роль зберігає і Росія.

В умовах багатополосності світу значно обмежуються можливості збереження чи появи однієї наддержави, здатної самотужки контролювати події на планеті. Ніхто не хоче, навіть значна частина американців, щоб США були світовим жандармом, чи світовим моралістом, чи світовою моделлю для наслідування. Відбуваються якісні зміни у відносинах США з їхніми союзниками. Останні звільняються від опіки Америки, яка протягом усього повоєнного періоду виступала гарантом від комуністичної загрози.

Дедалі більша кількість країн виходять зі сфери суперництва великих держав і набувають здатності здійснювати самостійну політику, інколи всупереч своїм колишнім покровителям. Утрачають зміст поділ світу на «три світи», саме розуміння «третього світу». Щодо нових індустріальне розвинутих країн, то їхня кількість щороку зростає.

Якщо у період «холодної війни» на перше місце ставилися системні, блокові інтереси, пронизані головним чином ідеологічною сутністю, то тепер на передній план виходять інтереси окремих країн, груп країн, народів. Світ стає більш однаковим, але водночас більш різноманітним.

Разом із тим зі зникненням двополюсного протистояння і вступом світу в посткомуністичну добу постали численні обставини, що ускладнюють геополітичну ситуацію.

За двополюсного світопорядку кордони між двома блоками чи полюсами були чітко визначеними і непроникними. Протистояння полюсів було заздалегідь окресленим і простим. Був напрацьований механізм взаємного стримування. Силі як чинникові міжнародної політики не було альтернативи. Існувала жорстка стратегічна структура, побудована на балансі сил і взаємному страхі. «Холодна війна» створювала своєрідну патову ситуацію у відносинах між двома наддержавами, разом із тим забезпечуючи конфронтаційну стабільність і передбачуваність можливих дій обох сторін.

Після закінчення «холодної війни» усе змінилося — міжнародна безпека розпалася на мозаїку численних конфліктів і воєн, що виникають постійно й повсюдно. Зникає ідеологічне протистояння, але натомість розширюються та загострюються зіткнення на основі національних, конфесійних, соціально-економічних, внутрішньополітичних чинників. У двополюсному світі локальні та регіональні конфлікти різного масштабу й інтенсивності були, як правило, підпорядковані глобальному протиборству між Сходом і Заходом. Нині ж міжнародні відносини усе частіше ускладнюються нетрадиційними формами агресії та конфліктів. Доказами цього є поширення ісламського фундаменталізму, агресія Іраку проти Кувейту, криваві битви в колишній Югославії, абхазько-грузинський конфлікт, війна Росії у Чечні тощо. Такі конфлікти у більшості випадків мають внутрішньодержавний характер, тобто являють собою громадянські війни.

Ситуація ускладнилася появою на міжнародній арені внаслідок розпаду СРСР та Чехословаччини, а також Югославії великої кількості нових держав.

Внаслідок краху комуністичної системи країни Центральної та Східної Європи фактично втратили те, що вони мали завдяки їй. Це стало причиною соціальної напруженості та прагнення цих країн швидше перейти до ринкової економіки. Але поспіх у системних перетвореннях породжує непередбачувані політичні колізії.

Розпад СРСР викликав глобальні міжнародні наслідки. З його крахом по суті припинилася «холодна війна», під знаком якої пройшло майже все повоєнне півстоліття. Пішов у історію поділ світу на два геополітичних центри. Розпалася «світова система соціалізму» разом з її визначальними структурами — Організацією Варшавського Договору та Радою Економічної Взаємодопомоги. Країни Центральної

та Східної Європи отримали можливість самостійно визначати свої зовнішньополітичні орієнтири, враховуючи насамперед власні інтереси, інтегруватися між собою та вступати до тих міжнародних спільнот, які найбільше відповідали б їхнім запитам.

На єдиного світового лідера перетворилися Сполучені Штати Америки, Тепер планета мусить прислухатися до думки Вашингтона, який став для неї чи не єдиним критерієм міжнародного орієнтування. США повною мірою використовують переваги своєї нової ролі у світі, не зупиняючись перед диктатом, нав'язуванням власного бачення та способів вирішення міжнародних проблем, які з розпадом СРСР не перестали бути гострими чи загрозованими.

Очевидно, що локальні й регіональні конфлікти різного масштабу та інтенсивності в передбачуваній перспективі стануть найбільш імовірною формою силового розв'язання територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших суперечностей. Тобто майбутній світ не обов'язково буде більш безпечним, ніж у період «холодної війни».

Нова ситуація склалася й на терені колишнього СРСР. Учорашні республіки стали суб'єктами міжнародного права, забезпечили собі можливості суверенного внутрішнього та міжнародного життя. Проте не зникли спроби їхнього повернення до недавнього «спільного загону», причому цим безнадійним спробам намагаються надати ледь чи не міжнародного статусу й визнання. СНД не в змозі за нинішніх умов діяти достатньо ефективно. Вона переживає складні процеси боротьби між доцентровими та відцентровими силами, і перемога поки що за останніми. І вина в цьому не суверенних тепер держав, а здебільшого певних політичних сил Росії, які намагаються повернути їх у вчорашній день.

Ісламізм — політична ідеологія та практична діяльність, орієнтовані на створення умов, за яких будь-які протиріччя всередині суспільства і держави, де є мусульманське населення, а також міждержавні відносини повинні розв'язувати на основі норм шаріату. Інколи мова може йти про встановлення теократичної форми держави. У зв'язку з цим розвиваються ідеї особливої ісламської держави, ісламської економіки, а також особливого ісламського розуміння людських прав. Ісламізм, як ідеологію, розвинуто на основі обраних священних писань, текстів, легенд ісламу, історичних прецедентів, організаційного досвіду та сучасних образ і печалей. В основі такої ідеології лежить ісламський радикалізм. Фактично тотожним до поняття «ісламізм» є поняття «політичний іслам».

Політичний іслам — явище, яке у суспільних науках отримало назву політичний іслам або ісламізм, у популярному мовному вжитку також відоме як ісламський фундаменталізм, і яке починаючи з ХХ ст. набуло сильний суспільно-політичний вплив у світі

Ісламський радикалізм — радикальна релігійно-ідеологічна доктрина і соціально-політична практика, що припускає безкомпромісний захист певних політичних поглядів або певної політичної програми на основі односторонньої інтерпретації максимум релігійного походження, і яка ставить перед собою мету створення умов для застосування виключно шаріатських норм у всіх сферах людської життєдіяльності.

Виходячи з вищенаведеного розуміння ісламського радикалізму, можна зазначити, що такий проект вимагає глибокої трансформації суспільства, адже ще ніде у світі не існує такої держави, в якому реалізовані виключно шаріатські норми.

Причини виникнення:

1. Соціально-економічні причини.
2. Геополітичні причини.
3. Демографічні причини.
4. Внутрішньоорганізаційні проблеми.
5. Актуалізація в історичній пам'яті мусульман подій, пов'язаних з хрестовими походами, західної колонізацією ісламських країн, а також визвольним джихадом мусульман, який протягом століть породжував цілу плеяду героїв, шахідів і мучеників за віру. Так, радикали сприймають як незаперечний зразок для наслідування їхній життєвий шлях, подвиги, моделі поведінки, військово-політичні тактики і стратегії.

У сучасному ісламському світі існує ціла низка неурядових релігійно-політичних організацій, що прагнуть до реалізації ідеї побудови «ісламської держави». Проте, конкретна діяльність такого роду ісламських організацій не завжди збігається з їхньою ідеологічною та політичною орієнтаціями.

Хоча початково релігійний фундаменталізм був течією у християнстві, після Іранської революції цей термін стали вживати також щодо радикальних течій в ісламі. До таких течій належить, зокрема, ваххабізм — офіційна ідеологія Саудівської Аравії. Ісламський фундаменталізм має яскраво виражений антизахідний, антиамериканський характер. На відміну від християнського фундаменталізму представники ісламського фундаменталізму свою ідеологію так не називають.

Ісламський фундаменталізм характеризується поверненням до первинної «чистоти» ісламу, очищенням від нашарувань, що увібрав у себе іслам протягом історії (саме це відрізняє фундаменталістів від традиціоналістів, адже останні притримуються захисту багатьох пізніших звичаїв) і проголошує відновлення конкретних соціальних і політичних інститутів і норм, що мали місце за часів пророка Мухаммада і перших чотирьох пророків.

Ісламський фундаменталізм є однією з течій, поряд з ісламським традиціоналізмом і ісламським модернізмом.

За твердженням французького ученого Ф. Бюрга, ісламський фундаменталізм направлений на відновлення саме державних і соціальних інститутів, тоді як традиціоналізм, тяжіє до відновлення моралізаторського духу тих часів. Також різняться вони і в часових ідеалах, адже, якщо фундаменталізм вбачає свій ідеал в часах Мухаммеда і перших пророків, то традиціоналізм – в часах, коли до ісламу включались ті чи інші етноконфесійні громади зі своїми локальними етичними нормами.

З точки зору американського вченого Ю. Хувейрі «фундаменталізм неприязно настроєний як до традиціоналізму, так і до офіційних релігійних інститутів». Крім цього, багато дослідників акцентують і на конфліктному характері фундаменталізму. Отже порівняно з більш лояльним традиціоналізмом, фундаменталізм є більш реакційним і революційно настроєним.

Російський ісламознавець З.І. Льовін стверджує, що традиціоналізм в ісламі є «салафітським модернізмом», а фундаменталізм – «охоронним салафізмом».

У свою чергу, російський вчений К.І. Поляков, розуміє «ісламський фундаменталізм» як модель ісламських суспільних відносин, поряд із традиціоналістською і модерністською, але фундаменталізм є своєрідним відгалуженням від традиціоналістської гілки і не має власної, незалежної від традиціоналізму ідейної основи. Таке відгалуження, за твердженням Полякова, відбувається в часи, коли настає чергова революційна чи перебудовна фаза в історії і виникає необхідність радикального повернення до ідейних основ. Таким чином, фундаменталізм розглядається саме як радикалізація традиціоналізму. Причиною очищення є прагнення подальшого успішного розвитку, що не може відбуватися з тягарем неправильних нашарувань, які накладаються під час історичного процесу. Головним лозунгом такого ісламського фундаменталізму є «назад – в майбутнє».

Іншим прихильником розуміння ісламського фундаменталізму як радикальної версії традиціоналізму є А.Ю. Умнов, який вважає

фундаменталізм нетрадиційною версією традиціоналізму. Умов також виділяє лише дві основні течії в ісламі – традиціоналізм і модернізм. Але підкреслюючи зовнішню схожість традиціоналізму і фундаменталізму, вбачає в них серйозні внутрішні розбіжності. Зокрема, як ісламський традиціоналізм, так і ісламський фундаменталізм прагнуть відродити і зберегти традиційні ісламські етичні норми, поведінку, звичаї і, навіть, покарання. І перші, і другі можуть застосовувати екстремістські методи для досягнення своїх цілей. Проте, традиціоналізм прагне до традиційного збереження стосунків, а фундаменталізм наполягає на радикальній перебудові, й іноді революційним шляхом. Окрім цього, традиціоналісти не вбачають необхідності відродження і збереження традицій поза своєю локальною територією, а фундаменталісти наполягають на необхідності виходу за межі своєї держави і відродження першопочаткових ісламських цінностей ледь не на всій планеті.

Ідеї ісламського фундаменталізму лежать в основі ісламського радикалізму та ісламізму.

Ісламський тероризм — є однією з форм релігійного тероризму, свідоме застосування мусульманами насилля для отримання різних політичних цілей в ім'я релігії. Тактика насильницьких розправ з опонентами, що знаходить собі ідеологічне обґрунтування та виправдання в трактуваннях мусульманського віровчення як спрямована на захист ісламського світу від впливу чи агресії немусульманських країн та ідеологій, особливо західного світу.

Останнім часом — найпоширеніша за кількістю проявів форма тероризму. Зазвичай використовується радикальними, екстремістськими ісламськими організаціями, членів таких організацій називають ісламістами або бойовиками-ісламістами. Нерідко поєднується з етнонаціоналістичним тероризмом.

Тактика ісламських терористичних організацій включає в себе застосування атак терористів-смертників, політичні вбивства, підриви важливих об'єктів, викрадення літаків та ін. транспортних засобів, викрадення людей, захоплення заручників, залякування цивільного населення, вербування нових членів через Інтернет тощо.

Для виправдання цієї тактики зазвичай використовуються розпливчасті посилення на приписаний правовірним обов'язок вести джихад, хоча багато мусульманські богослови та релігієзнавці ставлять під сумнів трактування цього обов'язку як необхідність фізичних розправ.

Коріння ісламського тероризму простежується з XI століття, від таємного войовничого ордену Асасинів), який широко застосовував шантаж, вбивства, насильство проти політичних та релігійних опонентів.

Сучасний ісламський тероризм має свої витoki в XIX столітті. Поява та поширення з XVIII ст. ваххабітського руху надихали інші течії ісламського фундаменталізму у XIX та XX століттях. Хвилі політично мотивованих терористичних рухів в Європі у XVIII ст. (Народна Воля, Ірландське Республіканське Братство, Вірменська Революційна Федерація) та на початку XIX ст. (ІРА, Ізраїльська Національна військова організація) служили прикладами для наслідування для ісламістів протягом XX століття і після. Під час холодної війни Сполучені Штати та Велика Британія підтримали зростання фундаменталістських груп на Близькому Сході і в Південній Азії як муру від Радянської експансії, а також для послаблення антизахідних націоналістичних рухів в деяких країнах. Ескалація тероризму наприкінці XX століття простежується після трьох поворотних подій: Ісламська революція в Ірані, глобальне релігійне відродження після закінчення холодної війни, і виведення радянських військ з Афганістану. Американський історик Волтер Лакер акцентує на радянському вторгненні до Афганістану як «глобальному тригері» ісламського тероризму.

Також серед причин виникнення ісламського тероризму називають прагнення врятувати традиційний мусульманський суспільний устрій від швидкого розпаду при близькому соціокультурному контакті з цінностями західної цивілізації^[6].

Ісламістський тероризм є одним з варіантів релігійного тероризму. Його характерною рисою є виправдання вбивства мирних жителів, включаючи жінок та дітей, оскільки вони розглядаються як складова частина ворожої системи — фінансують армію податками та «своїм мовчанням та схваленням», є потенційними солдатами^[9].

Професор Дамаського університету Садік Аль-Азм вважає, що ісламізм вводиться в практику через «відродження поняття ісламського джихаду (священної війни) в його найсильніших формах», а тероризм є невід'ємною рисою ісламізму — як спосіб завдати ворогові максимальної шкоди без урахування будь-яких довготривалих наслідків навіть для самого ісламу.

Французький політолог Тьєррі Вольтон зазначає, що ісламський тероризм не являє собою єдиної структури із загальним керуванням. Окремі групи існують автономно і часто не пов'язані між собою. Він

вважає, що зменшенню терористичної загрози може сприяти демократизація арабо-мусульманського регіону^[11].

Центральне розвідувальне управління США вважає, що абсолютна більшість терористичних організацій у світі мають відношення до ісламізму.

Червоним виділені країни, що піддавалися атакам ісламських терористів починаючи з 11 вересня 2001 р. включно

Організації, визнані низкою країн терористичними:

- Абу Сайяф (Філіппіни)
- Аль-Гамаа аль-Ісламі («Ісламська група») (Єгипет)
- Аль-Джихад («Священна війна», «Holy War») (Єгипет)
- Аль-Каїда («База»)
- Аль-Харамейн («Будинок двох святинь») (Саудівська Аравія)
- Армія звільнення Аден-Абійя (Ємен)
- Асбат аль-Ансар
- Бойова ісламська група (Лівія)
- Брати-мусульмани («Аль-Іхван аль-Муслімун», «Muslim Brotherhood»)
  - бригади мучеників Аль-Акси (оголошена терористичною організацією Ізраїлем, США, Канадою, Європейським союзом, Японією)
  - Озброєна Ісламська Група
  - Вища військова маджлісуль Шура Об'єднаних сил моджахедів Кавказу
  - Джама аль-Іслах аль-Іджтімаї
  - Джама Іхья ат-Тураз аль-Ісламі

- Джемаа ісламія (Індонезія)
- уйгурів-Булгарська джамаат
- Джамаат Булгар (Афганістан) (Татарстан)
- Джамаат Шаріат (Північний Кавказ)
- Джунд аш-Шам («військо Великої Сирії»)
- Єгипетський ісламський джихад (Єгипет)
- Ісламський джихад («Ісламський джихад — джамаат моджахедів», «Група ісламського джихаду», «Islamic jihad group»)
- Ісламська армія Іраку
- Ісламський рух Узбекистану, воно ж Ісламська партія Туркестану
- Кавказький емірат («Імарат Кавказ»)
- Конгрес народів Ічкерії та Дагестану
- «Товариство відродження ісламської спадщини» («Джам Іхья ат-Тураз аль-Ісламі», «Islamic Heritage Revival Society») (Кувейт)
- «Суспільство соціальних реформ» («Джам аль-Іслах аль-Іджтімаї», «Social Reform Society») (Кувейт)
- Лашкар-і-Тайба (Пакистан)
- Лашкар Джихад (Індонезія)
- марокканська ісламська група боротьби (Марокко)
- Рядус-Саліхін
- Салафістське група проповіді та джихаду (Алжир)
- Такфір вал Хіджра (Єгипет)
- Талібан (Афганістан)
- ХАМАС (оголошена терористичною організацією Канадою, Європейським союзом, Ізраїлем, Японією, США)
- Хезболла (оголошена терористичною організацією в 6 країнах, Австралії, Великої Британії, Канаді, Ізраїлі та США)
- Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі («Партія ісламського визволення», «Islamic Salvation Party») (визнана терористичною організацією в ряді держав Середньої Азії і в Росії)^[23]
- Хорасан

Аль-Каїда – міжнародна терористична суннітська джихадистська організація. Заснована 1988 року Осамом бен Ладеном в Афганістані для боротьби з радянським вторгненням. Після виведення радянських військ з Афганістану «Аль-Каїда» зосередилася на США як «імперії зла», західному світі з його способом життя, його культурою і всіх його прибічників в ісламських країнах. Організація ставить за мету створення «Великого ісламського халіфату». Після

вибухів посольств США в столицях Кенії та Танзанії 1998 року Аль-Каїда отримала визнання терористичної організації № 1 у світі. На рахунку «Аль-Каїди» — планування і здійснення цілої низки великих терористичних актів, у тому числі терактів 11 вересня 2001 року в США. Низка подій, що почалася з нападів 11 вересня 2001 року і пов'язана з діяльністю «Аль-Каїди» і заходами щодо її придушення, відома як Війна проти тероризму.

Західні дослідники виділяють 5 періодів в історії «Аль-Каїди»: виникнення (кінець 1980-х), «Дикий» період (1990—1996), розквіт (1996—2001), періоди існування у вигляді мережі (2001—2005) і фрагментації (після 2005).

Війна проти тероризму (англ. *War on Terrorism*) — загальноживаний термін, який використовується в політиці. У ХХІ ст. найбільш відомий після подій 11 вересня 2001 року і реакції на них президента США Джорджа Буша молодшого.

Улітку США вивело своїх військовослужбовців із Афганістану після майже 20 років війни. Станом на вересень 2021 рік, як і напередодні 11 вересня 2001 року, терористи Талібану знову при владі в Афганістані і як і раніше вони зберігають тісні зв'язки з "Аль-Каїдою", що організувала теракти 11 вересня.

Війну з терором "не можна виграти тільки за допомогою жорсткої сили, - вважає адмірал Ставрідіс, колишній головнокомандувач силами НАТО. - Але поєднання жорсткої і м'якої сили - інструментів дипломатії, економічної допомоги, освіти - може значно знизити загрозу тероризму". Попри це він додав, що світ став безпечнішим за останні двадцять років - в основному завдяки розгрому "Аль-Каїди", бойовики якої зараз зосереджені на виживанні.

В Іраку США досягла головної мети - повалення режиму Саддама Хусейна, але піти з країни не могли ще довгі роки. В Афганістані американці не добилися жодної з поставлених цілей, окрім як ліквідували організатора терактів 11 вересня Усаму бен Ладена. США не змогла встановити демократію в Афганістані і перемогти глобальний тероризм. США в поспіху евакуювали з країни персонал і військових - в надії, що за ці роки 11 вересня не повториться.

Талібан — радикальний ісламістський рух сунітського напрямку, що зародився в Афганістані серед пуштунів 1994 року. Воював із армією США. Талібан мав військові сутички із ще радикальнішою ісламською організацією ІД-Хорасан, що виникла після 2015 року.

Радикальний ісламістський рух сунітського напрямку зародився в Афганістані серед пуштунів 1994 року, керував Ісламським Еміратом Афганістан з 1996 до 2001 року та регіоном Вазиристан на півночі Пакистану з 2004 року. Дипломатично лише три держави визнавали його правління: ОАЕ, Пакистан і Саудівська Аравія.

Засновниками руху стали 30 студентів (звідси назва) мусульманської духовної школи (медресе) міста Кандагар на чолі з муллою Мухамедом Омаром. Характерною рисою талібів є чорні тюрбани та білий одяг. В умовах громадянської війни, яка не припинялася після повалення прокомуністичного режиму Мухамеда Наджибули 1992 року, таліби закликали афганське суспільство до єднання та миру під прапором ісламу.

1996 року бойовики Талібану захопили Кабул, поваливши режим президента Бурхануддіна Раббані. До 1998 року бойовики контролювали 90 % території Афганістану й фактично керували країною.

Після терактів 11 вересня 2001 року, міжнародна коаліція, очолювана США 7 жовтня 2001 року почала наступ в Афганістані, де базувалося керівництво Аль-Каїди. До грудня 2001 режим Талібану було повалено. Тодішній ватажок угруповання Мулла Мохаммад Омар та Осам бен Ладен уникли полону.

У низці країн «Талібан» визнано терористичною організацією, його діяльність заборонено. З листопада 1999 проти Талібану діють міжнародні санкції ООН за відмову видати терориста Осаму бен Ладена та сприяння терористичній організації Аль-Каїда. 1 вересня 2010 року США визнали пакистанський Талібан (Tehrik-e Taliban Pakistan) міжнародною терористичною організацією.

Після відводу війська США із Афганістану 2021 року, з липня до 16 серпня 2021 року Талібан захопив всю територію країни, після чого ватажок Талібану заявив, що війна закінчилась. Президент Афганістану у супроводі керівника своєї адміністрації і радника з нацбезпеки покинув країну і склав із себе повноваження президента. Також після падіння уряду Афганістану в аеропортах утворились величезні скупчення людей, деякі з них прив'язували себе до літаків які покидали країну — інші хапались за шасі і падали з величезної висоти. Міністерство оборони США тимчасово заморозило військові та цивільні рейси, намагаючись очистити асфальт від відчайдушних цивільних, які бігли на аеродром, заявив журналістам представник Пентагону Джон Кірбі. 16 серпня 2021 року повідомлялось, що Пентагон розмістив у Кабулі ще близько 5 000 військовослужбовців, щоб забезпечити безпеку аеропорту, щоб тисячі американських

громадян, співробітників посольств і вразливих афганців могли безпечно покинути країну. Через два дні після захоплення влади в Афганістані оголосили загальну амністію для урядовців і закликали до роботи державних установ. На підконтрольних територіях Талібан вводить норми радикального шаріату, виконання яких суворо контролюється.

Лекція 2. Природа актуальних проблем у міжнародних відносинах країн азіатського регіону

Індія: особливості зовнішньополітичного курсу (Зовнішня політика Індії щодо країн Азії. Індія – США – Росія. Зовнішня політика Індії стосовно ЄС. Індія – Пакистан: проблеми у зовнішніх відносинах. Індія – Україна). Особливості зовнішньої політики Ірану (Іран та Ізраїль: основні вектори політики. Іран та країни Європи. Іран і Росія перспективи співробітництва. Іран та США: двосторонніх стосунків на сучасному етапі. Українсько – іранські стосунки). Зовнішня політика Ізраїлю (Взаємовідносини з ЄС. Ізраїль – Росія. Ізраїль та країни арабського світу: близькосхідна проблема. Ізраїль США. Ізраїль та Україна. Особливості зовнішньої політики Ірану. Іран та Ізраїль: основні вектори політики. Іран та країни Європи. Іран і Росія перспективи співробітництва. Іран та США: двосторонніх стосунків на сучасному етапі. Українсько – іранські стосунки. Зовнішня політика Ізраїлю. Взаємовідносини з ЄС. Ізраїль – Росія. Ізраїль та країни арабського світу: близькосхідна проблема. Ізраїль США. Ізраїль та Україна.

Під Азією (азіатським регіоном) у міжнародній політичній та політологічній практиці традиційно розуміється макрорегіон, що знаходиться в межах географічної Азії та охоплює країни від Японії на північному сході до Пакистану на заході та від Монголії на півночі до Індонезії на півдні.

У політологічному дискурсі даний регіон прийнято поділяти на:

Північно-Східну Азію (Японія, КНР, КНДР, Республіка Корея, Монголія);

Південно-Східну Азію (країни АСЕАН: Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни);

Південну Азію (держави-члени СААРК: Афганістан, Бангладеш, Бутан, Мальдиви, Непал, Пакистан, Індія, Шрі-Ланка).

Попри спільну загальноазіатську динаміку кожен з вказаних регіонів має власну специфіку, що суттєво відрізняє його від решти. У

лекції терміном «регіон» позначатиметься Азія, азіатський регіон, а Північно- та Південно-Східна Азія, Південна Азія визначатимуться як « субрегіони».

Загальними особливостями азіатського регіону у політичній сфері є: наявність декількох крупних держав, що намагаються розширити свій регіональний вплив та у тій чи іншій формі претендують на регіональне (а в подальшому, можливо, і світове) лідерство; існування значної кількості міждержавних та внутрішніх конфліктів різного масштабу та інтенсивності, у тому числі — територіальних конфліктів між найбільшими регіональними державами; інтенсивне посилення світової ролі та впливу в регіоні Китаю та намагання окремих азіатських держав протидіяти цьому, в тому числі за підтримки США; відсутність традиційних (в європейському розумінні) інтеграційних інституційних утворень, домінування серед політичної еліти азіатських країн думки про безальтернативність збереження та зміцнення державного суверенітету (на відміну від європейської моделі); наявність потужного зовнішнього впливу, пов'язаного з військовою присутністю США та їх військовими союзами з окремими державами регіону.

Загальними особливостями азіатського регіону в економічній сфері є: висока концентрація значного ресурсного потенціалу: демографічного, економічного, природного, науково-технологічного, інвестиційного; динамічний економічний розвиток практично всіх без винятку країн, результатом якого є постійне збільшення частки Азії у світовому ВВП та посилення впливу азіатських економічних процесів на глобальну економіку; активний розвиток внутрішньої та позарегіональної торгівлі азіатських держав, значний рівень їх інтегрованості до глобальної економіки та відповідна залежність від міжнародних торгово-економічних та фінансових процесів; активний розвиток регіональної економічної співпраці з перспективою подальшої інтеграції на різних рівнях та у різних формах.

Попри загальну тенденцію до збільшення ваги Азії у глобальній системі міжнародних відносин на інституційному рівні азіатські держави помітно недостатньо представлені у світових політичних та економічних процесах. В рамках глобальної системи безпеки помітне місце посідає лише КНР, що має статус постійного члена Ради Безпеки ООН і визнаної ядерної держави в рамках Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Решта азіатських держав, попри значний демографічний, економічний та політичний потенціал, не володіють відповідним цьому потенціалу впливом і не мають

відповідного міжнародного статусу, що обмежує можливості реалізації ними своїх інтересів. Слабкість позицій азіатських держав в універсальних міжнародних організаціях спонукає окремі з цих держав до намагань започаткувати реформування відповідних організацій або до пошуку альтернативних шляхів реалізації своїх інтересів у світовій політиці. Японія та Індія послідовно прагнуть статусу постійних членів РБ ООН і намагаються забезпечити підтримку своїх прагнень з боку інших держав. Держави Південно-Східної Азії поглиблюють регіональну інтеграцію і намагаються виступати на світовій арені єдиним об'єднанням. АСЕАН діє як єдиний блок у діалозі з КНР, Японією та Південною Кореєю (в рамках формату «АСЕАН+3»), Росією, США, Індією, Австралією (в рамках Східно-Азіатських самітів, двосторонніх діалогів та Регіонального Форуму), ЄС (в рамках Зустрічей Азія-Європа). Індія та Китай намагаються позиціонувати себе у світовій політиці як нові центри економічного зростання, виступаючи в такій якості в рамках БРІКС, IBSA, та G-15. Індія при цьому позиціонує себе і як певний лідер «світового Півдня». Якісним показником зростання ваги азійських держав у світовій політиці є збільшення їх частки в МВФ в умовах світової фінансово-економічної кризи.

У політико-безпековому вимірі субрегіон характеризують наступні особливості: збереження конфліктного потенціалу у «тайванському питанні» КНР; висока конфліктогенність ситуації на Корейському півострові, пов'язана передусім з розробкою ядерної програми Північною Кореєю; глибоко вкорінена настороженість Китаю, Південної Кореї та КНДР щодо Японії через історичну пам'ять щодо дій Японії в Другій світовій війні; зростання витрат КНР на військову сферу і непрозорість цих витрат, що призводить до зростання недовіри і напруженості в регіоні; військова присутність США та наявність японо-американського та південнокорейсько-американського безпекових союзів, що дратує КНР; територіальні конфлікти, зокрема у Японії з КНР і Тайванем (острови Секанку/Дяою), Південної Кореї та КНДР з Японією (Такесіма/Токдо), Японії з Росією (Північні території/Курильські острови).

У політико-безпековій сфері субрегіон характеризується: відсутністю інтеграційної інституції, яка б опікувалася питаннями політичного співробітництва і безпеки в субрегіоні; занепокоєністю більшості країн щодо необхідності підтримки стабільності в субрегіоні і в кожній з країн; наявна конкуренція з боку США, КНР, Японії та Індії щодо свого впливу на субрегіон. Для країн субрегіону

особливу складність становить маневрування у «трикутнику» КНР - Японія - Індія; військова присутність у субрегіоні США через підтримку двосторонніх безпекових відносин, проведення спільних військових навчань з окремими країнами.

У 2011 р. у Сирії розпочався мирний протест проти президента, який переріс у повномасштабну громадянську війну. Понад 350 тисяч осіб загинуло, міста лежать у руїнах, і різні країни світу так чи інакше втягнулися у конфлікт.

Ще до початку повстання багато сирійців скаржилися на безробіття, корупцію і брак політичної свободи. Ці проблеми вони пов'язували з президентом Башаром Асадом, який прийшов до влади у 2000 р. після смерті свого батька Хафеза Асада.

У березні 2011 р. у південному місті Дара почалися демонстрації на підтримку демократії, натхненні "арабською весною" у сусідніх країнах.

Коли уряд застосував до вільнодумців насильство, протести поширилися всією країною. Протестувальники вимагали відставки президента.

Неспокій охоплював дедалі більше людей, і розкол між сторонами поглиблювався. Прибічники опозиції взяли в руки зброю, спочатку для самозахисту, а потім і для того, щоб очистити свою землю від президентських сил безпеки. Пан Асад назвав цей рух протесту "тероризмом, який підкріплюється ззовні" та пообіцяв його зломити.

Насильство стрімко наростало. У країні почалася громадянська війна.

Сирійський центр моніторингу за дотриманням прав людини (SOHR) - організація, що базується у Великій Британії, але має широку мережу спостерігачів на місцях - станом на березень 2018 р. зафіксувала дані про смерть 353 900 осіб, включно з 106 000 цивільних.

До цього числа не входять 56 900 осіб, які зникли без вісти та, за припущенням правоохоронців, також загинули. Представники SOHR також висловлюють здогадку, що близько 100 000 смертей не задокументовані

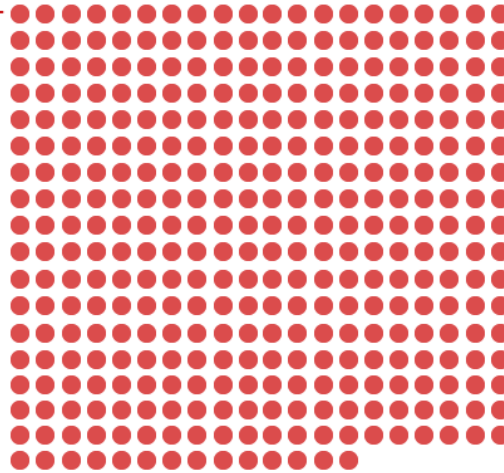
Більше 400 тис. людей були вбиті або зникли безвісти

Дані щодо кількості загиблих відрізняються залежно від джерел

● 1 = 1 000 жертв

353 900

загинули

56 900

зникли безвісти, ймовірно загинули

Джерело: Сирійський центр моніторингу за дотриманням прав людини, березень 2018 **BBC**

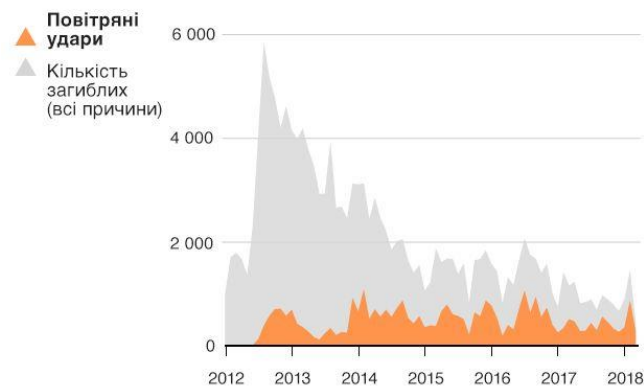
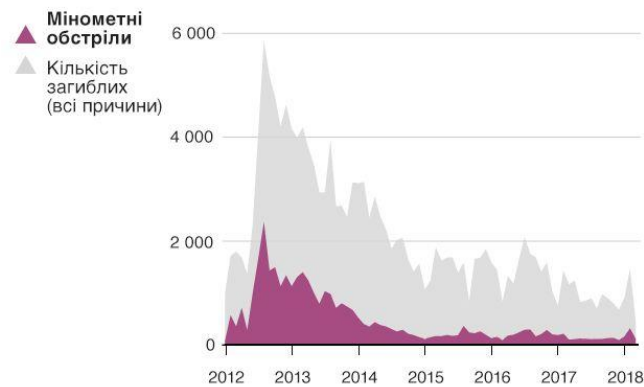
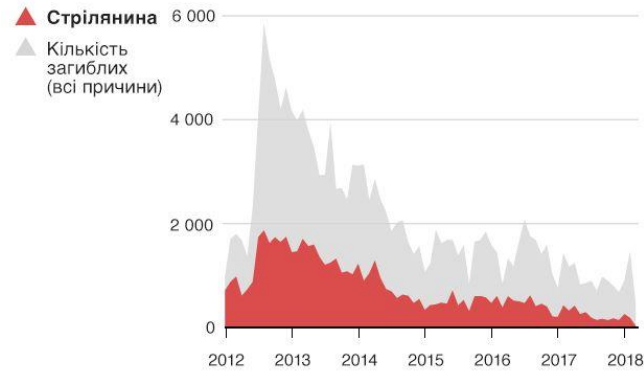
Інше джерело даних - Центр документування правопорушень. Він покладається на звіти активістів усередині Сирії та доповідає про порушення міжнародного гуманітарного права і законів про права людини, зокрема про напади на цивільних осіб.

Станом на лютий 2018 р. Центр зібрав дані про 185 980 смертей, пов'язаних з бойовими діями у Сирії, включно з 119 200 мирних жителів.

Три стадії сирійської війни

Спочатку головною причиною смертей була стрілянина, у найкривавіший 2012 рік - мінометні обстріли, а згодом - повітряні удари проурядових сил.

Джерело: Центр документування порушень, що відстежує смерті внаслідок порушення прав людини

BBC

Нині ситуація далеко не обмежується конфліктом між прибічниками та противниками Асада.

До бойових дій залучено багато груп і країн, кожна з яких має свої інтереси. Це значно ускладнює стан речей і перешкоджає встановленню миру.

Деяких з них звинувачують у розпалюванні ворожнечі між сирійськими релігійними спільнотами, а саме у підбурюванні сунітської більшості до виступів проти шіїтів-алавітів, до яких належить президент Асад.

Така роз'єднаність підштовхує обидві сторони до страшних злочинів, робить ворогами колишніх сусідів і вбиває надію на мир.

Вона також сприяє процвітанню джихадистських угруповань - "Ісламської держави" (ІДІЛ) та Аль-Каїди.

Сирійські курди, які прагнуть самоврядування, але не вступають у бій з силами Асада, додають іще один вимір до конфлікту.

Ключову підтримку уряду надають Росія та Іран, а США, Туреччина і Саудівська Аравія займають сторону повстанців.

Росія і раніше вже мала військові бази у Сирії, а в 2015 р. провела повітряну кампанію на підтримку Асада, яка допомогла переломити хід війни на користь уряду.

За твердженнями російських військових посадовців, напади здійснюються лише на "терористів", але активісти свідчать, що від них регулярно гинуть звичайні повстанці та цивільні.

Іран, як кажуть, скерував на допомогу Асаду сотні підрозділів і мільярди доларів.

Тисячі бойовиків з мусульман-шіїтів - переважно з ліванського руху "Хезболла", але також з Іраку, Афганістану та Ємену - отримують в Ірані зброю, фінансування та військову підготовку, щоб потім виступити на боці сирійської армії.

США, Велика Британія, Франція та інші західні країни надають різного рівня допомогу тим, кого вони називають "поміркованими повстанцями".

Всесвітня коаліція, яку вони очолюють, також здійснила низку повітряних атак проти бойовиків ІДІЛ у Сирії (починаючи з 2014 р.) і допомогла альянсу курдських і арабських повстанців під назвою "Демократичні сили Сирії" (SDF) відбити територію у джихадистів.

Туреччина здавна підтримує повстанців, але використовує їх для того, щоб стримувати курдські загони, які складають основу SDF і нібито пов'язані з забороненою у Туреччині Курдською робітничою партією.

Саудівська Аравія, схильна чинити опір будь-якому іранському впливу, також озброює та фінансує повстанців.

Нарешті, Ізраїль був настільки стурбований тим, що Іран постачає зброю "Хезболлі" у Сирії, що провів кілька повітряних атак для стримування цих поставок.

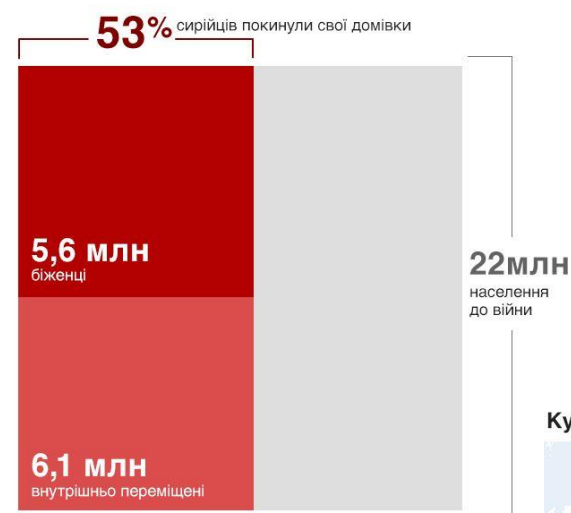
Принаймні 6,1 млн сирійців стали внутрішніми переселенцями, а ще 5,6 млн виїхали за кордон.

2% з них нині перебувають у сусідніх Лівані, Йорданії та Туреччині, які ледь дають собі раду з одним з найбільших у новітній історії напливом біженців.

За оцінкою ООН, у 2018 р. близько 13,1 млн людей на території Сирії потребуватимуть того чи іншого виду гуманітарної допомоги.

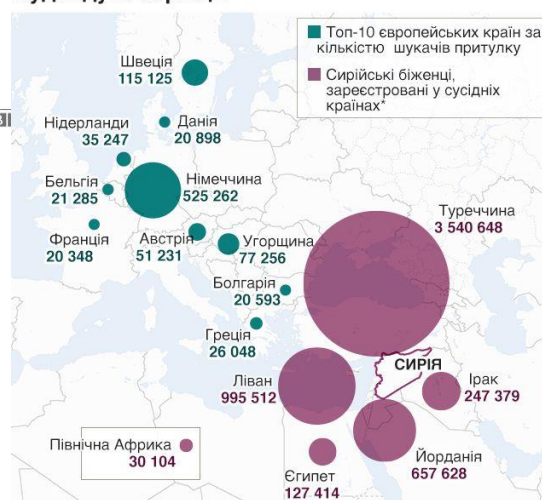
Сторони конфлікту ускладнюють ситуацію ще й тим, що не дають добродійним організаціям дістатися до багатьох потерпілих і нужденних. Майже 3 млн людей мешкають в областях під облогою чи з ускладненим доступом.

З 2011 року більше половини сирійців стали переміщеними особами

Джерело: УВКБ ООН

Куди їдуть сирійці?

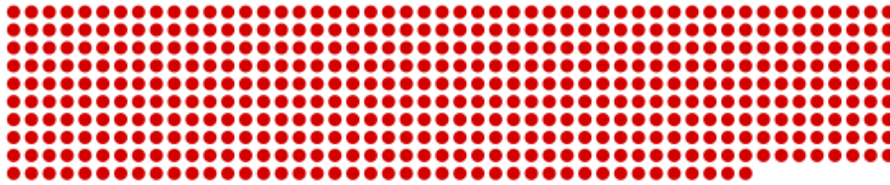
*Останні дані до лютого 2018 року включно
Джерело: УВКБ ООН

BBC

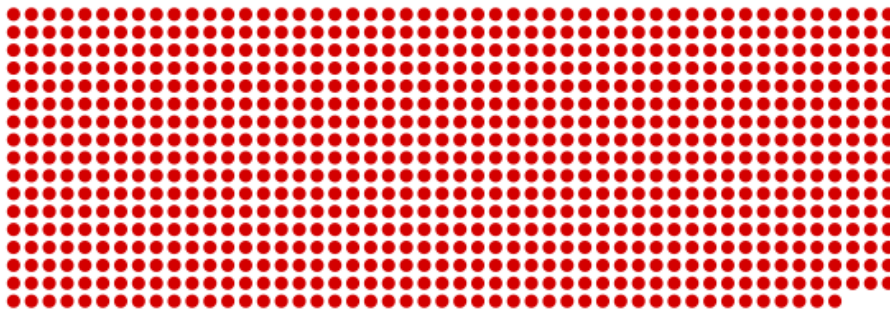
Сирійці також мають обмежений доступ до медичних послуг.

Організація "Лікарі за права людини" станом на грудень 2017 р. зафіксувала 492 напади на 330 пунктів надання медичної допомоги, внаслідок яких загинуло 847 медиків.

492 напади на медичні установи

847 медпрацівників убиті

Джерело: Лікарі за права людини (PHR)

BBC

Велика частина багатой культурної спадщини Сирії лежить у руїнах. Всі шість об'єктів на території Сирії, що входять до Списку всесвітньої культурної спадщини UNESCO, зазнали значних ушкоджень.

По всій країні стерті з лиця землі цілі містечка та райони. За нещодавнім звітом ООН, в одному з районів Східної Гути - підконтрольного повстанцям передмістя Дамаска - сильно ушкоджено або знищено 93% будівель.

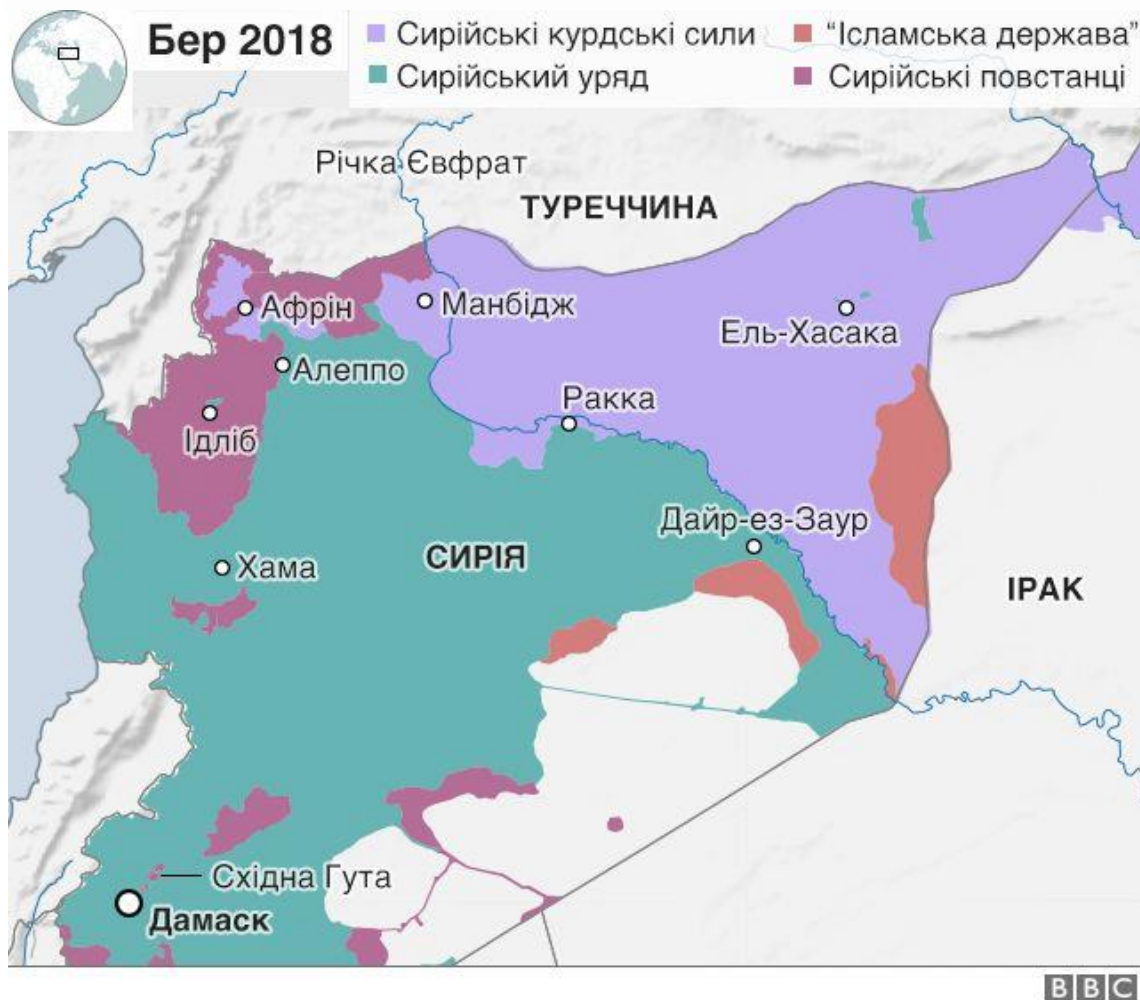
Уряд відновив контроль над найбільшими містами, але великі частини країни досі лишаються в руках повстанців і очолюваних курдами "Демократичних силах Сирії".

Серед територій, підконтрольних опозиції, найбільшою є північно-західна провінція Ідліб, де проживають понад 2,6 млн осіб.

Попри те, що її проголосили "зоною деескалації конфлікту", ця провінція стала мішенню наступальної операції уряду, який заявляє, що виступає проти джихадистів, пов'язаних з Аль-Каїдою.

Також триває наступальна операція на Східну Гуту. 393 тисячі її мешканців перебувають під облогою урядових сил з 2013 р. Наразі вони потерпають від потужних бомбардувань, а також суттєвої нестачі їжі та медикаментів.

Тим часом "Демократичні сили Сирії" контролюють більшу частину території на схід від річки Євфрат, включно з містом Ракка. До 2017 р. тут була фактична столиця "халіфату", проголошеного ІДІЛ. Нині ж "Ісламська держава" утримує лише кілька клаптиків землі у різних місцях Сирії.

Рада безпеки ООН закликала до застосування Женевського комюніке 2012 р., де викладена концепція тимчасового уряду, "сформованого за загальною згодою".

Втім, дев'ять раундів мирних перемовин, які тривають з 2014 р. за посередництва ООН і відомі під назвою "Женевський процес II", майже не досягли успіху.

Схоже, що президент Асад дедалі менше бажає домовлятися про будь-що з опозицією. Повстанці ж наполягають, що жодна домовленість неможлива без його відставки.

Тим часом захід звинуватив Росію у підриві мирних переговорів, коли та почала свій альтернативний політичний процес, нібито спрямований на досягнення миру, - перемовини в Астані.

У січні 2018 р. Росія організувала й провела тут "Конгрес національного діалогу". Втім, більшість представників опозиції відмовились від участі у ньому.

Десять років тому сирійці вийшли на вулиці вимагати демократії, але отримали війну і зруйновану країну під владою колишнього авторитарного правителя. Конфлікт, у який вплуталися інші країни Близького Сходу, Росія, Туреччина і Захід, переріс у найгострішу гуманітарну кризу сучасності. Конфлікт фактично заморожений, з березня 2020 року бойові дії майже не ведуть. Але допоки немає політичного врегулювання, не можна вважати війну завершеною. Попри те, що Асад повернув контроль над більшою частиною Сирії, назвати його переможцем можна лише з застереженнями.

Країна поділена на чотири зони впливу. Асад контролює дві третини сирійської території (для порівняння - у 2013 році під контролем Асада перебувала одна п'ята країни), зокрема усі вісім головних міст - Дамаск, Алеппо, Хомс, Хама, Латакія, Тартус, Дераа і Дейр-ез-Зор. На цих територіях проживає приблизно 12 мільйонів людей із 17-мільйонного населення повоєнної Сирії. Ще майже 7 мільйонів сирійських біженців розкидані по різних країнах світу.

Решта країни поділена на три частини - північний схід перебуває в руках курдської коаліції, яку підтримують США. Це приблизно чверть країни і 80% усіх природних ресурсів. Північний Захід контролюють повстанські угруповання, пов'язані з Туреччиною, - територію на захід від Алеппо і ділянку кордону від Тель-Аб'яд до Рас ель-Айн. В Ідлібі досі залишаються повстанські сили, серед яких джихадисти угруповання "Хайат Тахрір аш-Шам", пов'язаного з "Аль-Каїдою". Там же присутні і турецькі сили.

Як зазначає експерт Вашингтонського інституту і доцент Ліонського університету Ліон-2 Фабріс Баланш, Асад майже не контролює кордон - лише 15% сухопутного кордону підконтрольні сирійській армії, решта - в руках зовнішніх гравців. Те ж саме відбувається з морськими і повітряними кордонами.

"Попри періодичні публічні заяви про завоювання усієї Сирії, Дамаск, схоже, згоден підкоритися грі іноземних держав і зберегти обмежений суверенітет над зменшеною територією протягом тривалого часу. Навіть якщо американські війська повністю підуть зі сходу, країна залишиться в руках країн, задіяних у врегулюванні конфлікту в рамках Астанинського процесу, - Росії, Туреччини та Ірану, - тому в Асада немає вибору в цьому питанні", - вважає експерт.

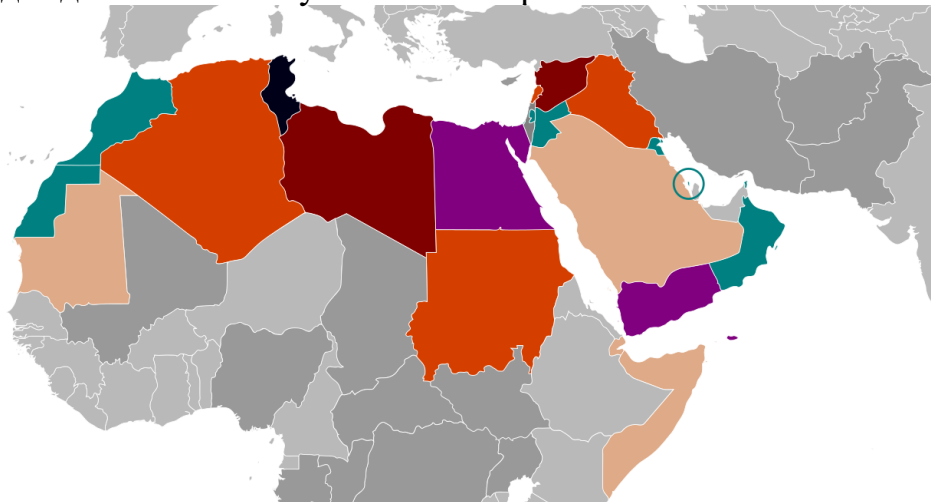
Війна в Сирії триває так довго з кількох причин, але одна з головних - залученість до конфлікту міжнародних гравців. Доля Сирії давно не в руках сирійців, а ключі до вирішення конфлікту ділять між собою зовнішні сили. Як каже експерт Російської ради з міжнародних справ Кирило Семенов, сторони перебувають у глухому куті, наприклад, навколо Ідлиба, де розгорнуті турецькі війська, і де будь-яка ескалація загрожує прямим зіткненням Росії та Туреччини.

Те ж саме відбувається на сході Сирії, де крім американських військ присутні й турецькі, й російські військові, відповідно будь-яке зіткнення в цьому регіоні загрожує перерости у відкритий конфлікт між цими провідними світовими і регіональними столицями, що наразі не вигідно нікому.

Виходи два - або дипломатичне врегулювання, або заморожування нинішньої ситуації на довгі роки.

Арабська весна — серія масових вуличних протестів, революцій та внутрішніх військових конфліктів у низці арабських країн, що почалися наприкінці 2010 року в Тунісі й тривають у деяких країнах донині.

Причиною до виникнення протестного руху стало незадоволення політикою диктаторів в Арабських країнах, поштовхом — самоспалення туніського вуличного торговця фруктами Мухаммеда Буазізі, вчинене 17 грудня 2010 року на знак протесту проти свавілля поліції, яка конфіскувала його товар. Внаслідок цього в Тунісі розгорілися масові протести, які призвели до відставки 14 січня 2011 року президента Тунісу (з 1987 р.) бен Алі та отримали назву Жасминова революція. Успіх Жасминової революції в Тунісі дав поштовх аналогічним акціям протесту в інших арабських країнах, де здебільшого існують ті самі проблеми.

Країни, в яких влада повалена більше одного разу.
Країни, в яких протести вже закінчилися.
Країни, в яких зараз тривають збройні конфлікти.
Країни, де значні протести тривають у великих містах.
Країни, протести в яких набули відносно невеликого розмаху.
Країни, в яких було запроваджено певні реформи.

Країни поза межами арабського світу, що переживають різні кризи.

Одночасно протестна хвиля піднялася і в інших містах - Дамаску та Алеппо. Люди вимагали реформ і звільнення політичних в'язнів, протестували проти корупції та бідності. "Почуття власної гідності - ось що змусило багатьох сирійців вийти на вулиці. Вони довго стежили за тим, що відбувається в Тунісі та Єгипті, і зважилися", - згадує сирійська письменниця Рима Алаф.

Асад побачив у протестних настроях змову зовнішніх сил і відповів жорстким розгоном протестів та арештами. У травні 2011 року по демонстрантах у Хомсі вже стріляли з танків. Градус конфлікту наростав поступово, ставки піднімали і влада, й опозиція, до якої пізніше приєдналися радикально налаштовані бойовики, і з мирного протест поступово перетворився на збройний, а потім і на справжню війну за участю зовнішніх сил. До кінця 2012 року в зіткненнях брали участь лише сирійці, але поступово конфлікт розрісся до регіонального, а зі вступом Ірану, США, Росії та Туреччини - до міжнародного.

Як пишуть у книзі "Реквієм за Сирією. Громадянська війна в Сирії та наслідки" ізраїльський дипломат Ітамар Рабинович і доцентка ізраїльського Інституту дослідження національної безпеки Карміт Валенсі, вже в червні 2011 року "стало зрозуміло, що Асад будь-яку політичну поступку опозиції відкидає в зародку".

Незатухлим геополітичним вулканом називає нинішню ситуацію в Сирії колишній посол Франції в Дамаску Мішель Дюкло. Коли чекати нового виверження, передбачити не візьметься ніхто, каже старша спеціалістка щодо Сирії у Міжнародній кризовій групі (International Crisis Group) Дарін Халіфа. Занадто багато залежить від одразу декількох гравців, залучених до складної дипломатичної гри.

Якщо Асад і виграв війну, то він не виграв мир, а всі проблеми, які існували до початку протестів, лише посилюються - половина населення покинула місця проживання, процес національного примирення не запущений, люди голодують. "Без глибинних реформ, які торкнуться основ нинішньої системи, на країну чекає колапс і

новий виток ескалації", - говорить арабіст Кирило Семенов. Особливо великий ризик відновлення боїв на півночі Сирії, зокрема в Ідлібі.

На сході Сирії досі присутні, нехай і в набагато меншій кількості, ніж кілька років тому, бойовики угруповання "Ісламська держава". Вони, як припускають автори "Реквієму за Сирією", в майбутньому будуть знову намагатися завербувати до своїх лав незадоволених правлінням алавітів і посиленням ролі шиїтів. Південь - провінції Дераа і Кунейтра, де періодично відбуваються бої між опозицією і сирійською армією. "Будь-який конфлікт пов'язаний з якоюсь розвідкою боєм. Якщо Асад спробує почати наступ в Ідлібі, він буде стежити за реакцією Туреччини, чи буде готова Туреччина так само активно, як раніше протидіяти таким спробам. Якщо Туреччина буде так само реагувати, то сторони намагатимуться конфлікт заморозити. Те ж саме на північному сході, де американці вже не раз давали зрозуміти, що з їхнього боку будь-яка спроба Асада просунути викликати протидію", - говорить пан Семенов.

Війна в Сирії призвела до гуманітарної кризи небувалого масштабу. Майже пів мільйона людей загинули, більше половини населення - понад 12 мільйонів - вимушено покинули свої домівки.

Серед них 6,6 млн виїхали з Сирії, інші 6 млн знайшли тимчасовий притулок всередині країни. Ціле покоління дітей народилося у вигнанні. Велика частина з цих 6,6 млн - близько 5,5 млн - знайшли притулок у сусідніх країнах - Туреччині, Лівані, Йорданії та Іраку. Близько мільйона людей виїхало в Європу - це найбільша кількість біженців з часів Другої світової війни.

До війни, за деякими оцінками, 5% сирійців володіли половиною національного багатства. Зараз понад 90% живуть за межею бідності. Зруйновані цілі міста, менше половини всіх лікарень країни досі функціонують. Посуха була головною проблемою для цілих районів Сирії до війни. Економіка, підірвана десятиліттями війни, лежить в руїнах.

Додала олії до вогню фінансова криза в сусідньому Лівані, де заможні сирійці зберігали заощадження, і пандемія коронавірусу. Інфляція та знецінення національної валюти з'їдають і без того скромні заощадження сирійців. Дорожчають ліки, ціни на їжу зростають, а зарплати залишаються колишніми.

Більше половини населення, що залишилося в Сирії - 12,4 млн - на межі голоду (дані Всесвітньої продовольчої програми ООН). Середній клас за час війни зник, багато людей зубожіли. Ціна мінімального набору продуктів на місяць (хліб, рис, сочевиця, масло і цукор) перевищує середній розмір зарплати. Щоб вистачало на гідне

життя, сирієць має заробляти 700 тисяч сирійських лір (300 доларів), підрахувала сирійська газета Qassion, що базується в Туреччині. В реальності ж середня зарплата держслужбовця не перевищує 55 тисяч сирійських лір (24 долари).

Криза і злидні не підштовхнуть людей на нові протести, вважає Дарін Халіфа з Crisis Group: "Сирійці втомилися від війни, вони знають, на яку жорстокість здатний режим, але втратили віру в те, що він коли-небудь зміниться".

Доля десятків тисяч людей досі невідома. Багато вбитих, інші залишаються у тюрмах. Довільні арешти, тортури, згвалтування, залякування, масові поховання - автори нового звіту ООН пишуть, що військові злочини і злочини проти людяності за минулі 10 років коїли усі без винятку учасники бойових дій - чи то урядові війська, чи повстанські угруповання.

Війна залишила слід і на міжетнічних і конфесійних відносинах, посилюються суперечності між сунітською більшістю і алавітською меншістю, курдами й арабами, сунітами та християнами.

На запитання, чи хотіли б вони повернутися до Сирії, 75% сирійців, які зараз живуть в Єгипті, Іраку, Йорданії та Лівані, відповіли ствердно, але лише 6% висловили готовність повернутися цього року.

В реальності усе складніше. Багатьом немає куди повернутися, їхні будинки в результаті боїв зруйновані, а відновлювати їх немає кому. Після гострої фази конфлікту до країни повернулися менше 100 тисяч людей. Інші бояться арештів і переслідувань після повернення.

Відновлення повоєнної Сирії, повернення біженців і політичне врегулювання взаємопов'язані. Політичного вирішення конфлікту немає, а без нього безпечного повернення людей під гарантії влади бути не може.

За найскромнішими оцінками, щоб залатати дірки знадобиться 50 років і щонайменше 300 млрд доларів. Але платити поки не готовий ніхто. Як нагадує Дарін Халіфа, Захід в минулому вже давав зрозуміти, що готовий допомагати, але очікує натомість політичних перетворень.

Все це грає на руку Асаду, вважають деякі дипломати й аналітики. Як пишуть автори "Реквієму за Сирією", у ближньому колі Асада до сирійців, які виїхали, ставляться з підозрою, як до неблагонадійних і нелояльних нинішній владі людей, і не поспішають приймати їх назад.

Як говорить Шеллі Калбертсон з організації RAND, сьогодняшня ситуація, за якої біженці продовжують жити у країнах, які їх прихистили, збережеться надовго.

30 вересня 2015 року на прохання Асада Росія приєдналась до сирійської війни на боці президента. Заявлена мета Росії - боротьба з джихадистами і недопущення падіння сирійського режиму.

Як пишуть автори "Реквієму за Сирією", "російському президенту Володимиру Путіну треба було рятувати одного з останніх союзників у регіоні, а щоб мінімізувати втрати від військової кампанії, Путін скористався радянським принципом "розумної достатності" й обмежився повітряними операціями".

Втручання Росії істотно змінило розстановку сил на користь Асада і допомогло йому відбити Алеппо й інші важливі міста.

Військова операція в Сирії, як майже одногосно визнають коментатори, повернула Росію на дипломатичну арену, і зробила особисто Путіна одним з головних арбітрів конфлікту.

"Росія Путіна після анексії Криму перебувала в стані екзальтації всередині країни, але на міжнародній сцені була у певній ізоляції. Вступ до сирійського конфлікту дозволив повернути Росію на дипломатичну арену, навіть якщо Путін, можливо, не припускав, наскільки правильним виявиться розрахунок. [...] Військовий внесок в Сирію зробив його неймовірно популярним на Близькому Сході й істотно поліпшив російські справи на міжнародній арені", - пише в книзі "Довга сирійська ніч" французький посол.

Зараз, як визнають багато коментаторів, Росія хотіла б знайти вихід із сирійського глухого кута, але сама цього зробити не зможе, як не зможе і домогтися від Асада істотних поступок і реформ.

У Росії дві бази в Сирії - авіабаза у Хмеймімі та військово-морська база в Тартусі.

"Вступ у війну безсумнівно приніс дивіденди, але перспективи врегулювання ситуації виглядають сумнівно", - підбивають підсумки автори "Реквієму за Сирією".

Хто крім Росії визначає розподіл сил у Сирії?

Різні проіранські воєнізовані угруповання, серед яких "Катаїб Хезболла" і "Катаїб Саїд аш-Шухада"

Протурецькі угруповання і турецькі військові

Різні повстансько-опозиційні групи, зокрема бойовики "Хаят Тахрір аш-Шам", пов'язані з "Аль-Каїдою"

Американські війська

Курдські повстанці, яким допомагають США

Джихадисти з "Ісламської держави"

Різні повстанські групи

Війна в Сирії почалася ще за Барака Обама і продовжиться, нехай і у вигляді замороженого конфлікту, за нового президента-демократа. У 2013 році Обама не дотримався своєї обіцянки покарати Сирію та її керівництво, якщо ті перейдуть символічну "червону межу" за застосування забороненої хімічної зброї на території країни.

Багато дипломатів, аналітиків та активістів саме діями тодішньої американської адміністрації пояснювали живучість сирійської влади і сьогоднішній глухий кут.

Останніми роками США були зосереджені на боротьбі проти джихадистів з ІД у Сирії і на впровадженні санкцій.

Як буде діяти нова американська влада? Наразі неясно, чіткого плану дій адміністрація Джо Байдена поки що не представила. Коментатори сходяться в одному: Сирія не пріоритетна для США, зайнятих боротьбою з пандемією і відновленням економіки.

Санкційний тиск на Асада триватиме, але радикальних змін в американській політиці в Сирії аналітики не передбачають.

Як вважає Кирило Семенов, Байден, можливо, буде активніше діяти проти проіранських проксі-сил, розгорнутих у Сирії, і в цьому напрямку США будуть діяти разом з Ізраїлем. Байден буде з одного боку шукати можливість відновити діалог з Іраном, а з іншого - намагатися боротися з елементами іранської експансії в Сирії у вигляді парамілітарних проіранських формувань.

"Нічого не вказує на те, що ситуація в Сирії у найближчі місяці або роки зміниться фундаментально. Нова адміністрація постарается зберегти американські війська, які залишилися в Іраку і Сирії, які однак, займатимуться не Сирією як такою, а боротьбою з джихадистами з "Ісламської держави". Але Байдену буде не під силу зупинити розпочатий кілька років тому поворот до Китаю, геть від Близького Сходу", - пише Гвідо Стайнберг, старший науковий співробітник Німецького інституту міжнародних справ і безпеки (Stiftung Wissenschaft und Politik) в Берліні, що спеціалізується на Близькому Сході.

Усе це дасть можливість регіональним державам у Сирії діяти так, як їм заманеться. У гіршому випадку вибухнуть конфлікти між Росією, Туреччиною, Іраном та Ізраїлем, в кращому - все буде тихо, але стабільної країни в Асада не буде, вважає експерт

У законсервованому вигляді конфлікт може протриматися довгі роки, кажуть експерти.

"Перспективи похмурі, економічна ситуація все гірша, навряд чи щось зміниться на міжнародному рівні, а тільки міжнародні гравці

можуть щось вирішити", - говорить автор видаваного в Бейруті економічного бюлетеня Syria Report Джихад Язигі.

Західні та європейські санкції унеможливають повоєнну відбудову Сирії без політичних реформ, на які Асад добровільно не піде.

"Нормалізації відносин з режимом Асада не буде. При цьому сам він, можливо, буде залишатися при владі ще довго і перетвориться на вигнанця на кшталт Кім Чен Ина", - говорить колишній американський посол в Сирії Роберт Форд.

Важливий чинник - як будуть розвиватися відносини між Іраном і США. У потенційних майбутніх переговорах між США та Іраном сирійська письменниця Рима Алаф бачить унікальну можливість для того, щоб обумовити повернення ядерної угоди поступками в Сирії і витягнути застряглий конфлікт з трасовини.

Кирило Семенов пропонує постежити за тим, як Ізраїль і США намагатимуться впливати на проіранські сили в Сирії.

Сирія - найважливіший елемент пазла іранської влади, що вибудовує, за висловом Рими Алаф, іранську імперію, і насаджує свій вплив у країнах так званого шийтського півмісяця. Це Ірак, Сирія, Ліван та Ємен. У цих країнах діють пов'язані з Іраном повстанські групи - іранські проксі-угруповання, а при владі перебувають шийтські організації.

Інші бомби уповільненої дії - ситуація в Ідлібі і ситуація з біженцями у сусідніх країнах.

Вибори сирійського президента, заплановані влітку 2021 року, сюрпризів не принесуть. Європейські країни раніше вже давали зрозуміти, що не сприйматимуть серйозно виборчий процес, якщо в ньому братиме участь Асад.

Робитимуть і дипломатичні зусилля, де астанинська трійка - Росія, Туреччина, Іран - буде намагатися домовитися зі США та іншими учасниками.

Росія утримала свої бази, зберегла і розширила присутність в регіоні. Мета російської кампанії полягала в тому, щоб зберегти хороші стосунки з Дамаском і при цьому не посваритися ані з Іраном, ані з Ізраїлем. Поки що це вдається, говорить експерт-арабіст Кирило Семенов.

Головне питання в тому, як далі розвиватимуться події, і яку позицію займе Росія, якщо США продовжать чинити тиск на Іран.

Але у Росії так і не з'явилося стратегії виходу з сирійського конфлікту, а значить те, чи можна вважати Росію головним бенефіціаром конфлікту - питання відкрите.

Закінчення Другої світової війни стало новим етапом у житті народів Азії та Африки. У ХХ ст. колоніалізм в основному вже вичерпав себе. По-перше, економічно Європейським державам, насамперед Великій Британії, стало зрозуміло, що набагато вигідніше вивозити капітали до країн Азії та Африки для будівництва промислових і сільськогосподарських підприємств, оскільки тут велика кількість дешевої робочої сили, джерел сировини та енергоносії, а також не існує необхідності витратити великі кошти на охорону навколишнього середовища, як у країнах Європи

Друга причина була політичною. Зміни в політичному устрої країн Західної Європи, рух до демократії виявилися несумісними з існуванням колоній, які були фактично відірвані від суспільства. Отже, європейським країнам стало не вигідно утримувати колонії. Водночас у самих країнах Азії та Африки виникли умови для посилення національно-визвольного руху.

Процес деколонізації розтягнувся на кілька десятиріч. Його можна переділити на три етапи.

1-й етап (1945-1955 рр.) розпочався революціями у В'єтнамі та Індонезії. Їхні колишні метрополії — Франція та Голландія, відновивши власну державність після німецької окупації, спробували повернути панування над цими країнами, але в багатолітній кровопролитній війні зазнали поразки. Лаос, що в жовтні 1945 р. оголосив незалежність, був знов окупований Францією і виборів свободу лише в 1954 р. разом із Камбоджею.

Інакше повелися англійці зі своїми колоніями в Азії, що вимагали незалежності. Лейбористський уряд підтримав національні сили залежних країн, передавши в їхні руки всю повноту влади. У 1947 р. було створено незалежні уряди в Індії та Пакистані, 1948 р. — в Бірмі, Ізраїлі, Шрі-Ланці (Цейлон). Так протягом першого етапу деколонізації з'явилося 15 суверенних держав із населенням 1,2 млрд душ.

2-й етап (середина 50 — кінець 60-х рр.) був більш організованим і планомірним у питаннях про надання незалежності колоніям. Велика Британія вчасно подбала про додаткову підготовку управлінських, військових кадрів, лікарів, аби не допустити хаосу в нових державах і зберегти в них свій вплив. Для цього колонізатори нерідко йшли на контакт із національно-визвольними рухами. У той період незалежність дістали 7 країн Азії, 37 — Північної та Екваторіальної Африки.

Особливе значення мав 1960 р., коли Генеральна Асамблея ООН з ініціативи СРСР прийняла Декларацію про надання незалежності

колишнім колоніальним країнам. Цей рік було визнано "роком Африки", позаяк одразу 17 країн стали незалежними. Тільки у випадку з Алжиром Франція використала всі сили й засоби, щоб перешкодити незалежності.

На 3-му етапі, що розпочався в першій половині 70-х рр., було ліквідовано залишки колись могутніх колоніальних імперій. У 1975 р. впала остання з них — португальська, надавши незалежність Анголі, Мозамбіку, Сан-Томе і Принсіпі. До середини 90-х рр. 11 країн Південної Африки набули державного статусу. Зазначимо, що більшість африканських країн зберегла тісні зв'язки з метрополіями. Багато з них входять до Британської та Французької співдружності націй. Прихід до влади у Південно-Африканській Республіці нового уряду, який узявся за ліквідацію расистської системи, зумовив надання в 1990 р. незалежності Намібії — останній колонії в Африці.

Велика група країн (Індія, Пакистан, Філіппіни, Кенія, Марокко, Туніс та ін.) обрала цінності ринкового плюралізму, зміцнення зв'язків із західними країнами. Практика засвідчила: що більше заохочувалося приватне підприємництво, що скоріше ліквідувалося феодальна спадщина і зміцнювалися конституційні основи держави, то успішніше переборювалися труднощі становлення суверенітету.

Низка країн Азії та Африки, зазнаючи настійного тиску з боку СРСР, що прагнув збільшити свій геополітичний вплив, обрали "соціалістичну орієнтацію". Серед них — Ангола, Алжир, Гвінея-Бісау, Ефіопія, Мозамбік, Народна-Демократична Республіка Ємен та ін. Для цієї групи характерна наявність державного сектора, централізоване регулювання економіки, насильницьке кооперування, створення авторитарних політичних структур із суттєвим обмеженням громадянських свобод, орієнтація на східний блок. У 80-ті рр. майже всі країни, що обрали цей шлях розвитку, опинились у глибокій політичній кризі. На зламі 80—90-х рр. вони ступили на шлях економічної та політичної лібералізації, офіційно відмовилися від ідеології марксизму-ленінізму.

Феноменом трьох останніх десятиріч став вихід на передові позиції у світовій економіці нових індустріальних країн Сходу, які відіграють дедалі більшу роль в економічних процесах сучасності.

У 70-90-ті рр. на повний голос заявили про себе на світовій арені країни Південно-Східної Азії — Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур, перегадом — Таїланд, Малайзія, Індонезія, Філіппіни.

Попри різний політичний статус і особливості внутрішньополітичного становища в кожній з них, країни цього регіону досягли

вражаючих успіхів в економічному розвитку. Основу їх склали ринкові реформи і відкрита економіка, пріоритет інформатики, освіти, наукомістких галузей виробництва, певний протекціонізм США та Японії, велика частка державного регулювання, орієнтація на кон'юнктуру світового ринку, пошук нових ринків збуту. Швидким темпам розвитку сприяли інвестиції капіталу, а також працьовитість, дисциплінованість, ощадливість населення.

Темпи економічного зростання Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу і Сінгапуру, яких іще називають "азійськими драконами", у 70-80-ті рр. були чи не найвищими у світі й становили в середньому близько 8-10% на рік. Це дозволило їм стати передовими державами.

Сучасна Південна Корея може слугувати моделлю для багатьох країн, що розвиваються. Кілька десятиріч тому вона пасла задніх. Тепер її економіка вийшла на одинадцяте місце у світі. Конкурентоспроможність південнокорейських товарів пояснюється не тільки їхньою якістю, а й нижчою вартістю та високою продуктивністю праці.

Ще одним "азійським драконом" є Гонконг. За обсягом товарообігу він посідав восьме місце у світі, одразу ж після "сімки" розвинених країн. Після Нью-Йорка і Лондона Гонконг є третім у світі фінансовим центром. Гонконгівські банки і страхові компанії відіграють у регіоні провідну роль.

У 1984 р. між Великою Британією і Китаєм було підписано угоду про повернення цієї території КНР. Після завершення дії угоди з 1 липня 1997 р. колишнє британське владіння набуло в рамках КНР особливого статусу, високого ступеня автономії та збереже існуючу там соціально-економічну систему протягом наступних 50 років.

Лише після закінчення Другої світової війни питання про утворення єврейської держави було поставлене перед світовим товариством. У 1946 р. це питання було винесено на обговорення ООН. США і СРСР підтримали ідею утворення держави Ізраїль. Радянський Союз розраховував створити свій форпост на Сході, щоби в такий спосіб сприяти розпадові Британської імперії. 29 листопада 1947 р. ООН схвалила резолюцію про утворення на території Палестини двох держав: єврейської (56% території) та арабської (43%). Місто Єрусалим оголошувалося міжнародною зоною. Велика Британія зобов'язувалася вивести свої війська з територій Палестини.

Проти створення єврейської держави категорично виступили араби, що посилювало міжнаціональну боротьбу. З квітня 1948 р. єврейські збройні загони вирізали арабське селище Дейр-Ясін (254 особи), араби також не поступалися в жорстокості. У таких складних

умовах Велика Британія вирішила достроково вивести свої війська — до 14 травня 1948 р. Того ж дня було проголошено Державу Ізраїль. Першим її прем'єр-міністром став Д. Бен-Гуріон. Палестинці ж не зуміли створити своєї держави через відсутність політичних структур.

Сусідні арабські країни не визнали Ізраїлю та відразу оголосили йому війну. 15 травня 1948 р. їхні об'єднані сили (10 тис. єгиптян, 4 тис. йорданців, 4,5 тис. сирійців, 3 тис. іракців і 2 тис. ліванців) розпочали наступ. Але сили оборони Ізраїлю зупинили агресора і завдали удару у відповідь.

У першій арабсько-ізраїльській війні СРСР підтримував ізраїльтян (араби розцінювались як агенти англійського імперіалізму). У квітні—червні 1949 р. між сторонами було підписано договір про перемир'я. Палестинську державу знову не було створено. Територію, відведену для неї за рішенням ООН, захопили Ізраїль (6,7 тис. кв. км), Єгипет (сектор Газа), Йорданія (Західний берег р. Йордан). Ця війна зав'язала в тугий вузол близькосхідну проблему, яка непокоїть людство усі повоєнні роки.

Ізраїль та арабські країни воювали між собою п'ять разів. Уперше — в 1948—1949 рр., вдруге — 1956 р. коли Ізраїль узяв участь в англо-французькій інтервенції проти Єгипту, спричиненій націоналізацією Суецького каналу. Світова громадськість виступила проти цієї воєнної акції, і агресори змушені були вивести свої війська.

Третя ("шестиденна війна") була розв'язана Ізраїлем проти Єгипту, Сирії та Йорданії у 1967 р. У тій війні Ізраїль захопив Сінайський півострів, Західний берег р. Йордан, сектор Газа, східну частину Єрусалима та Голанські висоти, що належать Сирії. Територія, захоплена Ізраїлем, втричі перевищувала його власну. Незважаючи на перемогу у війні, навколишня ситуація для Ізраїлю погіршилася. Сусідні арабські держави заявили, що не визнають його права на існування.

Вчетверте арабсько-ізраїльська війна розгорілася 1973 р., коли Єгипет і Сирія намагалися відвоювати свої території, але безрезультатно. П'ята воєнна сугичка сталася 1982 р. між Ізраїлем і Ліваном, куди перебралися військові формування палестинців; вона започаткувала багаторічну громадянську війну з цій арабській країні.

Слід зазначити, що серцевиною всіх цих кривавих конфліктів є палестинська проблема. У 1964 р. було створено Організацію визволення Палестини (ОВП), головою якої з 1969 р. став Ясір Арафат. Палестинці ставлять питання про створення своєї держави. З

1988 р. мова йде про Західний берег р. Йордан та інші палестинські землі, окуповані Ізраїлем 1967 р.

Останнім часом зусилля провідних країн світу, а надто США, сприяли початкові врегулювання близькосхідної кризи, що привело до підписання ізраїльсько-палестинської домовленості про надання обмеженої автономії секторові Газа та району Єрихона у складі Ізраїлю (1993 р.).

Але кінця протистоянню арабів та євреїв поки що не видно.

У повоєнній історії Ірану вирізняються три найважливіші події.

1) У березні 1951 р. іранський меджліс ухвалив закон про націоналізацію нафтової промисловості Ірану, а в квітні того ж року уряд очолив лідер Національного фронту (створений 1949 р.) М. Мосаддик, який енергійно взявся за проведення закону в життя. Всі нафтопромисли й нафтоперегінні заводи Ірану було взято під контроль уряду. Однак зростання популярності Мосаддика і розмах очолюваного ним руху налякали шаха та його оточення. У серпні 1953 р. в країні стався заколот. Ворожі Мосаддику сили повалили його уряд, а новий кабінет Захеді пішов на поступки англійцям та американцям.

2) "Біла революція". За порадою американців, на початку 60-х рр. у країні було проведено низку реформ, що дістали назву "білої революції", оскільки здійснювались вони під безпосереднім керівництвом шаха Ірану. Стрижнем "білої революції" стала аграрна реформа 1960-1963 рр. Відбувалася вона складно і болісно. Було обмежено розміри земельної власності, причому деякі послаблення зроблено для тих, хто застосовував сучасну техніку. Крім того, реформа передбачала створення селянських кооперативів типу акціонерних товариств, націоналізацію лісів, а також розпродаж (приватизацію) державних промислових підприємств для фінансування земельної реформи.

Велике значення для подальшої долі країни мала судова реформа, за якою було ліквідовано шаріатські (ісламські) суди, судочинство повністю перейшло з рук духовництва до світських судів. У мечетей також відібрали право не сплачувати податки за належні їм землі. Це викликало страшне незадоволення верхівки мусульманського духовництва, яке почало накопичувати сили для боротьби із шахом.

3) Антишахська ісламська революція розпочалась у січні 1978 р. в релігійному центрі Ірану м. Кум, де влада розіграла антиурядову демонстрацію. Навесні та влітку 1978 р. антишахські виступи посилювались.

Могутній, безпрецедентний за охопленням широких верств населення, за щоденним напруженням і самопожертвою антимонархічний рух змусив шаха 16 січня 1979 р. залишити межі Ірану — як виявилось, назавжди (у липні 1980 р. він помер у Єгипті). А за два тижні потому запеклий ворог шаха аятола Хомейні на спеціально зафрахтованому літаку авіакомпанії "Ер Фракс" із тріумфом повернувся на Батьківщину з Парижа.

12 лютого 1979 р. прихильники Хомейні повністю оволоділи Тегераном. У країні було проведено референдум, наслідком якого стало проголошення 1 квітня 1979 р. Ісламської Республіки Іран. У грудні того ж року було ухвалено нову конституцію, в якій було спеціально обумовлено, що найвища влада в країні належить духовенству в особі імама Хомейні (після смерті — його наступникові), а цивільну політичну владу здійснюють президент, меджлис і прем'єр. Державна, кооперативна і приватна форми власності склали три сектори економіки нової республіки. Втручання і вплив західних країн ліквідовувались. Країна принципово відкинула капіталізм і комунізм і протиставила їм власний, ісламський шлях розвитку. В наступні роки Іран жив за законами шаріату, впродовж восьми років воював проти Іраку, що призвело до занепаду економіки, міжнародної ізоляції.

Після Другої світової війни Афганістан залишався однією з найвідсталіших держав світу. Панівний напівфеодальний режим перешкоджав прогресу країни. 86% населення мешкало в селах, майже 3 млн душ вело напівкочовий спосіб життя. У країні фактично відсутня сучасна промисловість, майже немає залізниць.

Наприкінці 60-х та початку 70-х рр у зв'язку зі скороченням зовнішньої допомоги, що її Афганістан отримував як від Сполучених Штатів Америки, так і від Радянського Союзу, у країні розпочалася глибока внутрішня криза. Було сформовано антимонархічну опозицію, до якої приєдналися і прихильники нечисленної Народно-демократичної партії Афганістану (НДПА), створеної 1965 р. на підвалинах марксизму.

17 липня 1973 р. в Афганістані стався державний переворот. Монархію було скинуто, проголошено республіку. До влади доступився уряд М. Дауда, який розширив позиції державного сектора в економіці, ухвалив закон про земельну реформу. В опозицію до уряду М. Дауда стала НДПА, що спиралася на підтримку СРСР.

27 квітня 1978 р. НДПА вчинила державний переворот, спираючись на вірні військові частини. Президента країни М. Дауда змовники стратили. 30 квітня лідер НДПА Таракі став новим

президентом країни. У вересні 1979 р. керівник НДПА і Революційної ради Н.Таракі був скинутий і страчений його суперником Х.Аміном, після чого було розгорнуто кампанію переслідування прихильників Таракі. До внутрішніх справ Афганістану грубо втрутився Радянський Союз: 27 грудня 1979 р за рішенням політбюро ЦК КПРС на чолі з Л.Брежнєвим до Кабула увійшли радянські війська, президентський палац було оточено і взято штурмом. Аміна вбили, а на чолі НДПА і Революційної ради став Б.Кармаль.

Введення радянських військ до Афганістану призвело до розортання опору афганського народу (бійців якого називають моджахедами), який потім переріс у кровопролитну громадянську війну. Близько 5 млн осіб покинули рідні місця та облаштувалися в Пакистані й частково Ірані, звідки продовжили боротьбу.

Нове керівництво СРСР на чолі з М. Горбачовим визнало рішення своїх попередників помилковим. На цю позицію вплинув не тільки новий курс у зовнішній політиці, а й значні втрати радянських військ у цій війні. Наприкінці 1986 р. розпочалося поетапне виведення радянських, військ. В Афганістані до влади доступилося нове керівництво на чолі з Наджибуллою, ще одним ставлеником Москви, який керував службою безпеки після квітневого перевороту. За наказами цього душогуба було знищено 1 млн людей.

15 лютого 1989 р. виведення радянських військ з Афганістану завершилося. Через повне припинення допомоги Росії у квітні 1992 р. Наджибулла пішов у відставку. Кабул оточили моджахедаи Одне з найбільших їхніх формувань очолював Гульбеддвд Хекматіяр. За ним стояло понад 20 тис. бійців. Він був керівником найбільш радикальної Ісламської партії Афганістану. Його головним суперником був Ахмад Шах Масуд, командувач військ Ісламського товариства Афганістану (ІТА), яке очолював професор теології Бурхануддін Раббані

У вересні 1994 р у прикордонних із Пакистаном районах розпочала бойові дії нова військово-політична група талібів. Таліби — учні релігійних шкіл — медресе (найближчий український еквівалент — семінаристи). Воєнну допомогу ісламському рухові подавав Пакистан, а фінансову — Саудівська Аравія. Однак у зв'язку з тим, що таліби надали притулок Усамі Бен Ладену, якого США звинувачують в організації терористичних актів 11 вересня 2001 р., 7 жовтня 2001 р. американські війська та війська їхніх союзників розпочали воєнні дії проти талібів. Ракетно-бомбових ударів було завдано по військових об'єктах, аеродромах, шляхах. Більшість країн світу підтримала дії

американців проти Афганістану. В листопаді 2001 р. режим талібів упав, було сформовано коаліційний уряд Х.Карзая.

У серпні 2021 р., після виведення з Афганістану міжнародного збройного контингенту, рух Талібан швидко поставив під свій контроль майже всю територію країни та проголосив створення Ісламського емірату Афганістан. Талібан прогнозовано зіткнувся з тими самими проблемами, які не спромоглися вирішити всі попередні уряди Афганістану – розділення країни за етнічними ознаками, кричуща бідність, нездатність підтримувати економіку та фінансову сферу без значної міжнародної допомоги, терор та свавілля місцевих феодалів. Талібан є націоналістичним (пуштунським) та релігійним рухом, в якому національне превалює над релігійним. Водночас, Талібанові протистоїть, окрім етнічних угруповань узбеків та таджиків, «Ісламська держава – провінція Хорасан» – такі самі мусульмани-суніти, але з окресленою орієнтацією на панісламізм. Тобто в Афганістані ісламські націоналісти Талібану протистоять ісламським інтернаціоналістам «Ісламської держави». Якщо Талібан більш-менш толерує шиїтів та визнає їх право на існування в межах афганської держави, то «Ісламська держава» є агресивним угрупованням, ідеологія якого не передбачає поступок «єретикам».

Ситуація ускладнюється тим, що США та їх союзники заморозили кошти Афганістану, розміщені на зарубіжних рахунках, і використовують це, як важіль у торгах щодо майбутньої політики Талібану. Власне, логіка тут очевидна: ці гроші є коштами Заходу, переданими попередньому афганському уряду для розбудови держави. Грошові ін'єкції у підтримання попередніх урядів Афганістану оцінюються в астрономічну суму близько 1 трильйона доларів. Нині грошові вливання припинилися. Щоправда, ЄС виділяє нинішній владі Афганістану та його сусідам одноразову суму у розмірі 1,16 млрд. доларів, для запобігання можливій гуманітарній катастрофі, але ці кошти жодним чином не можна порівняти з попередніми траншами. Природно, що теперішній афганський уряд, «перемігши» коаліцію Заходу, шукає нових спонсорів та донорів серед країн, які є антагоністами Заходу у геополітичному протистоянні. Такими є Іран, Росія та Китай.

20 жовтня 2021 р. делегація нового уряду Афганістану знову відвідала Москву. Там у багатосторонніх переговорах взяли участь представники Китаю, Пакистану, Ірану, Індії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменії та Узбекистану. Під час переговорів Талібан погодився працювати з Китаєм, Іраном та Росією з питань регіональної безпеки. А сторони переговорів закликали до

термінової гуманітарної допомоги Афганістану, зазначивши, що країни, які «вивели свої війська з Афганістану, повинні фінансувати його відновлення». Ну, подібна заява подібного тону, з огляду на склад учасників, прогнозувалася. І тут доречно було би спитати, що заплатила правонаступниця СРСР Росія, за десятилітню війну в Афганістані, яка реально зруйнувала країну, спричинивши колосальні жертви і матеріальні втрати? Це якось можна порівняти з антитерористичною операцією Заходу? Прикметно, що Талібан є досі забороненим у Росії, про що неодмінно згадується в усіх російських інформаційних джерелах, проте це аж ніяк не впливає на уже «дружні» відносини росіян з талібами. Міністр іноземних справ Росії Сергій Лавров назвав талібів «поважними членами делегації». Позиція Росії зрозуміла – вона дуже боїться перенесення активності Талібану на території країн, що межують з Афганістаном на півночі. У самій Росії значну частину населення складають мусульмани, а отже вони можуть стати джерелом поповнення радикальних організацій та пристати на бік рухів, що пропонуватимуть вирішення економічних та соціальних проблем російських мусульман шляхом відокремлення від Росії та встановлення ісламського устрою.

Занепокоєний і Китай. Звичайно, його не лякає малочисельна армія талібів, але їх ідеологія цілком може знайти своїх прихильників серед мусульманської меншини КНР, яка зазнає утисків з боку комуністичної китайської влади.

Іран – шіїтська ісламська держава – також воліє домовлятися з більш налаштованим на компроміси урядом сунітів-талібів, аніж мати справу з «беспредельщиками» «Ісламської держави».

Усі ці фактори плюс (скоріше – мінус) нестача коштів для нормального функціонування державних інститутів та гуманітарна катастрофа, що насувається, змушують новий уряд Афганістану шукати шляхи виходу з кризи держави та суспільства. Коли таліби розпочали наступ на Кабул, багато хто вважав, що вони йдуть за помстою. Проте Талібан йшов за владою. Цим пояснюється його готовність вступити у переговорний процес з представниками США, ЄС та Туреччини, перші неофіційні зустрічі вже були. Чисельні контакти Талібану із вчорашніми ворогами свідчать, що теперішня афганська влада, попри певні «лячні» атрибути – цілком прагматична, тобто налаштована на компроміси. Адже відсутність компромісів загрожує їм голодом та втратою влади. Ані масових репресій, ані значних утисків у суспільстві в Афганістані не спостерігається. Так, права жінок утиснуті, але очікування, що їм взагалі буде заборонено отримувати освіту, не підтвердилися. Вимоги щодо зовнішнього

вигляду жінок, згідно ісламських традицій, у розумінні Талібану – це, здається, найбільше обмеження нової влади. Але головне: немає масових страт політичних противників та етнічних чисток, чого так боялися представники національних меншин.

Загалом, таліби поки що видаються не настільки страшними у владі, якими вони були у опозиції. Керівництво талібів, схоже, усвідомлює, що їх політичне та економічне майбутнє залежить від поведінки не лише на міжнародній арені, а й у внутрішній політиці. Посівши владу, пуштунський рух, внаслідок природних причин, мусить боротися з будь-якими рухами та проявами, які дестабілізують державу, суспільство та економіку країни. Чи спроможний Талібан стати тим стрижнем, навколо якого гуртуватиметься афганське суспільство, роздерте нескінченними війнами та конфліктами? Принаймні, перші кроки талібів дозволяють розглядати ситуацію зі стриманим оптимізмом.

Безлад, що виник у Афганістані з приходом до влади талібів, може спричинити серйозні економічні потрясіння, нову гуманітарну кризу та наслідки у сфері безпеки, що може бути відчутим навіть у Європі. Нестабільність у Афганістані вже стала причиною внутрішніх переміщень та здатна викликати сплеск біженців до сусідніх країн, у тому числі до Туреччини, а також Європи. Після приходу до влади талібів Афганістан пережив багато потрясінь, у тому числі у економічній та фінансовій сферах. Зокрема, країна припинила отримувати допомогу, заморожені її іноземні активи, що потягнуло за собою фінансову кризу, збитки для афганських банків та кризу платіжного балансу. Ці потрясіння можуть призвести до скорочення виробництва на 30% з падінням імпорту, знеціненням місцевої валюти та прискоренням інфляції. Це загрожує суттєвим падінням рівня життя для мільйонів людей, зростанням потоків біженців, насамперед, до сусіднього Пакистану, а також інших країн, у тому числі європейських. Суттєвий приплив біженців може створити тягар для державних ресурсів у країнах, які приймають біженців, спричинити напруженість на ринку праці та призвести до соціальної напруги, що підкреслює необхідність допомоги з боку міжнародного співтовариства.

Вже в перші повоєнні роки Туреччина почала зміцнювати своє співробітництво зі Сполученими Штатами Америки. За угодою зі США від 1948 р. Туреччина почала отримувати істотну допомогу в рамках плану Маршалла. Навзаєм вона надала США право створювати на своїй території військові бази. У 1952 р. Туреччина вступила до НАТО, а 1955 р. підписала Багдадський пакт (згодом —

Організація центрального договору, СЕНТО). У повоєнній історії країни важливу роль відігравали військовики. Вони неодноразово здійснювали державні перевороти і захоплювали владу. Перший такий переворот стався у травні 1960 р. коли генерал Дж. Гюрсель разом зі своїми прибічниками захопив владу у країні та проголосив гасло повернення до принципів Ататюрка. Вся влада перейшла до рук Комітету національної єдності (голова Дж. Гюрсель). У 1961 р. було затверджено нову конституцію країни, яка, хоч і обмежено, але декларувала демократичні свободи.

У березні 1971 р. вище командування армії, невдоволене нездатністю уряду подолати анархічну діяльність молодіжних ультралівих та ультраправих організацій, різних релігійних сект, вчинило черговий заколот, посіло чоловічі позиції в управлінні державою, але врегулювати ситуацію не змогло.

Наприкінці 70-х рр. політичне становище у країні ще більше ускладнилося. Криза політична, що спричинювала часту зміну урядів, доповнювалась економічною. Спостерігався, розгул релігійного фанатизму. В умовах кризи, що наростала, у вересні 1980 р. владу в свої руки знову взяла армія. Голова Ради національної безпеки (РНБ) генерал Еврен запровадив воєнний стан, розпустив парламент, діяльність політичних партій було заборонено. Економіка країни в той період перебувала в занепаді.

Визначальними для долі країни стали економічні реформи, розроблені заступником прем'єр-міністра країни (з 1980 р.) Тургуттом Озалом. Насамперед радикальним чином було змінено роль фінансово-кредитної системи, поставлено завдання домогтися зростання виробництва і загальмувати інфляцію.

13 грудня 1983 р. Тургут Озал сформував перший після перевороту 1980 р. цивільний уряд, до якого увійшли шість інженерів і п'ять економістів. Програма уряду передбачала повернення до громадянського демократичного режиму, боротьбу проти тероризму, економічні реформи. У зовнішній політиці ставилося завдання підтримувати дружні взаємини із Західною Європою та США, зберігаючи членство в НАТО.

Удосконалення фінансово-кредитного механізму дало можливість перейти до другого етапу реформ. Було переглянуто попередній закон "Про іноземні інвестиції". Закордонні інвестори дістали право набувати у власність нерухомість, створювати змішані компанії у різних галузях економіки. Швидко зростали приватні внески у турецьку економіку. У 1985 р. в Туреччині було відкрито вільні економічні зони — спершу в містах Анталія та Мерсін, а потім

на західному узбережжі Анатолії та в Чорноморському регіоні. Держава почала підтримувати тільки ті підприємства, які виробляли продукцію на експорт. При цьому перевагу віддавали приватному секторові.

У 80-ті рр. Туреччина зробила потужний ривок у своєму економічному й соціальному розвитку. Саме в ті роки вона з аграрно-індустріальної країни перетворилася на індустріально-аграрну. Введення в дію понад двох десятків гідроелектростанцій дало можливість Туреччині, що отримувала раніше електроенергію з-за кордону, розпочати продаж її Болгарії та Румунії. Було також споруджено сучасну мережу телесмунікацій. Іноземні інвестори до початку 90-х рр. вкладали в турецьку економіку до 800—900 млн доларів щорічно. ВВП у 1989-1991 рр. збільшувався щороку на 8%.

На виборах у грудні 1995 р. перемогу здобула Партія благоденства, і Н.Брбакан сформував перший за 73 роки ісламський уряд. Інші партії не підтримали ісламістів. Постала загроза нового політичного конфлікту.

Останні роки ХХ та початок ХХІ століття стали етапом величезних змін як у сфері міжнародних відносин, так і в розвитку політичної, соціальної і економічної ситуації в багатьох країнах світу. Комплекс проблем близькосхідного регіону займає особливе місце серед найактуальніших питань сучасних міжнародних відносин. Надзвичайно важливим є повне справедливе врегулювання тривалого арабо-ізраїльського конфлікту і розв'язання проблеми невизнаної країни Палестина. Ускладнює цей процес також військове протистояння, яке спостерігається у вигляді серії терактів і перманентних ракетних обстрілів зі сторони Палестини та аналогічних збройних наступів з боку Ізраїлю. Через низку суперечностей між двома сторонами і досі не вдається досягнути компромісу. Арабо-ізраїльський конфлікт – протистояння між низкою арабських країн, а також арабськими воєнізованими радикальними угрупованнями з одного боку і державою Ізраїль, з іншого. Чергового загострення конфлікт набув з другої половини ХХ століття, після прийняття резолюції № 181(II) ГА ООН «Про майбутній уряд Палестини».

Відповідно до резолюції на колишній підмандатній території Палестини мало бути створено дві держави – єврейська і арабська. Як міжнародна зона виокремлювалося місто Єрусалим із його околицями. Отже, в арабському регіоні мала постати єврейська держава. Євреї визнали резолюцію, тоді коли арабські країни не погодилися з цим планом адже, на їх думку, «він порушував

положення Уставу ООН, які надають народам право самим визначати власну долю». Вони заявили, що будуть виступати проти будь-якого плану, який передбачає розділ арабської країни, чи суперечить їх преференційним правам. Більше того, арабів обурило факт, що територія Ізраїлю відповідно до резолюції виявилась значно більшою власне палестинської.

Слід зазначити, що однією із першочергових причин Близькосхідного конфлікту є невизнання держави Ізраїль арабськими країнами. На сьогодні, виділяють ще декілька постійних конфліктогенних факторів арабо-ізраїльського протистояння:

- Питання статусу Єрусалиму.
- Проблема палестинських біженців.
- Проблема будівництва ізраїльських поселень на окупованих ним територіях.

Слід зауважити, що згідно з резолюцією 181(II) ГА ООН, місто Єрусалим визнавалось як окрема одиниця, що користується спеціальним міжнародним режимом, і що знаходиться під опікою ООН. Проте, подальші бойові дії завадили втіленню цієї резолюції у життя. Ізраїль окупував Західний Єрусалим, а Йорданія у свою чергу – східний. Фактично так був здійснений поділ Єрусалиму навпіл. Разом з тим, ГА ООН в резолюції 194 (III) від 11 грудня 1948 року наголосила на необхідності надання Єрусалиму статусу міжнародної території та необхідності ООН здійснювати постійний контроль над нею. Арабські держави не визнали цю резолюцію. Ізраїль так само ігнорував її і почав здійснювати поширення своєї юрисдикції на ту частину Єрусалима, яку окупував. 23 січня 1950 року Ізраїль оголосив Єрусалим своєю столицею і створив державні установи у західній частині міста.

В результаті війни 1967 р. Ізраїль зайняв і Східний Єрусалим. Коли офіційний Тель-Авів почав проводити дії, спрямовані на оголошення уже об'єднаного Єрусалиму своєю столицею, РБ ООН 30 червня 1980 року прийняла резолюцію № 476, у якій закликала Ізраїль виконати усі попередні резолюції РБ ООН і негайно відмовитися від проведення політики щодо змінення статусу Священного міста Єрусалим. Так і надалі Генеральна Асамблея і Рада Безпеки в ряді резолюцій оголошували недійсними заходи, вжиті Ізраїлем з метою змінення статусу Єрусалима. Жодна з них виконана так і не була. До сьогодні Ізраїль вважає Єрусалим своєю єдиною і неподільною столицею.

Ще однією не менш важливою проблемою є питання палестинських біженців. За визначенням ООН, палестинськими

біженцями є особи, чиїм постійним місцем проживання в період між червнем 1946 і травнем 1948 або в червні 1967 була Палестина, і які втратили свої будинки в результаті першої та другої арабо-ізраїльської воєн. В листопаді 1948 ГА прийняла свою першу резолюцію щодо надання допомоги палестинським біженцям, а пізніше був створений однойменний орган ООН. В період свого короткого існування він направляв екстрену допомогу біженцям через низку міжнародних гуманітарних організацій. 11 грудня 1948 р. ГА в своїй резолюції № 194 (III) заявила, що біженцям, бажаючим повернутися у свої домівки, така можливість має бути надана якомога швидше. Відповідно до цієї ж резолюції була створена Узгоджувальна комісія, але навіть її зусилля, спрямовані на забезпечення повернення палестинців виявилися безуспішними.

Насправді, проблема спочатку була не настільки безвихідною і неможливою для вирішення, як вважали дві сторони конфлікту. Проте в ідеологічних суперечках було упущено час, а проблема палестинських біженців ще більше ускладнилася: якщо спочатку мову вели про кількість біженців в 1 млн., то з роками ця цифра значно зросла. Очевидно, що зараз неможливе повернення на територію Ізраїлю 4 млн. чоловік, які до того ж не мають про нього історичної пам'яті. Для третього покоління біженців, які отримали свій статус «у спадок», а народилися в таборах Гази та Східного берега, Ізраїль не є Батьківщиною. Тому на сьогодні, проблема палестинських біженців знаходиться у статусі не вирішеної.

Одним із чинників, що значно ускладнюють вирішення Близькосхідної проблеми, є існування єврейських поселень на захоплених Ізраїлем територіях. З початку 1970-х років Ізраїль створив поселення на палестинських територіях, окупованих ним в 1967 р. (включаючи Єрусалим). Рада Безпеки і Генасамблея неодноразово заявляли, що створення ізраїльських поселень на окупованих палестинських територіях суперечить нормам міжнародного права і резолюціям ООН. Так само Рада Безпеки неодноразово наголошувала, що політика Ізраїлю щодо будівництва поселень не має законної сили і є серйозною перешкодою на шляху до досягнення миру на Близькому Сході.

В лютому 1999 р. Асамблея скликала десяту надзвичайну спеціальну сесію, в ході якої було підтверджено, що «усі законодавчі та адміністративні заходи і дії, вжиті Ізраїлем, які змінили чи мали на меті змінити характер або правовий статус окупованого Східного Єрусалиму та іншої окупованої палестинської території, є недійсними і не мають юридичної сили», але навіть це не змусило Ізраїль змінити

своїєї політики щодо подальшого будівництва поселень на цих територіях.

ГА ООН в резолюції 61/118 від 14 грудня 2006 року знову підтвердила свою незмінну позицію, і закликала Ізраїль «виконувати свої обов'язки по міжнародному праву щодо зміни характеру і статусу окупованої палестинської території, включаючи Східний Єрусалим» [9]. Відповідно до плану «Дорожня карта», підтриманого «Четвіркою» посередників по Близькому Сходу (США, Російська Федерація, Європейський Союз, ООН), і прийнятим як Ізраїлем, так і палестинцями, уряд Ізраїлю повинен був негайно демонтувати поселенські форпости, зведені з березня 2001 р, і заморозити подальше їх будівництво. Тим не менш, з 2001 по 2005 роки кількість поселенців щорічно збільшувалась на 5,5% (всупереч положенням «Дорожньої карти», що передбачала заморозити поселенську діяльність), в 75 із 121 поселень на окупованих палестинських територіях будувалися нові будинки. Більше того жоден із 101 додаткового форпосту на Західному березі не був демонтований.

Припинення будівництва на спірних територіях – одне із головних умов миру, висунуте Палестиною. Проте, з відновленням наприкінці липня 2013, після трирічної перерви мирних переговорів, ізраїльський уряд так і не відмовився від власних планів щодо розширення поселень[.

Підсумовуючи усе вищесказане, слід зауважити, що існує низка факторів, які все ще роблять Близькосхідну проблему важкою до вирішення: питання статусу міста Єрусалим, палестинських біженців та проблема ізраїльських поселень на окупованій території. Це є неповний перелік складних питань, що є складовими Близькосхідної проблеми. Слід зазначити, що спроб врегулювання того чи іншого питання було чимало, проте ані низка прийнятих резолюцій ООН, ані план, запропонований «четвіркою» посередників не дали ніякого результату.

Оцінюючи події у регіоні очевидно, що однією із найголовніших причин тривалості протистояння і до сьогодні, є відсутність бажання обох сторін піти на взаємний компроміс щодо того чи іншого питання. Ізраїль бачить Єрусалим своєю єдиною і неподільною столицею, хоча територія міста є окупованою і де-юре вважається міжнародною.

Проблема палестинських біженців з кожним днем стає дедалі складнішою до вирішення, адже більшість сучасних біженців отримали цей статус «у спадок», і народившись у таборах Гази, Батьківщину своїх дідів-прадідів, тобто сучасну окуповану Ізраїлем

територію, власною не визнають. Тому, очевидно, що чим далі вирішення цього питання буде відкладатись, тим складнішим для врегулювання воно стане.

Щодо проблеми ізраїльських поселень, то тут «каменем спотикання» знову ж є т.зв. «амбіції» Ізраїлю. Скільки б ГА ООН не визнавала неправомірними його дії щодо будівництва нових поселень на окупованій палестинській території, та існування тих поселень взагалі, офіційний Тель-Авів не виконав жодної резолюції, плану або стратегії, наполягаючи на тому, що ці окуповані території є виключно ізраїльські.

Вагомим фактором у розв'язанні проблеми могло б стати лише взаємне співробітництво та взаємний компроміс Ізраїлю і Палестини з метою спільного вирішення усіх критичних питань, що досі стоять на заваді миру на Близькому Сході.

Початок III тисячоліття позначився подіями, які суттєво впливають на глобальну геополітичну картину світу. Ці події кардинально змінили той стратегічний баланс, що складався протягом останніх 50 років, і тепер активно сприяють виникненню нових викликів і загроз людству.

Поглиблення дефіциту природних ресурсів — одна із глибинних причин регіональних конфліктів і глобальних викликів нового тисячоліття. Від наявності або відсутності необхідних природних копалин прямо залежать життєві стандарти населення землі, перспективи соціально-економічного розвитку держав, стабільність світової економіки й міжнародна безпека.

У XX ст. споживання води збільшилося в 7 разів, водночас населення виросло лише у 3 рази. Крім того, майже 40 країн світу розташовані в посушливих зонах. Вони майже наполовину залежать від води, яка надходить ззовні. У цьому зв'язку зростає роль держав, що мають значні водні запаси, і за певних умов можуть використовувати їх як економічний і політичний важіль тиску на країни, що потерпають від нестачі питної води. За даними ООН за останні півстоліття у світі відбулося понад 500 суперечок через водні ресурси, 20 з яких закінчилися збройними конфліктами. Найбільш проблемним у цьому питанні є регіон Близького і Середнього Сходу. Так, Ізраїль, Палестина, Сирія, Йорданія вже багато років сперечаються за воду р. Йордан, основний водостік якої контролює Ізраїль. Він суттєво обмежив споживання води палестинцями, а Сирія відвела значну частину вод річки Ярмук углиб своєї території, фактично зневодивши Йордан. Ізраїль, що залишається без води, змушений купувати воду в Туреччині, звідки вона танкерами

доставляється до ізраїльського порту Ашкелон. Головний науковий радник британського уряду Джон Беддінгтон вважає, що вже найближчим часом нестача прісної води стане найгострішою проблемою людства. За його прогнозами кількість країн з великим дефіцитом води до 2025 р. збільшиться до 51-й охопить Буркіна-Фасо, Китай, Камерун, Домініканську Республіку, Ефіопію, Гану, Індію, Іран, Анголу, Лесото, Мавританію, Нігерію, Пакистан, Перу, Судан, Сирію, Танзанію, Того, Уганду, Зімбабве — практично весь африканський континент і частину Азії, охоплюючи такі густонаселені країни, як Китай, Індія, Пакистан та інші й досягне американського континенту (Перу). До 2050 р. список країн з суттєвою нестачею води поповнять Бенін, Кот-д'Івуар, Сальвадор, Ірак, Ямайка, Малі, Мавританія, Мозамбік, Нігер, Північна Корея, Сенегал, Шрі-Ланка, Таїланд, Туреччина, Об'єднане Королівство, Бельгія. А в доповіді директора національної розвідки США Джеймса Клеппера (січень 2012 р.) зазначалося, що значна кількість країн світу вже через 10 років будуть мати велику нестачу питної води, що може призвести до ситуації, коли «вода в загальних басейнах все частіше буде використовуватися як важіль впливу... Зросте також імовірність використання води як зброї або засобу досягнення терористичних цілей». Таким чином, є всі підстави вважати, що проблема питної води перетворюється на глобальну, і в ХХІ ст. може стати однією з головних причин регіональних конфліктів¹.

Загалом, боротьба за природні ресурси має давню історію, і в переважній більшості випадків призводила до кривавих конфліктів і громадянських війн. На думку Нейла Мелвіна, керівника Програми військових конфліктів та управління конфліктами Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI), природні ресурси завжди відігравали велику роль, оскільки одні групи борються за контроль над ними, а інші — використовують цей контроль для фінансування збройних конфліктів. З огляду на це в сучасному світі існує прямий зв'язок між безпекою і ресурсами, що обумовлюється, по-перше, наявним дефіцитом ресурсів через їх активний видобуток і досить часто неефективне використання, а також потужним розвитком економіки таких гігантів як Китай та Індія (мінімум третина населення земної кулі проживає в цих країнах).

По-друге, швидка та малопрогнозована зміна клімату, що в густонаселених регіонах призводить до не контрольованої міграції, а згодом й до етноконфесійної напруги та збройних конфліктів.

Саме боротьба за енергетичні ресурси, а також намагання запровадити тотальний контроль за маршрутами їх транспортування

разом з американо-європейськими геополітичними амбіціями, призвела до тих подій, які вже отримали назву «арабської весни».

Водночас слід наголосити, що не останню роль у намаганні взяти під жорсткий контроль Близький Схід і сусідні території з боку США та ЄС, відіграло те, що регіон став досить проблемним для міжнародної безпеки, оскільки тут тісно переплелися нелегальна міграція, торгівля зброєю і наркотиками, міжнародний тероризм, а також міжконфесійні та світоглядно-культурні відмінності.

Останнім часом посилилася тенденція щодо свідомої дезинтеграції вже існуючих суверенних держав з метою створення маріонеткових державних утворень (квазідержав) насамперед для забезпечення геополітичних і гео економічних інтересів держав — світових лідерів. У цьому контексті на початку XXI ст. такі регіони, як Близький і Середній Схід, Африка, є найбільш проблемнішими з точки зору міжнародної безпеки, оскільки переважна більшість країн, які виникли в процесі розпаду колоніальної системи, фактично є штучними державними утвореннями.

Коротко розглянемо окремі країни Близького Сходу. Формування суверенних держав Близького Сходу розпочалося з англо-французького договору Сайкса — Піко в 1916 р. (Р. Сайкс і Ф. Піко — міністри закордонних справ Великобританії і Франції), яким було зафіксовано розмежування сфер впливу між Великобританією та Францією на Близькому Сході після неминучої поразки та розпаду Османської імперії в Першій світовій війні.

Згодом, уже наприкінці 70-рр. XX ст. проблемами Близького Сходу, а саме контролем за цією територією зацікавився американський історик Бернард Льюїс. У 1992 р. була надрукована його стаття «Переосмислити Близький Схід», в якій була запропонована нова карта близькосхідного регіону. Відповідно до цього плану передбачається відколоти від Сирії території, населені друзами й алавітами, зробивши їх самостійними міні-державами; заснувати карликову маронітську державу на території відповідних районів Лівану; створити незалежний Курдистан у регіонах Туреччини, Іраку, Сирії та Ірану, населених курдами; відокремити райони Іраку, населені шиїтами, для створення там незалежної держави; створити незалежну арабську державу в Ірані в провінції Хузестан, на території якої розташована більшість іранських нафтових родовищ; розчленувати Пакистан, виділивши незалежний Белуджистан і об'єднавши пуштунські райони, що лежать по обидва боки афгано-пакистанського кордону в єдину державу. Б. Льюїс, зокрема, зазначав: «Найбільш радикальним способом протистояння

фундаменталізму є «ліванізація». Більшість держав Близького Сходу, крім Єгипету, є недавніми та штучними конструкціями, досить вразливими для цього процесу. Якщо центральна влада в державах Близького Сходу ослабне, то зникне остання скріпа, що утримує державну єдність. Адже в цих країнах немає ні розвиненого громадянського суспільства, ні прихильності до держави-нації, ні спільної ідентичності. Тоді держава дезінтегрується, як це трапилося в Лівані в хаотичне скупчення сект, феодів, регіонів і партій, що борються один з одним». Згодом до цього плану детальніше підійшов Ральф Петерс. У 2006 р. він надрукував статтю «Криваві кордони. Як би виглядав справедливий Близький Схід». Автор статті розмірковує над проблемами міжнародної безпеки й робить висновок про те, що для вирішення цієї проблеми слід завершити переділ кордонів, тотальну війну, та домогтися миру в регіоні від Ізраїлю та Палестини до Афганістану та Пакистану. Начебто все логічно. Однак забезпечити мир і спокій в регіоні передбачається шляхом створення нових маріонеткових держав з окремих частин вже існуючих суверенних держав у регіоні. Він, зокрема, зазначає: «Міжнародні кордони ніколи не були абсолютно справедливими. Водночас міра несправедливості, яку вони несуть тим, кого вони об'єднують або роз'єднують, має велику різницю. Досить часто це різниця між свободою і пригніченням, терпимістю і жорстокістю, верховенством закону і тероризмом, і навіть між війною та миром». Виходячи з цього, Петерс вважає, що з часом існуючі кордони Великого Близького Сходу можуть змінитися за рахунок скорочення територій Ірану Саудівської Аравії, Пакистану, Туреччини, Сирії, Судану, внаслідок чого з'являться нові держави — Курдистан, Белуджистан, Об'єднаний Азербайджан, Велика Йорданія та ін. На думку Петерса, «Саудівська Аравія буде так само розчленована, як і Пакистан. Іран втратить значну частину своїх територій на користь Об'єданого Азербайджану, Вільного Курдистану, Вільного Белуджистана і Арабської шіїтської держави, однак отримає територіальні здобутки за рахунок включення до свого складу афганської провінції Герат». Незрозумілим залишається лише те, з яких причин автор вважає, що виникнення нових держав буде справедливим і законним, а не кривавим і болісним для їхніх народів.

Американський професор Майкл Деві (університет ім. Франсуа Рабле) має дещо іншу точку зору з приводу «наведення порядку» в регіоні Близького Сходу та Африки. У праці «Реконструкція Близького Сходу» він зазначає, що під час створення нових держав

доцільно керуватися правилом В. Вільсона — «кожний народ на своїй території», однак при цьому не забувати й про інтереси європейських держав, які мають тут свої власні інтереси. М. Деві акцентує увагу на так званій «вісі зла», до якої включено Судан, Ірак і Сирію. Зазначимо, що останні події в цьому регіоні дивним чином підтверджують вищевикладене — Судан та Ірак вже розчленовано, Сирія — на межі розпаду. М. Деві вважає доцільним на узбережжі Сирії створити невелику державу алавітів, а безпосередньо Сирія перестане існувати як держава. На його думку, ліквідація Сирії посилить безпеку Ізраїлю і дасть можливість створити Палестинську державу на території сучасної Йорданії (в обмін на відмову від претензій на Східний Єрусалим). Розчленування Саудівської Аравії дасть змогу покінчити з ісламським тероризмом і ліквідувати монополію Саудівської Аравії на постачання нафти. На думку Девіда Фрумкіна, Денніса Росса, Кеннета Поллака і Данієля Баймана, Близький і Середній Схід має виглядати таким чином: розчленування Саудівської Аравії та Іраку; Єгипет має бути розділений на дві держави — міський регіон в дельті Нілу та Західну область племен; до Об'єднаних Арабських Еміратів слід включити Кувейт і Катар і створити нову ліберальну державу; область Леванта на узбережжі Середземного моря має стати космополітичною на зразок грецьких міст-полісів.

Нарешті, не можна оминати увагою безпосередньо проект побудови «Великого Близького Сходу». Вважається, що в науковій літературі цей проект з'явився в 1997 р. у монографії Дж. Кемпа і Р. Харкаві «Стратегічна географія і Близький Схід, що змінюється», де до країн традиційного (географічного) Близького Сходу включено Іран, Афганістан, Пакистан, Сомалі, Ефіопію, а також Туреччину, держави Закавказзя, колишню радянську Середню Азію і Казахстан. Якщо не вдаватися в деталі, цей грандіозний (і одіозний) план передбачає широке реформування суспільно-політичного та соціально-економічного життя країн близькосхідного регіону в обмін на масштабну фінансову допомогу США та країн ЄС. Відразу ж після оприлюднення плану «перебудови» регіону (2003 р.), місцеві оглядачі звернули увагу на дві принципово неможливі в арабському світі, речі — абсолютне ігнорування США існуючого конфлікту арабських країн з Ізраїлем, а також нав'язування проведення реформ із-зовні. Практично всі країни регіону вкрай негативно сприйняли американські плани щодо власних країн. А тодішній Посол Єгипту в США Нобиль Фахмі взагалі був здивований тим, що до Близького Сходу планується приєднати великі території, які ні історично, ні

культурно, ні мовно не належать до цього регіону. Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що реальною причиною таких планів США було дещо інше, а саме намагання отримати дефіцитні енергоресурси та забезпечити їх надійне транспортування. Так, за даними Міністерства енергетики США до 2025 р. дві третини всієї нафти у США буде імпортуватися саме з регіону Близького Сходу. Події 2011-2012 рр. у регіоні свідчать, що США вміло скористалися зростаючим невдоволенням місцевого населення рівнем життя і авторитаризмом своїх лідерів для посилення та забезпечення власних стратегічних інтересів у регіоні. Водночас маємо зазначити, що навряд чи такі плани можна було б реалізувати, якби у самих арабських країнах не існувало великої кількості конфліктоутворюючих чинників. Насамперед це — міжконфесійна напруга, яка має деякі відмінності від інших регіонів. Ці відмінності полягають у наявності релігійної конфліктності в самих державах. Так, у Сирії керівництво держави є алавітами (мусульманський орден, в якому принципи ісламу переплітаються з ідеями гностицизму та раннього християнства; приблизно 11% населення Сирії є алавітами), однак більшість мешканців країни належать до сунітів. В Іраку суніти вже стали меншістю, а влада в країні належить шіїтам. В Бахреїні — більшість населення шіїти, а правляча династія Ааль Халіфа — суніти. В Єгипті довгий час існує конфлікт між радикальними ісламістами та християнами — коптами. На думку Президента Інституту релігії і політики РФ О. Ігнатенка, «арабському світу притаманна внутрішньорелігійна конкуренція за вплив між окремими державами та групами держав, що приводить до втручання у внутрішні справи — аж до підтримки опозиційних угруповань, терористичних організацій і повстанських рухів. Прикладом такої конкуренції були Ірак Саддама Хусейна і Саудівська Аравія. Фактом є конкуренція між Єгиптом і Саудівською Аравією, Лівією і Саудівською Аравією, Алжиром і Марокко, Єменом і Саудівською Аравією». Однак слід мати на увазі, що головним претендентом на роль регіонального лідера Близького і Середнього Сходу є шіїтський Іран. Тому, на нашу думку, не коректно вважати США єдиним «збурювачем спокою» в регіоні. Не менш тривожним є «експорт» ісламської революції в сунітські країни. Намагання переформатувати країни Близького і Середнього Сходу свідчить, що цей регіон залишається вкрай важливим для США та країн ЄС, а Іран є головним конкурентом Заходу за лідерство в регіоні. Цілком природна ситуація, в сучасному світі всі комусь конкуренти, це нормально. Водночас вирішувати власні проблеми та захищати власні інтереси світові

лідери намагаються переважно за рахунок інших, слабших держав, що дає підстави вважати риторику США про необхідність посилення міжнародної безпеки в регіоні здебільшого прикриттям власних меркантильних інтересів.

Безумовно, такі «ігри розуму» щодо глобальної перебудови світу можна розглядати як суто фантастичні, або як власні наукові розробки їхніх авторів. Водночас значимо, що всі ці задуми розробляються для поліетнічних країн з авторитарними або напівавторитарними режимами, з наявністю серйозних міжетнічних і міжконфесійних проблем та нестійкими (або взагалі відсутніми) політичними і громадянськими інститутами. Тобто для тих країн, де громадянська нація або взагалі відсутня, або лише починає формуватися, а отже, нездатна протистояти дезінтеграції власних держав.

Протягом 2011- 2012 рр. на Близькому Сході, Північній Африці, Азії відбулися серйозні зміни — деякі держави внаслідок внутрішніх конфліктів і «допомоги» ззовні взагалі перестали існувати, окремі держави розпалися на декілька і вже воюють між собою, в інших відбуваються важливі соціально-політичні трансформації.

«Арабська весна», що розпочалася в 2010 р. заворушеннями в Тунісі, охопила Алжир, Йорданію, Оман, Ємен, Саудівську Аравію, Мавританію, Єгипет, Сирію, Палестину, Ліван, Марокко, Судан, Бахрейн, Ірак, Лівію, Сомалі, Кувейт, Джибуті — загалом близько 20 країн, в яких у той чи інший спосіб відбулися протестні акції населення проти авторитаризму, корупції владної верхівки, порушення прав і свобод громадян, економічних проблем. Так, у Тунісі та Єгипті змінилися лідери країн, у Ємені та Лівії розпочалася громадянська війна, Судан взагалі перестав існувати як одна держава, у Бахреїні та Сирії продовжуються кровопролитні міжрелігійні конфлікти. Тобто, нині жодна з країн, в якій відбулися революції (соціальні протести), не отримала позитивних наслідків.

Тепер поглянемо, що зараз відбувається в окремих країнах Африки, які країни — світові лідери включили до переліку територій з власними інтересами. Африка — один із найбагатших регіонів за наявністю природних ресурсів. Вона займає перше місце у світі щодо запасів марганцю, хромітів, бокситів, золота, платини, кобальту, ванадію, алмазів, фосфоритів, флюориту; друге — по запасах міді, азбесту, урану, сурми, берилія, графіту; третє — щодо нафти, газу, ртуті, залізної руди. На континенті є значні резерви титану, нікелю, вісмуту, літію, танталу, ніобію, олова, вольфраму, дорогоцінних каменів. Крім того, регіон активно розвивається. Глобальна

аудиторська компанія Ernst&Young в доповіді «Час Африки» прогнозує, що прямі іноземні інвестиції до 2015 року досягнуть 150 млрд. дол. США проти 84 млрд. у 2010 р. ВВП регіону за прогнозами виросте з 1,6 трлн. дол. США в 2008 р. до 2,6 трлн. у 2020 р., а споживчі витрати складатимуть 1,4 трлн. дол. США (+62%).

Довгий час у таких країнах, як Алжир, Ангола, Габон, Єгипет, Камерун, Лівія, Нігерія, Судан, Екваторіальна Гвінея, Республіка Конго, Туніс, Чад переважав, в основному, американський, англійський, голландський капітал, у деяких країнах — французький та італійський. Водночас наприкінці ХХ ст. на африканський континент розпочалася економічна експансія Китаю, Індії, Бразилії, Австралії. Отже, Африка стала глобальною ареною конкуренції за природні ресурси. У серпні 2001 р. Пентагон розробив «Стратегію для країн Африки південніше Сахари», відповідно до якої збройні сили США мали забезпечувати постачання стратегічної мінеральної сировини з африканських країн (насамперед нафти, а також золота, алмазів, міді, бокситів, урану, марганцю й кобальту); брати участь у боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом і поширенням наркотиків; миротворчих операціях; боротьбі з поширенням таких захворювань як СНІД. Потім була Пан-Сахельська ініціатива, у межах якої американські військові тренували місцеві військові угруповання Малі, Чаду, Мавританії й Нігеру. Ні в кого не викликає сумніву, що проведені волонтаристським чином кордони між державами в Африці, не сприяють миру в цій частині світу. Нашвидкоруч проведені, вони розділили цілі народи, призвели до кривавого етнічного і етнорелігійного сепаратизму, що досить часто інспірується ззовні потужними країнами, які мають у регіоні власні геополітичні та гео економічні інтереси. Одним із перших, хто прийняв на себе удар щодо розпаду держави, став Судан. Етноконфесійному конфлікту в Судані вже багато років. Фактично ще з колоніальних часів країна була розділена на християнський південь і мусульманську північ. Кордони Судану в цей період були проведені штучно і не враховували етноконфесійних відмінностей, що надалі призвело до практично безперервної громадянської війни. У січні 2011 р. у Судані відбувся референдум щодо визначення статусу Південного Судану (98% населення підтримали його незалежність) і вже 14 липня 2011 р. Генеральна Асамблея ООН визнала Південний Судан незалежною державою, який став 193 країною — членом ООН.

На початку травня 2012 р. Уряд Республіки Південний Судан затвердив офіційну карту нової країни, на якій частина спірного прикордонного району Хеглиг віднесена до території РПС, повідомив

міністр телекомунікації й поштових послуг Мадут Біер Іель. Він зазначив, що «карта Південного Судану включає шість районів — території, які були незаконно анексовані Хартумом в 70-х роках після того, як там знайшли нафту, включаючи частину Хеглига — Панту». За його словами, ці райони позначені на карті як територія Південного Судану. Водночас ті самі райони на суданських картах включені до складу Судану. Погоджений у березні 2012 року проект договору про демаркацію кордонів між Суданом і Південним Суданом, так і залишився не підписаним через військовий конфлікт, що спалахнув на кордоні між арміями двох країн, загальна довжина яких є найбільшою на африканському континенті — майже 1800. Обидві країни більше трьох тижнів намагалися захопити контроль над прикордонними нафтоносними районами після провалу переговорів щодо компенсації нафтових доходів економіки. Судану в зв'язку з виходом Півдня з його складу. Під тиском міжнародного співтовариства Джуба вивела свої війська з району Хеглиг у штаті Південний Кордофан, визнаного третейським судом у Гаазі суданською територією, і частина якого була окупована Суданською народно-визвольною армією з 10 квітня 2012 р. До речі, родовища на території Хеглигу дають 60 з 115 тисяч барелів нафти, що добуваються Суданом щодня.

Однак проблема Судану не вичерпується лише появою Південного Судану. Останнім часом загострилася ситуація в провінціях Дарфур, Південний Кордофан і Блакитний Ніл, в яких здавна існують сильні сепаратистські настрої. Етнополітичний конфлікт між африканським осілим населенням і арабомовними кочівниками Дарфура має власну давню історію, однак у лютому 2003 р. відбувся черговий спалах насильства, коли проти Судану виступили два воєнізовані угруповання, які представляють африканські етнічні групи хур, масалітів і загава: Рух звільнення Судану та Рух справедливості й рівності. Обидві організації домагалися виведення регіону з економічної й політичної ізоляції. Ситуація ускладнюється тим, що нещодавно в Дарфурі знайдено багаті запаси нафти, і є всі підстави вважати, що уряд Судану має намір звільнити від африканськог населення зазначені території. ООН оцінює кількість примусового переміщених осіб у результаті конфлікту в понад два мільйони, а число жертв — майже 300 тис. осіб. Нині в зоні конфлікту перебуває група миротворців з мандатом Африканського Союзу, однак її ефективність невисока в основному через нечисленність і погане фінансування. Таким чином, перспектива подальшого існування держави Судан виглядає досить сумною. Один із південносуданських лідерів Салва Кіір у свій час зазначив: на «Судан

чекає кінець як найбільшої держави в Африці. Він неминуче розпадеться на декілька частин: першим буде Південний Судан, за ним Східний Судан, а згодом і Дарфур...».

Одне з гасел прихильників Муаммара Каддафі — «Бог, Муаммар, Лівія — і все» — відповідно до демократичних цінностей стало чи не головним підтвердженням авторитаризму полковника. Однак, чим більше часу проходить із моменту його смерті, тим очевиднішим стає те, що Лівія як держава існувала завдяки харизматичній особистості Каддафі. Наявність значних природних багатств дала змогу Каддафі побудувати в Лівії потужну систему соціального захисту. Освіта лівійців всередині країни і за кордоном була безкоштовною, що дало змогу Лівії до 2000 р. зайняти перше місце за рівнем грамотності на Арабському Сході (92%). Завдяки ефективній системі соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям до 2010 р. нижче рівня бідності проживало лише 5% населення (менше, ніж у Нідерландах). Молоді люди, які одружувалися, отримували 64 тис. доларів США безпроцентного кредиту на купівлю житла. Ті громадяни, які мали бажання зайнятися бізнесом, отримували безпроцентний кредит 20 тис. доларів. Однак такий патерналізм мав суттєві недоліки. Місцеве населення, користуючись наявними соціальними благами, не бажало працювати в промисловості та будівництві, і держава вимушена була пропонувати роботу вихідцям з інших країн. Це призвело до високого рівня безробіття серед лівійців. Незважаючи на деклароване створення лівійської нації і боротьбу з трайбалізмом, кланові та племінні інтереси відігравали велику роль у державному управлінні. Справа в тому, що серед лівійців налічується до 140 племен, з яких близько 30 безпосередньо впливали на внутрішню політику держави, що призвело до появи панівних племен і племен, що не мали змоги впливати на вироблення і прийняття важливих для країни рішень. Авторитаризм в управлінні державою, постійне лавірування між вождями племен (політика «проти кого сьогодні дружимо»), «допомога» спецпідрозділів НАТО та деяких арабських країн, призвели до падіння режиму Каддафі. Крім того, деякі лідери європейських країн вкрай необережно висловлювалися з приводу ситуації в Лівії, що також не додавало спокою в регіоні. На початку березня 2012 р. старійшини племен і командири загонів народного ополчення проголосили багату нафтою східну частину Лівії напівавтономною державою. Вони повідомили про це рішення на конференції, що відбулася в Бенгазі, найбільшому місті східної частини країни. Учасники конференції (3 тис. делегатів) відзначали, що центральний уряд нехтує їхніми інтересами і потребами, й

зажадали незалежності для Кіренаїки. Вони наголошували на тому, що федерація не нова для Лівії. З 1951 по 1963 рр. країна була федеративною монархією, що офіційно складалася із трьох автономних регіонів — Кіренаїки, Тріполітанії й Феццана. Унітарною вона стала лише після військового перевороту, в результаті якого до влади прийшов Муаммар Каддафі. На конференції було проголошено, що нова держава називатиметься «Барка», буде мати власний парламент, правоохоронні органи, суди й столицю — Бенгазі. Зовнішня політика, оборона країни та управління нафтовими ресурсами залишаються прерогативою центрального уряду в Тріполі. Барка буде займати майже половину території країни — від кордону з Єгиптом на сході до кордонів із Чадом і Суданом на півдні. Приклад Бенгазі виявився досить показовим і лівійці впритул зайнялися впровадженням концепції «міст — держав». За регіоном Барка й Бані-Валід, про свою автономію заявила Місурата, третє по величині місто в країні. Складається враження, що Лівія поступово перетворюється на умовну територію (свого часу аналогічні процеси відбулися в Сомалі), і це може мати вкрай негативні наслідки як для цього регіону, так і для міжнародної безпеки в цілому. Справа в тому, що племенні вожді, на відміну від країн — членів ООН, зовсім не зобов'язані дотримуватися міжнародного законодавства, тому що апріорі не є суб'єктами міжнародного права. Виникає питання — хто буде відповідати за виконання вже укладених міжнародних договорів? До того ж регіональна безпека прямо буде залежати від особистих домовленостей між вождями племен, що в перспективі може обернутися, як мінімум, неправовими методами вирішення конфліктів.

У квітні 2012 р. на мапі Африки з'явилася нова самопроголошена держава — Азавад. У заяві, опублікованій на сайті повстанців, туареги називають Азавад новою незалежною державою й закликають міжнародне співтовариство без зволікань визнати його суверенітет. Туареги обіцяють забезпечити «демократичний розвиток» своєї держави. НДООА контролює територію трьох провінцій Малі — Гао, Кідаль і Томбукту. Це крайня північ країни, від середньої течії р. Нігер до Сахари. Район займає близько 850 тис. кв. км, або дві третини всієї території Малі, де проживають усього 1,3 млн. осіб, офіційна мова спілкування — тамашек, релігія — сунітський іслам. Активізація туарегських повстанських угруповань відбулася після військового перевороту в столиці Малі Бамако, який відбувся 22 березня 2012 р. Загальна чисельність туарегів, що

проживають у Малі, Алжирі, Лівії, Марокко, Буркіна-Фасо й Нігері, становить майже 5 млн. осіб.

Ймовірно, однією з причин, що призвела до дезінтеграції Малі, стало те, що ця територія має величезне стратегічне та економічне значення через наявність тут великих запасів золота, урану, фосфатів, бокситів, залізної руди, марганцю, олова й міді. За останньою інформацією, на півночі Малі знайдено значні запаси нафти та прісної води (підводні озера). Тому можна погодитися з думкою О. Мезяєва, що «в Малі, швидше за все, мова йде не про підтримку сепаратистського руху туарегів, яких ніхто не підтримував ззовні, поки вони претендували на пустельні сахарські землі, а про захоплення знову відкритих колосальних природних ресурсів. Механізм був відпрацьований на Судані, від якого відрізали частину території, що містить усі основні нафтові запаси країни. Скоро треба очікувати появи проекту незалежного «Північного Малі», а може бути і «Північного Судану» — адже до 1960 року Малі було частиною держави за назвою Західний Судан.

У Сирії протести з вимогою поліпшення умов життя та демократичних реформ почалися в березні 2011 р. у м. Дараа, розташованому на кордоні з Йорданією та Ізраїлем. Незабаром вони поширилися на інші міста Сирії й поступово переросли в зіткнення із урядовими військами та супроводжувалися закликами до повалення правлячого режиму. Оскільки Сирія є союзником Ірану, до неї так само вороже ставляться США та Ізраїль. Окупація Ізраїлем з 1967 р. окремих районів сирійської території (Голанські висоти) постійно провокує напругу у відносинах між двома країнами. Водночас сунітська Туреччина змагається за лідерство в цьому регіоні із шиїтським Іраном. І ослаблення Сирії, яка має давні, ще з часів ірано-іракської війни, союзницькі зв'язки з Іраном, у тому числі на конфесійній основі (правляча верхівка в Сирії є представниками алавітської громади, одного з напрямів шиїзму), відповідає турецьким інтересам.

У загостренні ситуації в Сирії помітну роль відіграє зовнішній фактор. Ні для кого не є секретом, що сирійські опозиційні сили підтримуються Саудівською Аравією та деякими іншими країнами Перської затоки, які розраховують на послаблення впливу Ірану на Близькому Сході в разі падіння режиму Башара Асада. Є підстави вважати, що аналогічної точки зору дотримуються й західні держави та Ізраїль, що останнім часом посилюють політичний і економічний тиск на Дамаск. Однак може статися так, що «джин вирветься із пляшки» і країни Заходу одержать зовсім не той результат, на який

сподіваються. Громадянська війна в Сирії має всі ознаки міжконфесійного конфлікту і через це може стати затяжною і кривавою. У Сирії активно діють екстремістські релігійно-політичні організації. Вони атакують урядові війська, вбивають військових, державних службовців, активістів Партії арабського соціалістичного відродження (партія «Баас»), а також сунітів, які відмовляються «співробітничати» з терористами, підривають адміністративні будинки, руйнують цивільну інфраструктуру. Деякі угруповання (наприклад, Рух проти поширення шіїзму в Сирії) нападають на іранських прочан і працюючих у САР іранських фахівців. Одночасно екстремісти намагаються посіяти релігійну ворожнечу, нападаючи на представників інших конфесій. Їхнім девізом є «Алавітів — у землю, християн — у Ліван». Пряме втручання у справи Сирії здійснюють міжнародні терористичні організації. Про це свідчить, зокрема, заява керівника «Аль-Каїди» Аймана аз-Завахірі від 11 лютого 2012 р., який оголосив джихад Башару Асаду та закликав усіх мусульман, і особливо сунітів Лівану, Туреччини, Йорданії, Іраку, приєднатися до «сирійської революції» і скинути антиісламський режим.

Дестабілізація ситуації в Сирії загрожує регіону Близького Сходу не тільки посиленням радикального ісламізму, а й розповсюдженням значної кількості зброї, яка знаходиться на території країни і може потрапити в руки ісламістів.

Таким чином, можна зробити деякі висновки. «Арабська весна» є початком кардинальних змін, що будуть відбуватися протягом ХХІ ст., і які характеризуються трьома факторами: демографічний вибух (у 2050 р. населення планети може досягти 9,5 млрд. осіб); дефіцит ресурсів (продовольчих, водних, енергетичних) і пов'язане з цим перетворення енергетики на питання стратегічної безпеки. Причини масових акцій протесту, що охопили окремі країни Північної Африки, Близького Сходу та Аравійського півострова в 2011 — 2012 рр. мають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Водночас у кожній країні вони обумовлені специфікою історичного розвитку, релігійною, суспільно-політичною та соціально-економічною ситуацією. До внутрішніх причин можна віднести загострення соціально-економічних проблем, відсутність перспектив і «соціальних ліфтів» для значної частини молоді, корупцію і деспотизм правлячої верхівки, порушення демократичних свобод. Велику роль відіграли також соціально-демографічні особливості країн. У переважній більшості арабських країн багато молоді. Частка молодих людей в Тунісі складає понад 22%, а в Єгипті — понад 33%. При цьому саме серед молоді найвищий відсоток безробіття — в Єгипті 42,8%, в Тунісі — 33%, в

Сирії — 24,4%. У Лівії офіційно немає безробіття, але це зовсім не означає, що все працездатне населення має заробітну плату, яка дає можливість забезпечити себе всім необхідним. Водночас маємо зазначити, що причини виникнення протестного руху в арабському світі різняться. Так, Лівія — багата нафтовидобувна країна з населенням трохи більше 5,5 мільйонів і досить високим рівнем життя. Проте невдоволення населення викликало узурпування влади родиною Каддафі та наближених до неї кланів, міжкланова і міжплемінна боротьба, ісламістський фактор, прагнення частини середнього класу до демократичних перетворень. У Сирії, на відміну від Тунісу і Єгипту, не було гострої соціально-економічної та політичної кризи. Головним фактором протистояння в цій країні є підтримка ззовні дій збройних опозиційних угруповань.

До зовнішніх причин можна віднести світову фінансово-економічну кризу, яка так чи інакше торкнулася економіки всіх арабських країн, та боротьбу за енергоресурси, якими багатий цей регіон, а також те, що принцип «поділяй і пануй» в сучасній міжнародній політиці ніхто не відміняв. Арабські революції були вправно використані США та окремими країнами Європи для забезпечення власних інтересів у регіоні. Вважаємо, що одним із таких інтересів є розчленування суверенних держав для створення в регіонах ситуації «керованого хаосу».

Характер масових протестних акцій, їхніх рушійних сил і гасел свідчать про те, що в окремих арабських країнах (Туніс, Єгипет) відбувається процес становлення громадянського суспільства. Суспільно-політичні сили, що стали локомотивами протестів, складаються, переважно, з досить освіченої молоді, що пов'язує майбутнє своїх країн з демократичним розвитком. Характерною рисою протестних рухів стало використання ними сучасних комунікаційних засобів для організації масових заходів, завдяки чому акції протесту отримали назву «твіттерних революцій».

Серйозні проблеми існують в Азії. Війна в Афганістані та поглиблення конфлікту з Іраном призвели до посилення напруги в регіоні й поки немає підстав вважати, що ситуація найближчим чином покращиться. Події, що сьогодні відбуваються в Афганістані та в сусідніх з ним країнах, можна розглядати в контексті американського геополітичного проекту «Великий Близький Схід». Однією з найнебезпечніших тенденцій розвитку подій в Афганістані є різке посилення міжетнічних протиріч і загроза розчленування країни. Так, проектом «Великого Близького Сходу» на території Афганістану передбачається створення «Великого Пуштуністана». Поряд з

проектом «Великого Пуштуністана» існує проект «Незалежний Белуджистан», який спрямований на дестабілізацію ситуації в Пакистані та Ірані. Племена белуджів і брагуї, які проживали в гірській місцевості Пакистану, довгий час нікого не цікавили. Однак нині з'явився певний інтерес до цієї території в зв'язку з необхідністю контролювати газопроводи з Каспійсько-Середньоазійського регіону до Пакистану та Індії. Крім того, землі белуджів виявилися найбагатшими територіями Пакистану на запаси мінеральної сировини. В іранській провінції Сістан і Белуджистан компактно проживають близько мільйона белуджів, які займаються скотарством і землеробством. Ідеї націоналізму та сепаратизму найпоширеніші у Східному (пакистанському) Белуджистані, де проживають близько 4 мільйонів белуджів. В Афганістані белуджів значно менше, що незнімає актуальності питання. Іран, чи не найголовніший ворог США, має бути розчленований для того, щоб не мав змоги впливати на інші мусульманські країни регіону. На думку американських фахівців, країна має перетворитися на федерацію окремих державних утворень, куди якимось чином потрапив Азербайджан, але із значно меншою територією. Ймовірно, єдине що втримує США від проведення такої політики, це різке скорочення наявних фінансових і військових ресурсів, а також військові дії в Афганістані.

Багатий на війни Близький Схід завжди був популярним ринком озброєнь і військової техніки (ОВТ), попит на які існував тут завжди. Заможні монархії мали змогу купувати техніку та зброю останніх моделей. Натомість провідні світові виробники зброї, передусім США, Китай і ЄС, конкурували між собою, щоб продавати тут літаки, бронетехніку й кораблі. Унаслідок низки об'єктивних і суб'єктивних причин, таких як воєнні конфлікти в регіоні, пандемія коронавірусної хвороби, обрання президентом США Джо Байдена й нормалізація відносин Ізраїлю з деякими арабськими країнами, регіональний ринок озброєнь зазнає кардинальних змін. Дональд Трамп залишив після себе низку відкритих питань, вирішувати які доведеться Байдену. Це відносини з Іраном і Туреччиною, війна в Ємені та питання можливого виведення американських військ із цієї країни. Ситуацію ускладнюють запроваджені попередньою адміністрацією в останній момент нові санкції проти Ірану та визнання єменських повстанців племені хуті терористичною організацією (одразу після приходу Байдена до влади новий держсекретар США Ентоні Блінкен озвучив рішення про вилучення хуті з цього списку). Сьогодні Близький Схід іще не може похизуватися спокоєм. Незважаючи на військову поразку й втрату території, й далі функціонують залишки «Ісламської

держави» («ІДІЛ»), триває нестабільність в Іраку й Лівані та громадянські війни в Сирії та Лівії. Іран активно розвиває ядерну програму й ракетні технології, Туреччина здійснює дедалі агресивнішу політику, таліби оволоділи територію Афганістану, а перспектива вирішення палестинського питання залишається невідомою.

Одним із небагатьох позитивних елементів у цій ситуації є нормалізація відносин Ізраїлю з деякими арабськими країнами й завершення дипломатичної кризи між Катаром та іншими монархіями Аравійського півострова.

Вважається, що в Сирії Трамп не використав шанс на остаточне знищення залишків "ІДІЛ" за допомогою союзних Сирійських демократичних сил (SDF) і допустив турецьку військову інтервенцію в Північно-Східній Сирії. А внаслідок поспішного виведення військ США цей район зайняли росіяни, що значно ускладнило можливості американського контингенту. За прогнозами, Байден нарощуватиме підтримку SDF. США працюватимуть і в напрямі визнання певного автономного статусу для Північно-Східної Сирії при збереженні об'єктивних гарантій безпеки для Туреччини. Вашингтон не зважатиме на позицію Дамаска з цього приводу й надалі наполягатиме на відстороненні Асада від влади. Також Вашингтон докладатиме зусиль щодо відновлення діалогу з Іраном: змінить політику тиску на Тегеран на застосування дипломатичних важелів. Щоправда, наближення президентських виборів у Ірані може спонукати консервативні сили цієї країни заблокувати американо-іранські перемовини. І одним з елементів цього можуть стати провокації в Іраку. За таких умов адміністрація Байдена може опинитися під тиском, що ускладнить перемовини про відновлення атомної угоди з Іраном, відомої як Спільний всеосяжний план дій (JCPOA). Та й можливості у Вашингтона в регіоні не безмежні. За прогнозами, як один із варіантів рішення розглядають навіть повний вихід США з Іраку, що не сприятиме остаточному знищенню залишків "ІДІЛ". Також як варіант американців можуть замінити європейці. Водночас якщо справа дійде до реактивації JCPOA, ситуація в Іраку та в регіоні загалом може стабілізуватися.

Отже, розстановка сил у регіоні змінилася. На думку Узі Рабі, провідного ізраїльського експерта, професора й директора Центру Моше Даяна з вивчення Африки і Близького Сходу при Тель-Авівському університеті, сучасні близькосхідні події перебувають на стику трьох головних регіональних груп інтересів, які визначають безпеку в регіоні. Це Іран, що нарощує тут свій потенціал і вплив,

Туреччина з її державницькими претензіями, і зближення деяких арабських країн та Ізраїлю під егідою США, що докорінно змінює наявні стереотипи регіону. Два перші блоки активно спонукають арабські країни й Ізраїль до дій. Хоча внаслідок пандемії та ліквідації іноземними спецслужбами генерала Сулеймані й ученого-ядерника Фахрізаде Іран зазнав серйозних утрат, він поки що не відмовився від своїх експансіоністських планів. Передусім це війни в Ємені, а також у Сирії з наміром вийти до Середземного моря. Завершення дії JCPOA у жовтні 2020 р. відкрило світові ринки для експорту іранської зброї та уможливило Тегерану придбання сучасних військових технологій, передусім у Китаї й РФ. Це становить небезпеку з кількох поглядів. Перші великі поставки російської або китайської зброї до Ірану призведуть до дзеркального збільшення експорту американської зброї до Ізраїлю, ОАЕ й навіть Саудівської Аравії. А відкриттям Ірану для зовнішніх інвестицій скористається Китай, якого Тегеран вважає стратегічним союзником. У вересні 2020 р. Іран підписав із Піднебесною угоду про співробітництво у сфері розвідки проти США й Заходу. Пекін уже отримав дозвіл на будівництво власної бази на території Ірану. Також Тегеран розпочав переговори про 25-річне стратегічне партнерство з Пекіном, що передбачає пакет великих китайських інвестицій в Іран і гігантські фінансові вливання в його послаблену санкціями економіку (за повідомленнями ЗМІ, може йтися про суму в \$400 млрд). 16 серпня 2020 р. міністр оборони Ірану, бригадний генерал Амір Хатамі повідомив про готовність іранської оборонної промисловості експортувати свою продукцію після скасування обмежень ООН. До 2025 р. Іран планує стати регіональним лідером щодо науково-технічних досліджень. А 19 жовтня 2020 р., після скасування дії JCPOA, Хатамі повідомив про досягнення важливих домовленостей із РФ і Китаєм щодо розвитку іранських військово-повітряних сил. Спроба Вашингтона ініціювати в ООН продовження терміну дії JCPOA зазнала невдачі, його не підтримали навіть найближчі союзники. Відтак 21 вересня 2020 р. США запровадили власні санкції за поставки до Ірану "ядерних технологій, технологій виробництва балістичних ракет і конвенційного озброєння". Відмову Радбезу ООН запровадити подальше ембарго на поставки зброї до Ірану розглядають у Тегерані як "великий тріумф" і "дипломатичне приниження Сполучених Штатів". Дипломатична поразка насправді завдала удару по близькосхідній політиці Вашингтона часів Трампа. Проте Іран досі залишається спонсором кількох проксі-конфліктів і війн у регіоні. У світі добре пам'ятають ракетні атаки на нафтопереробні заводи на

території Королівства Саудівської Аравії (КСА) 14 вересня 2019 р.з використанням високоточних крилатих ракет і дронів іранського виробництва. Вони були не першими і, на жаль, не останніми агресивними акціями Ірану. Так, 10 лютого 2021 р. саудівський міжнародний аеропорт Абха атакували чотири бойові дрони, унаслідок чого було пошкоджено один пасажирський літак, який загорівся. Водночас ППО відбила атаку двох БПЛА на саудівську авіабазу поблизу міста Хаміс Мушайт. А 27 лютого 2021 р. саудівська ППО відбила ракетну атаку на "Ер-Ріяд". Тоді повідомляли про знищення щонайменше однієї балістичної ракети й кількох дронів іранського виробництва. 25 лютого в Оманській затоці вибухами двох магнітних мін було пошкоджено ізраїльське судно — автомобілевоз Helios Ray, яке прямувало з саудівського порту Ед-Даммам до Сінгапуру. В Ізраїлі відповідальність за це покладають на диверсантів іранського Корпусу вартових Ісламської революції і вважають однією з анонсованих Тегераном акцій помсти за загибель іранського фізика-ядерника Мохсена Фахрізаде. А 7 березня відбулася атака з використанням ракет і дронів на виробничі потужності саудівського нафтопереробного заводу Агамсо. Відповідальність за напад узяли на себе єменські хусити, яких давно підтримує іранська влада.

Близький Схід також залишається регіоном, у якому зростає активність Туреччини. Анкара перетворилася на потужного гравця не лише в цьому регіоні, а й у Північній Африці (Лівія) та на Кавказі, вона має підтримку і державних структур (Катар), і недержавних (ХАМАС, "Брати-мусульмани" та інші). Щоправда, останнім часом Туреччина подає сигнали, що можуть свідчити про бажання змінити попередню авантюристичну закордонну політику на передбачуванішу, хоча важко сказати, чи це справді готовність до певних поступок, чи лише імітація. Адже запровадження США нових санкцій проти Анкари в разі подальшого ігнорування нею правил цивілізованої поведінки може завдати останній величезної шкоди. І річ навіть не в тому, чи повернеться Туреччина до програми F-35. Там побоюються, що Вашингтон може перекрити туркам доступ і до тих американських зразків ОВТ, якими друга за силою армія НАТО користується сьогодні. А це одразу ж заблокує її активність та унеможливить реалізацію амбітних програм по периметру турецьких кордонів і за їхніми межами. Туреччина також може бути позбавлена американських технологій, поставок комплектуючих, запчастин і розвідувальної інформації, тобто того, що отримують країни-члени НАТО. І все це цілком реально. Тому Анкара вже нібито готова поділитися з США таємницями придбаних у РФ ЗРС С-400.

8 лютого 2021 р. президент США Джоозеф Байден уперше виступив у Державному департаменті, де зокрема повідомив, що Америка припиняє продавати зброю Саудівській Аравії та брати участь у війні в Ємені. А директорка національної розвідки США Евріл Гейнс пообіцяла оприлюднити розсекречену інформацію щодо вбивства у Стамбулі саудівського журналіста, письменника і критика Ер-Ріяду Джамалія Хашукджі. Нещодавно за участь у цьому злочині США запровадили санкції проти 76 громадян королівства.

Рішення американського лідера припинити підтримку КСА змушує Ер-Ріяд шукати інші джерела закупівель ОВТ. Адже проксі-війна в Ємені триває, і саудити неспроможні ні перемогти, ані пристойно вийти з неї, не втративши обличчя. Ідеться не лише про закупівлю озброєнь, а про виживання 28-мільйонного КСА у війні з 82-мільйонним Іраном, суперником і претендентом на регіональне лідерство. У будь-якому разі, перезавантаження Саудівського королівства потребує посилення військового потенціалу. Ер-Ріяд упродовж наступної декади планує інвестувати в розвиток власної оборонної промисловості понад \$20 млрд, половина з яких піде на НДКР. Це дасть змогу після 2030 р. залишати 50% видатків на модернізацію і придбання нових ОВТ у власних виробників.

За словами голови Вищої ради оборонної промисловості (GAMI) КСА Ахмеда ібн Абдулазіза Аль-Ахлі, на розвиток і дослідження заплановано виділяти щороку близько 4% усіх оборонних витрат (сьогодні цей показник не перевищує 0,2%). До того ж питаннями нарощування оборонного потенціалу королівства опікується особисто спадкоємець трону, кронпринц Мухаммад ібн Салман. Створення сучасного національного ОПК є стратегічною метою "Ер-Ріяду". Ідеться про співпрацю з іноземними компаніями з метою набуття відповідного досвіду, підготовки власних кадрів і придбання сучасних цифрових технологій, критично важливих для безпеки королівства. Велике значення для КСА має поєднання регіональних зусиль, передусім — співпраця з ОАЕ. Особливого присмаку цьому може надати вихід Ізраїлю з його просунутими розробками ОВТ на ринок зброї арабських країн, тим паче, що тепер усі вони мають спільну загрозу у вигляді Ірану. Втім, основний наголос арабські шейхи робитимуть на розвитку власної оборонної промисловості. Передусім КСА і ОАЕ не бажають подальшої залежності від закордонних постачальників озброєння, що іноді буває небезпечно. Військова кампанія в Ємені переконала в цьому, адже вона супроводжувалася спробами тиску на Ер-Ріяд і Абу-Дабі й обмеженнями поставок зброї, особливо з боку США і ЄС. Звідси — бажання створити

альтернативні, власні джерела поставки сучасних зразків ОВТ, тим паче, що фінансові ресурси дають змогу це зробити. Приклади КСА і ОАЕ добре ілюструють необхідність інвестувати у власну оборонну промисловість, незалежно від можливості придбання найсучаснішого озброєння за кордоном. Адже власна промисловість означає не лише отримання прибутків для державного бюджету країни й залишення в ній коштів, витрачених на озброєння. Це також стратегічний комфорт у дедалі складнішому багатопольярному світі. Ідеться про розуміння потреб власного оборонного потенціалу та його ефективності в умовах відсутності американської підтримки або ж її суттєвого обмеження. Теоретично припинення допомоги США може призвести до значної деескалації, однак, водночас, початок мирного процесу залежить від результатів перемовин щодо перезавантаження атомної угоди з Іраном. Та, навіть якщо Вашингтон спроможеться відновити перемовини з Тегераном, адміністрація Байдена наполягатиме не просто на реактивації старої угоди JCPOA, а на додатковому включенні до порядку денного питань іранської ракетної програми і мілітарної проєкції іранського впливу в регіоні. А це сильно ускладнить перемовини. Проте воно того варте, адже підписання угоди з Іраном мало б величезний позитивний ефект у регіоні. Це могло би сприяти перетворенням усередині країни, що ментально застрягла в середньовіччі. До того ж це, ймовірно, може змінити на краще ситуацію в Афганістані. Напевно, Ізраїль за цим пасивно не спостерігатиме. Уже зараз можна говорити, що нормалізація відносин Ізраїлю з ОАЕ уможливить останнім отримання у США сучасних військових технологій. Зникає занепокоєння Вашингтона, що сучасні американські системи озброєння буде використано проти Ізраїлю.

Цього року через війну й наслідки пандемії COVID-19 кількість учасників всесвітнього відомого салону озброєнь IDEX 2021 зменшилася до 59 країн-учасниць і 900 експонентів (у 2019 році було відповідно 142 і 1300). На тлі понад річного скасування таких заходів в інших країнах організація виставки в Абу-Дабі зайвий раз підкреслила її значення. На відміну від попередніх років, *порядок денний IDEX 2021* було зосереджено не на танках і гарматах, а на кібербезпеці, перспективних дослідженнях і розробках, штучному інтелекті, ланцюжках поставок і четвертій промисловій революції. Це ключова відмінність, що свідчить про якісні зміни на ринку озброєнь. Під час виставки було укладено першу угоду між саудівською компанією Saudi Arabian Military Industries (SAMI) та еміратською NIMR Automotive LLC (провідний виробник військових машин). Ідеться про спільне виробництво вибухостійких бронемашин

JAIS 4x4 MRAP із подальшою локалізацією виробництва у КСА. Еміратська компанія NIMR Automotive LLC презентувала на виставці нове покоління бойових машин Ajban 4x4 та Hafet 6x6, підкреслюючи свою зацікавленість у розвитку автономних і безпілотних технологій, а конгломерат EDGE Group представив сімейство баражуючих боєприпасів QX, що відрізняються між собою розмірами й корисним навантаженням. Під час виставки для потреб Збройних сил ОАЕ було укладено контрактів на загальну суму \$5,7 млрд. Також Корпорація оборонної промисловості ОАЕ (EDGE) уклала тристоронню угоду щодо стратегічного співробітництва з українськими ДК «Укроборонпром» і ДК «Укрспецекспорт». Угода передбачає обмін і розробку передових технологій, що може бути підставою для інвестицій на суму понад \$1 млрд. ОАЕ активно працюють в аерокосмічній галузі, зокрема у сфері передових комунікаційних супутникових технологій. А в разі позитивного рішення щодо придбання у США винищувачів п'ятого покоління, є цілком обґрунтовані сподівання щодо можливого долучення еміратських фірм до виробництва окремих елементів F-35. Компанії з ОАЕ уже зараз випускають ОВТ світового рівня, зокрема високоточні боєприпаси, зенітні ракети, патрульні катери. Європейський консорціум MBDA підписав з еміратським Інвестиційним фондом "Тавазун" угоду щодо співробітництва у сфері виробництва керованих високоточних систем озброєння, передусім проєкту плануючої бомби SmartGlider. Метою ініціативи є довготермінова співпраця, яка уможливить розвиток нової системи до рівня промислового виробництва. Новий вид керованої зброї з багатофункціональною головкою самонаведення може бути оптимізований для прориву так званих зон заборони доступу (Anti Access/Area Denial, A2/AD). Бомба має уражати системи ППО малого й середнього радіусу дії, стаціонарні й рухомі цілі на відстанях до 100 км. На українському стенді виставки демонструвалися сучасні оборонні розробки: протикорабельний ракетний комплекс «Нептун», високоточна СРЗВ "Вільха", ПТРК "Скіф" та "Корсар", макет розвідувально-ударного безпілотника "Сокіл-300", мобільний комплекс радіорозвідки "Хортиця-М", малогабаритний тактичний пеленгаційний комплекс "Пластун-РП3000", БТР-4МВ1. Однією з сенсацій виставки стала українська розробка — експериментальний багатофункціональний гусеничний броньований електромобіль-амфібія «Шторм» із гібридною силовою установкою. Машину, що не має аналогів, створено під керівництвом кандидата технічних наук України Олександра Кузнєцова. Вона є майже безшумною, непомітною

(використано технологію stealth) і має оригінальну конструкцію, яка зменшує тиск на ґрунт до рівня, що унеможливорює спрацювання деяких типів мін. Водночас вона здатна діяти в умовах пустелі, де традиційна техніка не працює. «Шторм» може безперервно рухатися впродовж 36 годин. Експерти оцінюють машину як таку, що може змінити тактику сучасного бою. Свого часу через брак зацікавленості в Міністерства оборони України для завершення розробки транспортера Кузнецов був змушений звернутися по допомогу за кордон. І з 2020 р. українські фахівці продовжили роботу в ОАЕ разом із місцевою компанією STREIT Group. Наразі опрацьовується варіант озброєння машини українським дистанційно керованим вогневим модулем. Крім уже згаданої угоди на \$1 млрд між Україною та ОАЕ, під час виставки IDEX-2021 було укладено контракт із Пакистаном на \$85,6 млн на ремонт танків Т-80УД. Також ішлося про розширення співпраці України з Пакистаном і створення нових проєктів до кінця 2021 р. До того ж українська делегація мала низку зустрічей із високопосадовцями Бразилії, Йорданії та інших країн. Ішлося про перспективи військово-технічного співробітництва між країнами в авіаційній і ракетно-космічній галузях, у сфері радіолокації, РЕБ, бронетехніки й боєприпасів.

Лекція 3. Роль та місце Африки в сучасній системі міжнародних відносин

Постбіполярна конфліктогенність в Африці. Особливості модернізаційних процесів у Тропічній і Південній Африці. Чинники конфліктогенності в макрорегіоні. Невдача гуманітарної операції ООН у Сомалі. Проблема міжнародно-політичного врегулювання регіональних конфліктів в Африці. Основні поняття теми: демократизація, коаліційний уряд, конференція, „людина з рушницею”, миротворча операція, монотоварність, національне примирення, „палаючий континент”, піратство, санкції, територіальна суперечка, третій світ, швидке реагування.

До Другої світової війни в Африці існувало тільки чотири незалежні держави: Єгипет, Ефіопія, Ліберія і Південно-Африканський Союз. Найбільші колонії в регіоні належали Великій Британії, Франції, Бельгії та Португалії.

Країни центральної та південної частини Африканського континенту особливо гостро відчували на собі наслідки панування колонізаторів. Тропічна Африка була найвідсталішим в економічному аспекті регіоном світу. Промислової продукції на душу населення

вироблялось у 10-20 разів менше, ніж в економічно розвинених країнах. Більша частина населення була зосереджена у традиційному секторі — сільському господарстві, де панували родоплемінні й напівфеодальні відносини. Корінне населення у більшості своїй було неписьменним. Голод і хвороби прирікали народи на вимирання. Середня тривалість життя становила менше 30 років.

Пік боротьби за незалежність в Африці припав на період із 1957 р. по 1962 р., коли майже весь континент звільнився від колоніалізму. У 1957 р. незалежність дістали Лівія, Марокко, Туніс, Судан, британська колонія Золотий Берег (з березня 1957 р. — Гана). Перші три країни належать до Північної, більш розвиненої частини континенту, де переважає арабське населення. Судан дуже тісно пов'язаний з Єгиптом.

У 60-ті рр. незалежність здобули колишні британські колонії: Нігерія — 1960 р., Танганьїка — 1961 р., Уганда — 1962 р., Кенія — 1963 р., Занзібар — 1964 р. Того ж 1964 р. відбулось об'єднання Танганьїки й Занзібару в нову державу — Об'єднану Республіку Танзанію. У жовтні 1958 р. звільнилася перша з французьких колоній — Гвінея, 1960 р. набули суверенітету колишні французькі володіння — Малі, Нігер, Чад, Камерун, Габон, Дагомея, Верхня Вольта (нині Буркіна-Фасо), Берег Слонової Кості (Кот-д'Івуар), Конго (зі столицею Браззавіль), Мавританія, Сенегал, Малагасійська Республіка (нині Демократична Республіка Мадагаскар).

У 1960 р. бельгійці раптово покинули свою найбільшу колонію Конго (нині Заїр). У 1960 р. стала незалежною державою Сомалі, територія якої раніше належала Великій Британії та Італії. У 1992 р. в країні розгорнулася кровопролитна громадянська війна, яку не спромоглися зупинити навіть війська ООН та армійські підрозділи США. У Сомалі стався небачений за масштабами голодомор.

До демократичної революції в Португалії 1974 р., коли було повалено фашистський режим Салазара, на півдні Африки було п'ять португальських колоній — Ангола, Мозамбік, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде (Острови Зеленого Мису), Сан-Томе і Принсіпі. Квітнева революція в Португалії створила сприятливі умови для здобуття незалежності колишніми португальськими колоніями. Однак подальші події в Анголі й Мозамбіку склалися трагічно — їхня територія стала ареною кровопролитних громадянських воєн, у цій боротьбі перетиналися інтереси багатьох країн.

Наприкінці 70-х рр. хвилі національно-визвольного руху на Африканському континенті докотилися до останніх оплотів колоніалізму на півдні — Південної Родезії (Зімбабве) та Південно-

Західної Африки (Намібії). У квітні 1980 р. було проголошено незалежність Республіки Зімбабве, яка в подальшому досягла певних економічних успіхів за певної консолідації суспільства, хоча з роками режим Р. Мугабе все більше нагадував диктатуру.

Тільки у березні 1990 р. було проголошено Республіку Намібію, першим президентом якої став Сем Нуйома, лідер СВАПО. Нове керівництво взяло курс на розвиток багатопартійної парламентської республіки і ринкових відносин в економіці.

З 1948 р. расистський режим Південно-Африканського Союзу офіційно запровадив політику апартеїду, що означає "роздільне існування" рас. Понад 300 законів, ухвалених різними урядами ПАС (з 1961 р. — ПАР), створили систему апартеїду. Особливе обурення викликало ухвалення закону "Про розвиток", який обґрунтовував створення за межами території, зайнятої білою меншиною, бантустанів — маріонеткових "національних держав", де повинні були жити окремі етнічні групи. Планувалося створення 10 бантустанів.

Світове співтовариство рішуче засудило расистський режим ПАР, а ООН запровадила проти нього економічні, політичні та інші санкції. Боротьбу проти апартеїду вела чорношкіра більшість населення ПАР, однак ця боротьба послаблялася міжплеменними протиріччями. У країні існували два ворогуючі політичні угруповання чорних — Африканський національний конгрес (АНК) і зулуський рух "Інката".

У 1961 р. АНК і компартія, яка також діяла в підпіллі, створили збройне формування "Спис нації", однак діяльність його паралізували масові арешти, а лідера АНК Нельсона Манделу засудили до довічного ув'язнення.

Після приходу до влади Фредеріка де Клерка, лідера націоналістичної партії, який став 1989 р. президентом країни, розпочався поступовий демонтаж системи апартеїду. Було скасовано одіозні обмеження для чорного населення, анульовано закон про заборону змішаних шлюбів. Де Клерк і його прихильники виступали за активне залучення до економічного й політичного життя небілого населення. Було легалізовано всі опозиційні політичні партії, амністовано багатьох політичних в'язнів.

У 1991 р. вийшов на свободу Нельсон Мандела. У квітні 1994 р. в ПАР уперше відбулися вибори до парламенту без расової дискримінації. За підсумками виборів АНК, за якого проголосувало 62,55% виборців, здобув більшість місць у нижній палаті парламенту (національна асамблея), у верхній (сенат) і відповідно посади президента ПАР і першого виконавчого віце-президента (Табо Мбекі).

Його представники очолили 18 із 27 міністерств. Президентом ПАР став Нельсон Мандела. Н. Мандела та його уряд твердо здійснювали політику національного примирення, в тому числі через збереження статус-кво в економічній системі та становища білого населення з одночасним ужиттям масштабних заходів для поліпшення соціально-економічних умов життя чорних африканців.

У 60-70-х рр. ХХ ст. країни Африки вважали, що головна причина відсталості — пограбування їх західними країнами. Воно, на їхню думку, здійснювалося способом заниження цін на сировину, що вивозилася, і завищенням цін на машини та обладнання, що завозились. Вихід із становища, яке склалося, чимало країн убачали в підвищенні цін на експорт сировини. Особливо гостро це виявилось у діяльності Організації країн - експортерів нафти (ОПЕК), яка монополізувала торгівлю нафтою. На початку 70-х рр. ОПЕК, підвищивши ціни на нафту, фактично спровокувала світову енергетичну кризу. Але експортери нафти домоглися істотних прибутків.

Однією з найгостріших проблем для країн Африки є дешевизна робочої сили та вплив її за кордон унаслідок слабого рівня індустріального розвитку. Залучаючи іноземний капітал, тут намагаються створити нові виробництва і відповідно — нові робочі місця. Триває, хоч і в дещо інших формах, експлуатація природних ресурсів регіону.

Ще одна важлива проблема — „монокультурність сільського господарства. Деякі країни спеціалізуються на вирощуванні кави, цитрусових, бавовни та інших культур, що відправляють на експорт. Вони дуже мало вирощують сільськогосподарської продукції для задоволення потреб свого населення. У разі неврожаїв, зміни кон'юнктури на світовому ринку або за інших несприятливих чинників народи цих країн опинялись у стані хронічного голоду і залежали від постачання продуктів харчування міжнародними благодійними організаціями. До цієї проблеми додається демографічна проблема: населення більшості африканських країн швидко зростає, більшу частину його становить молодь у віці до 20 років. Молодь необхідно навчати, працевлаштувати, а коштів на це нові незалежні держави не мають.

Крім цих, існують соціальні труднощі, пов'язані з незавершеністю процесу структурування африканських суспільств, етнічні та культурні проблеми. Усе це призвело до того, що багато країн Африки на кінець ХХ ст., за даними ООН, вважалися найвідсталішими у світі в економічному аспекті.

З закінченням холодної війни радикально змінилася роль Африки в міжнародних відносинах. Переставши бути ареною конфронтації Сходу і Заходу, цей регіон втратив своє стратегічне значення в системі зовнішньополітичних координат провідних держав, а досвід їхнього політичного та економічного співробітництва з африканськими країнами піддався критичній переоцінці. Були зроблені кроки з метою подолання надзвичайно витратного характеру допомоги, яка надається африканським державам на двосторонній і багатосторонній основі.

У зв'язку з цим до початку 90-х років як в Африці, так і за її межами стали поширюватися вкрай песимістичні настрої щодо не тільки віддалених, але й найближчих перспектив регіону, пропонуватися сценарії розвитку обстановки, що мали апокаліптичну тональність. У міжнародний політичний лексикон міцно ввійшло поняття «афропессимізм», яке підкріплювалося і підкріплюється багатьма серйозними аргументами.

Незважаючи на масовану економічну допомогу, до початку 90-х років Африка відстала не тільки від розвинених індустріальних держав, а й від більшості країн, що розвиваються, переживали період бурхливого економічного підйому. Якщо в 60-ті роки основні показники економічного розвитку Гани і Південній Кореї були однаковими, а дохід на душу населення в Нігерії був вищим, ніж в Індонезії, то до кінця 80-х років будь-які порівняння стали марні.

Представляють загрозу для Африканського континенту й інші серйозні проблеми. В усіх країнах на південь від Сахари вкрай гостро стоїть проблема СНІДу. Незважаючи на зусилля світової спільноти, не вдається вирішити проблему голоду. Періодично брак продовольства набувала драматичного характеру в Ефіопії, Сомалі, Судані, Анголі, Руанді, Заїрі, Сьєрра-Леоне. Надзвичайні масштаби прийняла і проблема біженців. В Африці налічується майже 50% від загальносвітової кількості біженців (більше 7 млн. чоловік) і 60% переміщених осіб (20 млн. осіб).

Вкрай несприятливі наслідки для інтересів міжнародної безпеки мають численні внутрішні та міждержавні конфлікти в різних районах Африки. За постколоніальний період на континенті було зафіксовано 35 збройних конфліктів, під час яких загинуло близько 10 млн. чоловік, більша частина з яких - цивільне населення. Позитивні зміни стали можливими передусім завдяки врегулюванню великих збройних конфліктів в Африці. Ліквідація режиму апартеїду в ПАР благотворно позначилася на ситуації в південній частині континенту.

Картину високої нестабільності військово-політичної обстановки в багатьох районах Африки доповнюють практично повсюдна нерегульованість становища національних меншин, сепаратистські тенденції, прояви релігійної нетерпимості, міждержавні розбіжності, що живляться планами субрегіональної гегемонії деяких африканських лідерів. Тому практично в усіх частинах континенту існують не тільки реальні, а й потенційні «гарячі точки», які можуть стати найбільш серйозною перешкодою на шляху економічного відродження і подолання відсталості африканських країн. Важливим явищем міжнародних відносин в Африці став початок формування спеціального механізму ОАЕ, покликаного забезпечувати попередження і врегулювання конфліктів. Згідно з документами Каїрського 1993 саміту ОАЕ в його основу покладені принципи невтручання у внутрішні справи держав, поваги суверенітету і територіальної цілісності, врегулювання конфліктів шляхом переговорів, посередництва і взаємних консультацій. Визначено і зразковий (1 млн. дол) обсяг щорічних відрахувань ОАЕ на потреби спеціального миротворчого корпусу.

Але все-таки головну роль у пошуках міжнародних рішень економічних проблем Африки грають стабілізаційні програми МВФ і СБ. Незважаючи на періодичні прояви невдоволення деякими африканськими елітами, принципи структурної перебудови, пропоновані МВФ і СБ, стали основою практично всіх національних проектів економічного відродження та розвитку, запроваджуються є в країнах континенту. Прикладом їх успішного здійснення є сучасна Гана, яка прийняла пропозиції МВФ в 1983 р. Проте минуло 10 років, перш ніж економічне зростання почало випереджати зростання населення цієї країни. Іншими словами, африканські програми міжнародних фінансових інститутів є провідним елементом стратегії сучасних перетворень як короткострокового, так і довгострокового характеру. Саме вони виступають як центр акумуляції і розподілу інвестицій, покликані запобігти соціальній деградації, з якої впритул зіткнулося більшість африканських держав.

Роль Африки в сучасних міжнародних відносинах складна і багатогранна. Припинення збройних конфліктів, створення умов для економічного відродження та підвищення ефективності іноземної допомоги африканським країнам є на сучасному етапі ключовими завданнями в системі зовнішньополітичних пріоритетів глобального розвитку. Але позитивні зрушення, що намітилися на всіх перерахованих напрямках, не знімають з порядку денного багато інших питань, від вирішення яких буде залежати формування

перспективних тенденцій широкої міжнародної взаємодії в Африці і навколо неї. Видається, що в недалекому майбутньому світова спільнота звернеться до активнішого пошуку регіональних рішень демографічних, екологічних, енергетичних і ряду інших проблем Африканського континенту. Нова сфера зовнішньополітичного взаємодії може виникнути в результаті розширення зв'язків африканських держав з країнами Південної і Південно-Східної Азії.

Поступово зміцнює свої позиції в Африці Японія, яка провела в Токіо наприкінці 1998 р. представницьку конференцію з проблеми капіталовкладень. Продовжує розширюватися на Африканському континенті вплив КНР, що активно діє як в політичній, так і в торговельно-економічній сферах. Політика Росії в Африці зазнала в 90-ті роки дуже суттєвих змін. Після закінчення холодної війни російська дипломатія послідовно здійснювала відмову від конфронтаційних і витратних аспектів своєї практичної діяльності, а в останні роки приступила до формування нових довгострокових пріоритетів двостороннього та багатостороннього співробітництва на Африканському континенті. В даний час одним з найбільш важливих напрямків політики Росії в Африці є участь у розблокуванні кризових ситуацій. Будучи членом Ради Безпеки ООН, Росія робить внесок у вироблення основ політичного врегулювання конфліктів на Африканському континенті. У другій половині 90-х років активізувалися також і двосторонні контакти російської та африканської дипломатії, співпраця зі структурами ОАЕ. Періодично проводяться консультації з африканської проблематики, насамперед у сфері миротворчості, з провідними західними країнами. Важливу роль підкріплення політико-дипломатичними зусиллями Росії відіграють конкретні акції, що проводяться по лінії Міністерства з надзвичайних ситуацій (МНС) і Міністерства оборони. Росія неодноразово брала участь у проведенні міжнародних операцій з підтримки миру в Африці, брала участь в організації надзвичайних поставок в різні райони Африки, надавала значну гуманітарну допомогу. Були закладені основи регулярного двостороннього співпраці між МНС РФ і Секретаріатом ОАЕ. В цілому, незважаючи на складні умови, Росія в 90-і роки продовжувала брати активну участь у формуванні міжнародної взаємодії в Африці, внесла конструктивний внесок у забезпечення більш стабільного міжнародного клімату та гармонізацію глобального розвитку на порозі третього тисячоліття.

Минуле десятиріччя стало для багатьох країн Африки проривним в економічному розвитку. Близько третини держав мали показники зростання вище 5% ВВП на рік, швидко зростав середній

клас. Але звичайно, є країни, які лишаються бідними. Наприклад, сусіди маленької держави Джибуті, яка концентрує торгові потоки Східної Африки і є місцем для військових баз США, Франції, Китаю та Італії, - це пошматоване тривалою війною Сомалі та Еритрея, звідки молодь і без війни від відчаю тікає через всю Сахару до Європи. Інший приклад - Руанда, яка пережила геноцид у 1994 році. ЗМІ почали її називати "африканським Сінгапуром" за впровадження нових технологій та чудову інфраструктуру. Поряд - Бурунді, яка разом з Еритреєю та Південним Суданом очолює рейтинг найбідніших країн світу.

Африка дуже неоднорідна, з поясами розвитку і зонами відчаю. Але підстав для оптимізму зараз більше, ніж наприкінці ХХ сторіччя. І у провідних державах світу перспективи регіону чудово розуміють. Євросоюз лишається першим торговим партнером Африки, з найбільшою вагою Франції. Проте серед окремих держав лідерство від 2009 року належить Китаю. Пекін розпочав активну африканську політику 2000 року. Китайсько-африканська торгівля зросла з 10 млрд дол. у 2000 році до 204 млрд дол. у 2018 році. Китайський експорт до Африки зріс з 5 млрд дол. у 2000 році до 104 млрд дол. у 2018 році. Африка є важливим постачальником корисних копалин для промисловості Китаю і ринком для китайських товарів широкого вжитку. З 2000-го Пекін проводить кожні три роки форуми з лідерами африканських країн. Це супроводжується багатомільярдними інвестпроектами, будівництвом залізниць та портів, доступом африканських студентів до освіти. Станом на 2018 рік в країні їх навчалось 60 тисяч. А у 2017 році Китай відкрив свою першу військову базу в Африці - у Джибуті.

Формат співробітництва з Китаєм подобається не всім африканцям. Викликає невдоволення зростання боргів, масове залучення китайських робітників на будівництво замість африканських. Лунає критика щодо нерівноправності та навали китайської продукції, яка не дозволяє розвиватися місцевій промисловості. Тому в африканських країнах є лідери, зацікавлені у пошуку партнерів, які запропонують кращі умови співробітництва.

Індія намагається наздогнати Китай. Проводить свої форуми з африканськими лідерами. 2018 року подібну практику запозичила Індонезія, яка мріє стати четвертою економікою світу до 2050 року і розширяє можливості для експортерів.

Сусіди України також посилили увагу до континенту. Найбільших успіхів тут досягла Туреччина. Турецький уряд зробив Африку пріоритетом ще 15 років тому. "Це відбувалося на моїх очах, -

згадує експерт "Майдану закордонних справ" Олег Белоколот, який працював тимчасовим повіреним України у Кенії у 2008-2010 роках. - Вони зробили прямі рейси турецьких авіакомпаній зі Стамбулу з пільговими цінами на авіаквитки, турецькі компанії почали брати участь у виставках, будівництві".

Торгівля між Туреччиною та Африкою зросла з 5,5 млрд дол. у 2003 році до 23,8 млрд дол. у 2018. Експорт зріс за той самий період майже у шість разів - до 14,4 млрд дол. Обсяг торгівлі Туреччини з країнами Африки у 2020 р., попри негативний вплив пандемії коронавірусу, перевищив 25 млрд. доларів. З Єгиптом, Марокко, Тунісом, Маврикієм Анкара створила зони вільної торгівлі. Кількість турецьких посольств на континенті за цей час зросла з 12 до 43. Турецький лідер Реджеп Ердоган за час перебування на посадах прем'єр-міністра та президента здійснив десятки візитів у 28 країн Африки. Свій імідж на континенті Туреччина підтримує будівництвом шкіл, лікарень та мечетей, гуманітарною допомогою та стипендіями для п'яти тисяч студентів на навчання в турецьких вишах.

Для Росії Африка довгий час не була пріоритетом. Переважно - ринком збуту зброї та зерна, зоною діяльності гірничих компаній. Проте з 2017 року Москва почала посилювати посольства в Африці. Росіяни заявили про готовність надати допомогу країнам, що охоплені конфліктами, запобігти поширенню джихадизму та "кольоровим революціям". Обкатку такої допомоги здійснили у ЦАР, де російські військові радники навчають силовиків для боротьби з бандами, та через допомогу одній зі сторін війни у Лівії. Там воюють російські приватні військові компанії. Пізніше з'явилися розслідування ЗМІ, що російською експансією в Африку, низкою політтехнологічних проєктів для впливу на країни займається друг Путіна Євген Пригожин. Хоча в коментарі ВВС пресслужба його холдингу це заперечила. У жовтні 2019 року Кремль організував масштабний форум "Росія-Африка" у Сочі. Були лідери та прем'єри 45 з 54 африканських держав. За оцінками РБК, Росія витратила на подію 66,6 млн доларів. А за офіційними даними, тоді підписали угоди на 14 млрд доларів. Для Росії це була нагода продемонструвати своє повернення до Африки. Хоча її торгівля з континентом - 20 млрд доларів у 2018 році, з яких 40% - це Єгипет, - в рази менша за китайську чи індійську. Наразі Москва готує новий саміт "Росія-Африка" на 2022 рік і планує збільшити торгівлю з континентом до 40 млрд доларів.

Країни Вишеграду - Польща, Чехія та Угорщина - згорнули свою активність в Африці 1990 року. Проте все змінилося з 2013-го.

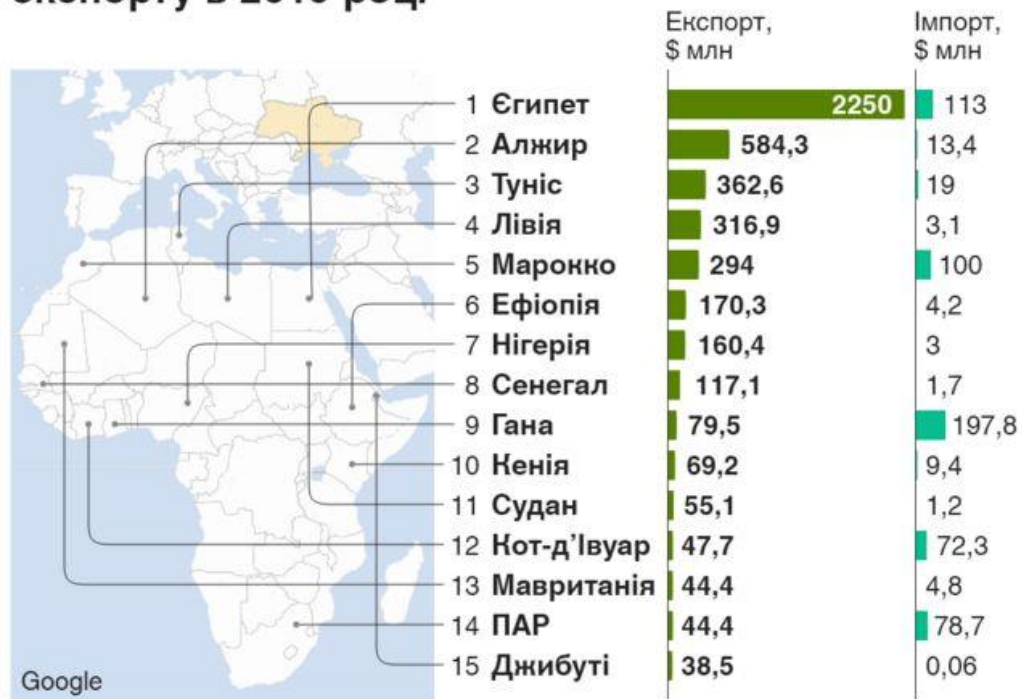
Спочатку в Польщі група депутатів Сейму, серед яких були політики африканського походження Кілліон Муньяма та Джон Годсон, почали закидати уряд запитам з вимогою пояснити відсутність інтересу до Африки. Врешті-решт 2013 року польський прем'єр Дональд Туск здійснив турне країнами Африки за участі низки польських підприємств. Уряд запустив програму "Вперед, Африка". Новий уряд "Права і справедливості" після 2015 року відкрив кілька посольств в Африці. А у 2017 році президент Анджей Дуда здійснив візит в Ефіопію. Він виступив на асамблеї Африканського союзу, аби переконати підтримати Польщу у боротьбі за місце непостійного члена Ради безпеки ООН. Торгівля Польщі з Африкою зросла з 3,6 млрд дол. у 2012 році до 5,3 млрд. дол. у 2018 році. Польські компанії активно працюють на континенті. Ursus відкрила підприємства зі збирання тракторів і поставила туди тисячі своїх машин. ІТ-компанія Asseco займається диджиталізацією в кількох країнах.

В Угорщині континентом зацікавився уряд Орбана. Він оголосив про політику "глобальної відкритості" для стимулювання угорського експорту. З 2013 року Угорщина організувала три форуми з представниками Африки. Відкрила там чотири нові посольства. А на 2019-2020 роки надала 920 стипендій Stipendium Hungaricum студентам з 15 африканських країн.

Білорусь також докладає зусиль, аби завоювати ринки Африки для вантажівок МАЗ та тракторів МТЗ, та залучити африканців до навчання у вишах і лікування в своїх лікарнях.

Наразі африканський ринок має для України не менше значення, ніж російський. За даними Держстату, у 2019 році українські виробники поставили до континенту товарів на 4,97 млрд доларів (майже 10% українського експорту). Експорт до Росії - це 3,2 млрд доларів. Торгівля з Африкою вигідна. Україна втричі більше імпортує продукції з Росії, ніж продає туди. А український експорт до Африки у п'ять разів перевищує африканський імпорт (907 млн. дол. у 2019 році). Більшість українських товарів споживають арабські країни Північної Африки - 77%, на Субсахарську Африку припадає 23%

Топ-15 африканських країн для українського експорту в 2019 році

Джерело: Державна служба статистики

BBC

Майже в усі країни Африки Україна продає більше, ніж купує. Виняток - держави, які постачають сировину, якої немає в Україні. Це боксити (з Гвінеї) для Миколаївського глиноземного заводу, какао-боби (з Кот-д'Івуару) для кондитерської промисловості. Або це сировина, якої недостатньо, наприклад, марганцева руда (з Гани) для металургії. Експорт до Африки зростає, й це може замінити втрачені пострадянські ринки. "Ринок Росії здебільшого закритий для наших товарів. Саме Африка має сприяти диверсифікації наших економічних відносин. Завдання української дипломатії на африканському напрямку - створити можливості для тих українських компаній, які раніше працювали на російському ринку", - каже Олег Белоколот, колишній тимчасовий повірений України в Кенії.

Збільшити роль дипломатів у просуванні експорту хочуть в уряді. У травні прем'єр Денис Шмигаль пообіцяв, що експорт буде ключовим показником ефективності дипломатів.

"Просування українського експорту на світові ринки стане одним з КРІ українських дипломатів. Ще одним КРІ може стати залучення інвестицій", - заявив очільник уряду в інтерв'ю Інтерфакс-Україна.

Наразі провідними українськими експортерами в Африці є металургійні компанії та агрохолдинги. Вони постачають переважно сировинну продукцію - чорні метали та зерно.

Проте зараз на континент виходять українські машинобудівні, харчові, фармацевтичні, ІТ компанії. Компанія КрАЗ, виробник військових та цивільних вантажівок, комунальної техніки, вже вважає ринок Африки пріоритетним. "Нова експортна політика ПрАТ "АвтоКрАЗ" передбачає концентрацію зусиль на найбільш пріоритетних ринках збуту. Зараз головним ринком визначено африканський континент", - повідомила пресслужба компанії у грудні 2019 року. В Африці використовують спецтехніку КрАЗ, лісовози для транспортування з джунглів, самоскиди для будівництва шляхів, броньовані автомобілі КрАЗ-Шрек-М. У грудні 2019 року компанія підписала контракт на постачання комунальної техніки в Джибуті, яка буде боротися з наслідками повеней. Того ж року був контракт у Нігерії на складання вантажівок з нігерійською компанією Proforce Limited. Компанія також виконувала контракт з єгипетською армією. У 2008-2014 роках поставила 900 вантажівок КрАЗ.

Інший приклад - компанія "Татра-Юг". 2017 році вона виграла тендер на постачання 15 трамвайних вагонів для єгипетського міста Александрія, що має одну з найстаріших трамвайних систем в Африці. Заступниця гендиректора "Татра-Юг" Інесса Кердівара розповідає, що вдалося перемогти конкурентів зі Швейцарії, Китаю та Угорщини. "Однією з умов був візит 15 інженерів на виробничі потужності кожного з претендентів. Вони приїхали на завод "Південмаш", де збирають наші вагони. Їх здивували масштаб та якість продукції, і те, що під кожен проєкт ми виробляємо нові вагони, під потреби того чи іншого клієнта та міста", - каже пані Кердівара. Компанія вже відправила до Александрії 8 із 15 вагонів. Вони мають відповідати умовам міста, де бувають повені, буревії, а температура сягає 40-50 градусів. За словами пані Кердівари, розвиток громадського електротранспорту - зараз тренд для низки африканських міст, зокрема, в ПАР та Північній Африці. "В Єгипті є прагнення бути сучасною країною, надавати перевагу екологічному електротранспорту. Взагалі африканські країни прагнуть бути сучасними, я була здивована темпами розвитку, які вони собі намітили. Мені здається, за Африкою і Азією майбутнє розвитку", - додає вона.

Надлегкі літаки компанії "Аеропракт", створеної в Києві 1991 року інженерами з конструкторського бюро "Антонова", вже літають щонайменше у трьох країнах Африки: ПАР, Кенії та Кот-д'Івуарі. "Продаємо через дилера з ПАР моделі Аеропракт-22 та Аеропракт-32. Це легкі, двомісні літаки з льотною вагою до 600 кг. Їх використовують в розважальних цілях, в льотних школах, для підрахунку тварин та боротьби з бракон'єрами в нацпарках", - розповідає генеральний конструктор "Аеропракт" Юрій Яковлев. Африканський ринок в "Аеропракт" наразі оцінюють як слабкий, якщо порівнювати з ключовим, це - Австралія. Там використовують вже 200 літаків компанії. Проте пан Яковлев вважає, що продажі зростуть, якщо з'являтимуться аероклуби і культура польотів.

Серед ІТ-компаній великий досвід має компанія Genesis. 2014 року вона створила в Нігерії дошку оголошень Jiji, сервіс онлайн-торгівлі, завдяки якому можна придбати безліч товарів - від автомобілів і нерухомості до одягу і косметики. "Jiji зросла до 10 млн унікальних відвідувачів на місяць, на платформі розміщено 2 мільйони активних оголошень на суму понад \$10 млрд", - каже виконавчий директор Jiji Антон Волянський. Він розповідає, що ідея вийти на Африку з'явилася в Genesis під час аналізу ринків з низькою конкуренцією. Вибір зробили на користь Нігерії - 200-мільйонної

країни, де майже половина населення молодша за 15 років. Спочатку довелося розв'язувати проблему недовіри до купівлі товарів онлайн та протистояти шахрайству, розробити систему безпеки. "Менеджери Jiji спілкуються офлайн із власниками малого та середнього бізнесу на традиційних ринках та пояснюють їм переваги, які вони можуть отримати, перейшовши в інтернет", - розповідає Антон Волянський.

Інший проєкт Genesis в Африці - створення сайтів місцевих ЗМІ. Цим займається Genesis Media Emerging Markets. У 2012 році компанія вперше запустила такий сайт в Нігерії. "Коли ми вийшли на цей ринок, сайт найбільшої локальної газети оновлювався два рази на добу. За кілька місяців після запуску наша денна аудиторія перевищила 100 тисяч, тоді сайти конкурентів стали оновлюватися швидше. Але з того часу лідерство на ринку новин ми вже не втрачали", - розповідає Олександра Бондаренко, виконавча директорка Genesis Media Emerging Markets. За кілька років компанія створила подібні проєкти в Гані, Кенії та ПАР. ЗМІ компанії мають сторінки на африканських мовах суахілі та хауса. Значна частина населення цих країн не використовує англійську в побуті. Ми вирішили запустити ці напрямки, щоб розмовляти з користувачами однією мовою та збільшити аудиторію наших медіа", - пояснює пані Бондаренко. Розвиток таких ЗМІ відбувається не без проблем: наявні погане проникнення інтернету, його висока вартість, низький рівень освіти та затримки в ухваленні рішень

Африканці можуть оцінити не тільки українські машини чи створені українськими ІТ-компаніями сервіси, але й харчові продукти. Кілька років тому український бізнесмен Артем Гудков разом з однодумцями з Global Ukrainian Distribution Investment and Trading (GUDIT) вирішив просувати українську продукцію в Африці в умовах, коли чимало українських компаній не зважають на континент. У 2018 році він відкрив торговий дім українських товарів в Танзанії. Він вважає це першим кроком для створення "торгового хабу", що буде працювати в кількох країнах регіону. Наразі цей торговий дім постачає в Африку кондитерську продукцію, томатні соуси, майонез, морозиво та алкогольні напої. "Українські товари подобаються танзанійцям. Співвідношення ціна та якість - одна з найкращих. І ці товари ніколи б не потрапили в Танзанію, тому що жоден африканський покупець не приїхав би на завод в Україну і не купив би цю продукцію", - розповідає він. Танзанію компанія GUDIT обрала після ретельного аналізу регіону. На вибір вплинули політична стабільність, відсутність громадянських війн, великий ринок з 57 млн населення.

Єгипет зі 100-мільйонним населенням українці знають найкраще. Лише минулого року країну відвідали 1,5 млн українських туристів. Це провідний ринок для українських товарів в Африці. Саме ця держава споживає 45% українського експорту на континенті. Переважають зернові та чорні метали, але країна має перспективи і не для сировинних товарів. Українське співробітництво з Єгиптом вже має історії успіху. Українські інженери з КБ "Південне" виготовили перший штучний супутник Єгипту Egyptosat 1, який працював у 2007-2010 роках. У 2000-роки харківський авіазавод (ХДАВП) передав ВПС Єгипту три літаки Ан-74ТК-200. Країна неодноразово купувала зерно в агрокомпанії "Нібулон". Цей український виробник вважає себе одним з елементів продовольчої безпеки Єгипту і планує інвестувати в нові елеватори та зерновий термінал у країні. Єгипет також є основною країною для українських інвестицій на континенті. "Вартість державних інвестицій України в Єгипті у вигляді капіталовкладень та виконаних філією НАК "Нафтогаз України" в Єгипті робіт на родовищі Алам Ель Шавіш у Західній пустелі цієї країни становить близько 500 млн дол.", - повідомили BBC News Україна в пресслужбі МЗС.

Ефіопія - одна з найдавніших держав світу, яка майже не втрачала незалежності. У 2004-2019 економіка країни в середньому росла на 11% щороку. Це друга за населенням держава континенту. 2018 року населення країни сягло 109 млн, що на 35 млн більше з моменту перепису 2007 року. Через такий демографічний вибух більшість населення продовжує жити в бідності. Але водночас дедалі більше іноземних компаній переносять своє виробництво саме сюди. Найбільшу частину експорту країни складає кава, чай та спеції (34% у 2018 році), але Ефіопія поступово набуває статусу регіональної фабрики. Текстильні компанії масово відкривають тут свої підприємства. У 2011 році тут відкрила фабрику китайська компанія Transmission holding, чії смартфони Tecno, Itel та Infinix минулого року контролювали 40% ринку всієї Африки, а Samsung 2014 року запустив виробництво принтерів. Все це створює десятки тисяч робочих місць для молодих ефіопів. Секрет, звичайно, простий. Зарплати в Ефіопії нижчі, ніж навіть у Бангладеш. Проте створення робочих місць може допомогти країні зменшити крайню бідність і провести індустріалізацію. Чинний прем'єр Абій Ахмед має авторитет на міжнародній арені. Він отримав Нобелівську премію миру 2019 року за просування миру в регіоні. Політик посприяв завершенню 20-річного конфлікту з Еритреєю, який забрав тисячі життів. І саме через Ефіопію китайський мільярдер, засновник Alibaba Джек Ма

розподіляв медичні маски та захисні костюми для всіх лікарів по африканських країнах

Аддис-Абеба - місто, де розташовані установи Африканського союзу. 2016 року Україна набула статусу спостерігача в цій організації. Ефіопія потрапила до переліку Топ-10 перспективних напрямків для українського експорту, який розробила Рада експортерів та інвесторів при МЗС в травні цього року. "В Ефіопію треба приїхати під час Генасамблеї Африканського союзу і виступити на ній. Для африканських лідерів це важливо. І є сенс економічний - в Ефіопії зараз будівництво, гідроенергетика, зрошення. Це ті технології, які ми ще маємо", - додає пан Веселовський.

Кенія здебільшого відома в Україні завдяки своїм національним паркам та легкоатлетам, таким як Еліуд Кіпчоге. Але це також провідна східноафриканська економіка, яка має розвинену інфраструктуру і завдяки порту Момбаса, другому на континенті, грає роль "воріт" для торгівлі з усім регіоном. "Кенія є хабом для європейських компаній, які прагнуть зайти на африканський ринок. Там зручна комунікація та інфраструктура", - зазначає Олег Белоколот, який раніше працював тимчасовим повіреним України в Кенії. За даними Світового банку, середньорічний показник зростання економіки Кенії у 2010-2019 роках 5,8%. Країна є традиційним експортером чаю (22% експорту), квітів та кави, зростає її роль у виробництві одягу та взуття. BBC News Україна посол України в Кенії Андрій Праведник розповідає, що президент Кенії Ухуру Кеніатта реалізує програму "Велика четвірка". Вона передбачає забезпечення продуктами, житлом, медичними послугами, розвиток промисловості та енергетики. На прилавках кенійських супермаркетів можна купити соняшникову олію від компанії "Кернел". Одним із провідних ринків вважає Кенію український виробник побутової техніки KTD Group "SATURN"). Також посольство намагається зацікавити кенійське Міноборони в українській зброї. "Українському ОПК вдалося зберегти поєднання ціни/якості та сучасних характеристик, серед яких - здатність наших озброєнь функціонувати у місцевих погодних умовах, надійність та відносна простота в обслуговуванні", - пояснює пан Праведник. Україна традиційно продає до Кенії набагато більше, ніж купує. На думку Андрія Праведника, варто посприяти збільшенню прямого експорту з Кенії квітів, фруктів, горіхів макадамі, кави та чаю, на які є попит в Україні і які часто імпортують до нас через треті країни.

Сенегал - одна з найстабільніших та демократичних країн Західної Африки. У державі за 60 років незалежності жодного разу не

було перевороту чи громадянської війни. Столиця Дакар відома в Україні переважно як кінцевий пункт ралі "Париж-Дакар" у 1979-2007 роках, та ралі Africa Eco Race, що відбувається з 2009 року. Дакар має великий морський порт, який є воротами для постачання товарів у Західну Африку. Це місто - важливий фінансовий та науково-освітній центр континенту, а місцеві музиканти, мистецтво та індустрія моди грають важливу роль у популяризації африканської культури в усьому світі. Україна почала розвивати відносини з цією країною після відкриття посольства у 2012 році. У 2019 році 1,8% сенегальського імпорту надходило саме з України. Це переважно сільськогосподарська продукція та чорні метали. У коментарі BBC News Україна тимчасовий повірений України в Сенегалі Антон Барабуля зазначає, що українському бізнесу варто працювати в країні, брати участь у виставках, щоб представити свою продукцію з високою доданою вартістю, хоч і існує велика конкуренція з боку Франції та Китаю. Він каже, що пандемія може вдарити по економіці Сенегалу та зменшити купівельну спроможність. Але не йдеться про масштабну шкоду. "Темпи економіки Сенегалу цього року можуть знизитися з 6,8% до менш ніж 3%", - каже Барабуля. Особливий інтерес Сенегалу викликають військові технології України. Майже три тисячі сенегальських силовиків беруть участь миротворчих операціях, тому в країні приділяють увагу розвитку армії. У 2017 році Сенегал закупив в України шість установок БМ-21 "Град" на шасі компанії КраЗ.

Південно-Африканська Республіка з населенням 58 млн людей - друга економіка континенту після Нігерії за обсягом ВВП і один з лідерів за ВВП на душу населення. Останнє десятиліття було не найкращим для економіки країни. Вона зростала приблизно на 1,7% щорічно. Проте ПАР лишається однією з найрозвиненіших країн континенту і ключем до всього регіону Південної Африки. Український експорт до ПАР є невеликим. Він значно поступається експорту Польщі чи Угорщини. Домінують традиційні товари - метали та зерно, але в МЗС планують посприяти диверсифікації. За словами посла України в ПАР Любові Абрамової, у квітні 2020 року в ПАР мала прибути українська торгова місія для просування виробників. Через пандемію її відклали. Проте посольство планує залучати українських та південноафриканських бізнесменів до діалогу. "Наративом має бути не те, що ми хочемо просто щось привезти та продати в Африку. Це є дуже чутливим для африканських країн і ПАР - не виняток. Ми хочемо зробити співробітництво взаємовигідним, створювати спільні підприємства", - каже дипломат.

ПАР має надзвичайний вплив на події на континенті і фактично є регіональним лідером у Південній Африці. У кожному регіоні Африки є країни, де швидко зростає економіка та середній клас. І до кожної з них варто придивлятися. У Західній Африці, наприклад, йдеться про Гану та Кот-д'Івуар. Їхні економіки зростали на понад 6% щорічно минулого десятиріччя.

У Східній Африці - портова держава Джибуті, через яку український експорт потрапляє до Ефіопії, Танзанія з високими темпами розвитку та політичною стабільністю, Руанда, яка успішно намагається подолати спадок громадянських війн і здійснити технологічний стрибок у майбутнє.

"Маленька Руанда може створити для нас більше можливостей, ніж великі країни", - вважає викладачка Інституту міжнародних відносин, африканистка Світлана Андрущенко.

Особливий випадок - 200 мільйонна Нігерія. У минулому Україна постачала до Нігерії озброєння. 2011 року навіть взяла участь у запуску нігерійських супутників за допомогою ракети "Дніпро", виготовленої на "Південмаші".

Зараз Нігерія має чимало проблем через обвал цін на нафту та напади бойовиків руху "Боко Харам". Проте лишається однією з перспективних для українських компаній. І як доводить досвід "КрАЗ" та Genesis, не лише для зерна чи чорних металів.

Лекція 4. Конфлікти на Африканському континенті та шляхи їх врегулювання

Тропічна й Південна Африка – „палаючий континент”. Особливості модернізаційних процесів у Тропічній і Південній Африці. Чинники конфліктогенності в макрореґіоні. Невдача гуманітарної інтервенції ООН у Сомалі. Проблема сомалійського піратства. Проблеми й перспективи врегулювання регіональних конфліктів в Африці. Гуманітарна катастрофа в Бурунді й Руанді. Міжнародний аспект Великої африканської континентальної війни 1998-2002 рр. Африканська політика США.

Вкрай несприятливі наслідки для інтересів міжнародної безпеки мають численні внутрішні та міждержавні конфлікти в різних районах Африки. За постколоніальний період на континенті було зафіксовано 35 збройних конфліктів, під час яких загинуло близько 10 млн. чоловік, більша частина з яких - цивільне населення. Ослаблення військово-політичного втручання у справи Африки з боку наддержав спочатку призвело до зниження числа і інтенсивності конфліктів у

регіоні, проте незабаром відновилися старі і спалахнули нові чвари, в яких боротьба різних політичних сил вже не маскувалася протистоянням Сходу і Заходу, а широко підживлювалася традиційними етнічними, конфесійними і клановими суперечностями, соціальними витратами реформ.

В 90-і роки військові дії велися на території більш ніж півтора десятка африканських держав. Особливо великі руйнування війни і збройні етнічні конфлікти принесли в Анголі, Ефіопії, Ліберії, Мозамбіку, Сомалі, Чаді, Мавританії, Сенегалі, Західній Сахарі, Судані, Уганді, Малі, Бурунді й Руанді. Подолання їх наслідків зажадає декількох десятиліть, причому ймовірність рецидивів конфронтації поки залишається високою. Рішення проблем, через які довгий час існували головні вогнища напруженості на Африканському континенті і навколо нього, виявилось частковим, недостатнім для створення атмосфери регіональної безпеки. До середини 90-х років обстановка у багатьох районах, які раніше розглядалися лише як потенційні зони локальної конфронтації, різко загострилася.

Особливо драматично розвивалася ситуація в районі Великих озер. Що йдуть в глиб колоніальної історії протиріччя між хуту і тутсі виплеснулися за межі Руанди і Бурунді, де проживають ці народи. У конфлікт опинилися залучені тією чи іншою мірою багато держав субрегіону. Складною є політична ситуація в другому за величиною африканській державі - Заїрі (ДРК), який з осені 1996 р. переживає серйозні внутрішні потрясіння. Ці потрясіння позначаються і на становищі сусідніх країн. Деякі з них виявилися залученими в цивільний і військовий конфлікт в ДРК. Зберігається напруженість в Сомалі, де на тлі фактичного розпаду держави протиборчі угруповання продовжують спроби досягти військово-політичного переваги. Посередницькі зусилля сусідніх держав у ряді випадків допомагали знизити рівень конфронтації, проте неодноразово досягні мирні домовленості учасниками конфлікту не дотримувалися. Затягується врегулювання конфліктної ситуації в зоні Африканського Рогу. Вона загострилася у початку 1997 р. у зв'язку з виступом на півдні Судану опозиційних сил, які ведуть боротьбу з центральною владою. Суданський уряд звинувачує своїх сусідів - Ефіопію, Еритрею та Уганду в агресії. Ці країни заявляють про свою непричетність до виступів південно-суданських сепаратистів, але конфлікт далекий від завершення. Крім того, у 1998 р. між Еритреєю і Ефіопією несподівано виник гострий прикордонний конфлікт. До кінця 90-х років загострилися територіальні проблеми і у відносинах

між Камеруном і Нігерією, Екваторіальною Гвінеєю і Нігерією, Намібією та Ботсваною. На жаль, список потенційних вогнищ напруженості у зв'язку з територіальними суперечками в Африці може бути продовжений. Пробуксовує врегулювання збройного конфлікту в Західній Сахарі, де ООН поки не вдається організувати референдум про самовизначення народу цієї території. Ускладнився після військового перевороту 1997 р. розвиток мирного процесу в Сьєрра-Леоне. Конфлікти, що продовжуються в ряді точок Африканського континенту, придбали багато в чому регіональний характер. Події другої половини і кінця 90-х років в Гвінеї-Бісау, ДРК, Сьєрра-Леоне, Бурунді, Руанді, Сенегалі, Лесото, Сомалі призвели до втручання як окремих країн, так і субрегіональних угруповань. У Республіку Конго увійшли ангольські війська. У Гвінеї-Бісау та Сьєрра-Леоне були введені війська Економічного співтовариства країн Західної Африки (ЕКОВАС). У ДРК по різні сторони лінії фронту виявилися армії Уганди, Бурунді, Анголи, Зімбабве, Намібії, Чаду.

Необхідно відзначити, що збереження військово-політичної конфронтації тісно пов'язане з гонкою озброєнь на Африканському континенті, яка підсилює нестабільність у внутрішній політиці і міждержавних відносинах. Однак становище в «гарячих точках» Африканського континенту в останні роки не залишалось незмінним. Завдяки діям ООН, зусиллям ОАЕ, окремих держав у ряді випадків вдалося добитися позитивних зрушень. Була успішно завершена масштабна операція з підтримки миру в Мозамбіку. Без суттєвих ускладнень йшов процес національного примирення в ПАР. Були знайдені мирні вирішення територіального спору між Чадом і Лівією про смугу Аузу, питання про статус Уолфіш-Бея. Вдалося запобігти розростання внутрішніх конфліктів в Лесото, Свазіленді, Центральній Африканській Республіці, на комору, а також територіальних суперечок між Нігерією і Камеруном, Еритреєю і Єменом, Намібією та Ботсваною. Поворот на краще чітко позначився в процесі подолання військових конфліктів у Ліберії та Анголі. Завдяки спільним зусиллям Ради Безпеки і Генерального секретаря ООН, «трійки» країн-спостерігачів (Росія, США, Португалія) в квітні 1997 р. в Анголі було створено уряд національного примирення за участю представників угруповання УНТА. Після більш 20 років громадянської війни ця країна отримала можливість приступити до мирного будівництва.

Характерною рисою нарощування зусиль щодо встановлення і підтримання миру на Африканському континенті була в 90-і роки широка залученість світової спільноти, і особливо держав - членів Ради Безпеки ООН. Симптоматично, що в цей період 40% сил ООН з

підтримання миру діяли в Африці. Але сьогодні все більш активно проявляється і прагнення самих африканських країн до участі в процесах врегулювання і миротворчості. В середині 90-х років дванадцять країн Півдня Африки створили міжурядовий консультативний Рада з політики, оборони і безпеки. Держави Центральної Африки підписали Пакт про ненапад. Міжнародні військові підрозділи Економічного співтовариства держав Західної Африки (ЕКОВАС) вже протягом декількох років знаходяться в Ліберії. Важливим явищем міжнародних відносин в Африці став початок формування спеціального механізму ОАЕ, покликаною забезпечувати попередження і врегулювання конфліктів. Згідно з документами Каїрського 1993 саміту ОАЕ в його основу покладені принципи невтручання у внутрішні справи держав, поваги суверенітету і територіальної цілісності, врегулювання конфліктів шляхом переговорів, посередництва і взаємних консультацій. Визначено і зразковий (1 млн. дол) обсяг щорічних відрахувань ОАЕ на потреби спеціального миротворчого корпусу.

Еритрея - колишня італійська колонія, яку в 1941 році звільнили від італійських військ британці. 1952 року вони передали її до складу Ефіопії. На території Еритреї не припинялася партизанська війна проти ефіопського уряду, і в 1993 році, після поразки ефіопського комуністичного режиму, країна отримала незалежність. Незабаром відносини двох країн зіпсувалися, що було ударом по ефіопській економіці - місцеві підприємства вели торгівлю через еритрейські порти. В травні 1998 року Еритрея розпочала війну проти Ефіопії за спірні території в прикордонному регіоні Бадме. Активні бої у регіоні тривали понад два роки, до червня 2000 року, й забрали десятки тисяч життів з обох країн. Еритрейський президент Ісайяс Афеверкі визнав загибель 19 тисяч еритрейських солдат під час війни. Згідно з оцінками International Crisis Group, кількість жертв з обох сторін становила 70-100 тисяч людей. Мирний договір між двома країнами, укладений у грудні 2000 року за посередництва Алжиру, так і не був реалізований.

Лідери Ефіопії та Еритреї у 2018 р. підписали декларацію, яка проголошує, що "стан війни, який існував між двома країнами, закінчився". Так завершився один із найкривавіших міждержавних конфліктів у Африці. Прем'єр Ефіопії Абій Ахмед та президент Еритреї Ісайяс Афеверкі заявили про підписання декларації під час зустрічі Лідери країн погодилися з тим, що "започаткована нова ера миру та дружби". Про це повідомив у Twitter міністр інформації Еритреї Йемане Гебре Мескель.

Але контури регіональної системи безпеки виглядають поки досить розпливчастими. Її договірна структура, критерії функціонування та взаємодії з силами ООН з підтримання миру носять ще аморфний характер. Каменем спотикання для африканського миротворчості є дефіцит матеріальних засобів, а головне, відсутність взаємної довіри у відносинах багатьох сусідніх держав та амбіції їх лідерів. В зв'язку з цим актуальності набуває надання Африці міжнародного сприяння в справі створення межафриканських миротворчих сил. Однак воно гальмується наявністю певних розбіжностей між США та Францією - двома найбільшими західними партнерами африканських країн.

Змістовий модуль 2. Актуальні проблеми міжнародних відносин в Латинській Америці

Лекція 5. Латиноамериканська система міжнародних відносин: особливості формування, основні характеристики

*Держави Латинської Америки в умовах „лівого тренду”.
Причини „лівого тренду” макрорегіону. Особливості конфліктогенності в Латинській Америці. Розвиток міждержавної співпраці в Ла-Платському регіоні. Амазонський і Андський регіони за „лівого тренду”. Основні поняття теми: антиглобалізм, „вашингтонський консенсус”, зовнішній борг, імпортозамінююча індустріалізація, „конструктивний націоналізм”, монетаризм, наркотрафік, націоналізація, партисипативна демократія, „політика розвитку”, приватизація, протекціонізм, світова економіка, „чиказька школа”.*

У роки Другої світової війни більшість держав Латинської Америки приєдналася до антигітлерівської коаліції. Внаслідок зростання попиту на сільськогосподарські товари і промислову сировину на світовому ринку економіка латиноамериканських країн у період війни помітно пожвавилася. Розвивалися нафтопереробна, текстильна, цукрова, харчова галузі промисловості, шкіряне виробництво; споруджувалися електростанції; зростало цементне виробництво.

Після закінчення війни економічна ситуація ускладнилася. Маючи гостру потребу в промисловому устаткуванні та машинах, країни Латинської Америки витрачали величезні суми на імпорт. За цих умов виникла ідея імпортозамінної індустріалізації, тобто

"створення власного машинобудування та інших галузей промисловості для задоволення потреб економічного розвитку. Для впровадження цієї ідеї в життя здійснювалося одержавлення значної частини економіки через викуп або пряму націоналізацію приватних підприємств, а також будівництво підприємств державного сектора.

Особливо інтенсивно цей процес відбувався в Чилі, Аргентині, Мексиці, Бразилії.

США в період 40-60-х рр. були занепокоєні лише одним: запобіганням проникнення СРСР до Латинської Америки. Для здійснення цього США робили ставку на посилення військового потенціалу і на військово-політичне співробітництво з країнами Латинської Америки. У той час було укладено угоду про колективну безпеку (1948 р.), створено Організацію американських держав (1948 р.). Американці переозброїли місцеві армії та сформували нову воєнну еліту, яка пройшла підготовку у США.

У 50-60-ті рр. розпочався новий етап соціально-економічного розвитку країн Латинської Америки. Ресурси для проведення імпортозамінної індустріалізації було вичерпано. Державний бюджет через силу підтримував розбухлий державний сектор економіки. Дефіцит державного бюджету був спричинений також здійсненням амбіційних проєктів. Наприклад, 1957 р. у Бразилії розпочалося будівництво нової столиці в центрі країни — подалі від перенаселеного Ріо-де-Жанейро. Це було ультрасучасне місто, збудоване за проєктом всесвітньо відомого архітектора Оскара Німеєра на непорядкованій території. Його назвали, Бразилія. Нова столиця мала стати символом майбутнього розквіту країни. Мексика домоглася права проведення у своїй столиці Мехіко Олімпійських ігор 1968 р., що спричинило значну реконструкцію багатомільйонного міста. Ці амбіційні проєкти призвели до інфляції (у Бразилії національна грошова одиниця — крузейро за період із 1961 р. по 1964 р. "схуднула" у п'ять разів) і зростання соціальної напруженості в суспільстві.

Вихід із цього становища шукали в установленні диктаторських режимів правого або лівого штибу.

У 60-ті рр. військові перевороти сталися в Еквадорі, Гватемалі, Гондурасі, Домініканській Республіці, Бразилії.

Ліві сили доступилися до влади на Кубі, в Чилі та Нікарагуа. На Кубі боротьбу проти військово-політичної диктатури американського ставленика Батісти розпочали молоді революціонери на чолі з Фіделем Кастро, які організували напад на казарму Монкада 26 липня 1953 р.

2 грудня 1956 р. на шхуні "Гранма" невеликий озброєний загін під керівництвом Кастро висадився на узбережжя Куби у провінції Ор'єнте. Озброєну боротьбу проти режиму Батісти Кастро продовжував до 1 січня 1959 р. —дати повалення диктатури. 1 січня 1959 р. революція перемогла. Ф. Кастро став прем'єр-міністром Куби.

Своє завдання як голова уряду Ф. Кастро вбачав у зміцненні незалежності Куби від США. Але, наразившись на опір США, націоналізував усю американську власність і пішов на зближення з СРСР, що сприяло швидкому перетворенню Ф. Кастро на ревного комуніста, а Куби — на типову тоталітарну соціалістичну країну. Збереглася традиційна залежність кубинської економіки від експорту цукру, але тепер не до США, а до СРСР і країн Східної Європи. СРСР став головним кредитором Куби. Проте це не вирішило основних економічних, соціальних і політичних проблем. США, зі свого боку, під впливом кубинської революції змінили своє ставлення до країн Латинської Америки.

Паралельно з реформуванням економіки в 70—80-ті рр. у Латинській Америці розгорталася боротьба за політичні реформи, за демократичний розвиток. Повсюдно відмовилися від військових путчів як засобу досягнення політичних цілей.

Характерна в цьому аспекті ситуація в Чилі.

Перемога на президентських виборах 1970 р. в Чилі кандидата лівої коаліції "Фронт національного визволення" Сальвадора Альєнде, який негайно перейшов до радикальних перетворень — націоналізації головних галузей промисловості, здійснення аграрної реформи, обернулася соціально-економічною кризою (падінням виробництва, інфляцією тощо). Скориставшись цим, генерал Аугусто Піночет вчинив 1973 р. державний переворот і встановив у країні диктаторський режим. С. Альєнде загинув під час захисту президентського палацу.

За часів правління Піночета чилійська економіка розвивалася дуже успішно завдяки скасуванню тарифних бар'єрів іноземним інвестиціям, використанню новітніх технологій. Проте відкритий, ринковий варіант розвитку економіки й жорстка політична диктатура довго співіснувати не могли. У 1980 р. Піночет увів конституцію, яка відновила інститути демократії, проте вибори до конгресу й вибори президента відклалися до 1989 р. На виборах 1989 р. перемогу здобув лідер християнсько-демократичної партії П. Ейлвін. Її березня 1990 р. Піночет передав йому владу.

Протягом 80—90-х рр. авторитарні режими було повалено в 13 країнах регіону. Перехід від диктатури до демократії відбувався в

більшості країн мирним способом. У Гренаді (1983 р.) і Панамі (1989 р.) мало місце воєнне втручання США. У Нікарагуа й Сальвадорі тривалий час точилася громадянська війна. У Нікарагуа в липні 1979 р. внаслідок партизанської війни владу виборив Фронт національного визволення імені Сандіно, що скинув найбільш одіозну в Латинській Америці диктатуру Самоси, який правив країною понад 30 років.

На той час у Латинській Америці залишилася тільки одна країна з диктаторським режимом — Куба. Після розпаду СРСР комуністичний режим опинився в дуже тяжкому становищі, але Ф. Кастро утримує владу в країні.

В останні роки ХХ ст. у більшості країн визначився поворот до роздержавлення і приватизації засобів виробництва, до відкритості економіки, до демократії та ринку, почався відхід від системи протекціонізму; країни регіону почали активно інтегруватись у світове господарство. В економіку залучаються американські, японські, німецькі, французькі, британські інвестиції.

Майже всі країни регіону, крім Болівії і Парагваю, виходять до океанів. Регіон поділяють на Середню Америку (Мексика, Центральна Америка та острови Вест-Індії) і Південну Америку (територія материка Південна Америка).

Латинська Америка знаходиться досить близько до території США і далеко від інших країн. На території регіону знаходиться стратегічний об'єкт - Панамський канал, який з'єднує Атлантичний і Тихий океани. Через країни Латинської Америки проходять найважливіші транспортні магістралі, які з'єднують материки.

Природно-ресурсний потенціал Латинської Америки дуже багатий і різноманітний. Регіон забезпечений земельними, водними і мінеральними ресурсами. Значні запаси нафти і газу майже в усіх країнах регіону, але особливо багаті вони у Венесуелі і Мексиці (розташовані в одній з найбільших нафтогазоносних зон світу). Великі запаси нафти виявлені у внутрішніх районах і уздовж східних схилів Анд. Багатий на нафту шельф океану. У більшості країн великі запаси руд кольорових металів: міді (Мексика, Перу, Чилі), оліва (Болівія), срібла, золота, бокситів. Видобуваються залізні руди.

Регіон має значні лісові ресурси. Значні запаси водних ресурсів. У Латинській Америці знаходяться найбільші гідроенергетичні ресурси світу. Кліматичні умови сприятливі для розвитку господарства. Країни в західній частині регіону розташовані в гірській системі Анди, яка простягнулася через весь континент.

Населення Латинської Америки формувалося з трьох головних елементів: корінне індіанське населення, емігранти з Європи і негри-

раби, вивезені з Африки. До приходу європейців основна частина корінного населення була зосереджена в гірських областях Південної Мексики та в Андах. Більша ж частина території Південної Америки була заселена нечисленними племенами.

До XIX ст. європейці були найнечисленнішою групою. У XIX ст. почалася масова імміграція європейців. У Латинській Америці відбулася асиміляція іммігрантів.

Відбувалося формування нових націй - іспаномовних - перуанці, болівійці, еквадорці, гватемальці. Практично в усіх країнах Латинської Америки збереглися, але дуже нечисленні, корінні народи (індіанці).

Середня густина населення - 23 чол. на 1 км². Але рівень заселення територій регіону різний. Велику густоту населення мають прибережні території і багато які острови. Низька густина характерна для внутрішніх областей.

Латинська Америка - наймолодший регіон світу. 45% населення регіону - діти віком до 15 років. Сприяє цьому збереження високої народжуваності і зниження смертності. Але, у свою чергу, такий віковий склад населення обумовив одну з найсерйозніших проблем регіону - збільшення числа безробітних (18% працездатного населення).

Для регіону характерний високий рівень урбанізації. 65% населення проживає в містах. Темпи росту міст випереджають темпи індустріалізації. На континенті сформовані найбільші агломерації - Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу, Буенос-Айрес, Мехіко, Сантьяго, Гавана.

Для всіх країн регіону з традиційно переважною експортною спеціалізацією господарства типова його висока територіальна концентрація в деяких найбільш розвинутих районах і їхніх центрах. Особливо це характерно для обробної промисловості. Близько 80% її потужностей зосереджено в 55 містах.

Досить високого рівня досягли гірничодобувна і нафтова промисловості, чорна і кольорова металургія. Вони розвиваються в районах залягання рудних і паливних корисних копалин. З обробних галузей розвинуті автомобілебудування, суднобудування, нафтохімія, виробництво електротехнічних виробів, текстильна промисловість. Провідне місце у розвитку цих галузей належить Бразилії, Венесуелі, Аргентині, Колумбії, Мексиці, Чилі.

У сільському господарстві переважає рослинництво. Основну частину товарної продукції дають райони плантаційного господарства і зрошуваного землеробства. Країни Латинської Америки виробляють 21% фруктів, 19% бавовнику, 18% кукурудзи.

Тваринництво має прекрасну природну кормову базу - пасовищні ресурси. Але важливе значення воно має лише в країнах північної частини регіону.

У трьох країнах (Аргентина, Парагвай, Уругвай) тваринництво відіграє провідну роль у сільському господарстві.

Головні райони виробництва сільськогосподарської продукції розміщені уздовж узбережжя океанів, а також навколо великих агломерацій.

Близько 4/5 усієї продукції сільського господарства виробляється в п'ятьох країнах - Бразилії, Аргентині, Венесуелі, Колумбії, Мексиці. Найбільша з них - Бразилія, яка виробляє 30% сільськогосподарської продукції.

Транспортна інфраструктура в Латинській Америці розвинута недостатньо. Залізниці, більшість з яких були побудовані іноземними компаніями, з'єднують райони видобутку сировини з морськими портами. У Мексиці основні магістралі ведуть до кордону зі США, саме туди направляється значна частина експорту країни.

Зростає роль автомобільного транспорту. Основні автомагістралі з'єднують східні райони з західними. Зростає роль, особливо в пасажироперевезеннях, авіаційного транспорту. У вантажоперевезеннях провідне місце належить морському транспорту. Найбільші морські порти - Буенос-Айрес, Ла-Плата, Монтевідео, Ріо-де-Жанейро, Гуаякіль, Калья.

Трубопровідний транспорт розвивається у нафтовидобувних країнах (Аргентина, Бразилія, Венесуела, Мексика), де він з'єднує місця видобутку нафти з переробними підприємствами.

У міжнародному поділі праці країни Латинської Америки виділяються як експортери сировини, напівфабрикатів, продовольства. Серед цих товарів лідирують нафта, нафтопродукти, кольорові метали (мідь, оливо, свинець, боксити), чорні метали, кава, какао, банани, цитрусові, зернові, цукор, м'ясо.

В імпорті переважають товари обробної промисловості (верстати, машини, обладнання, прилади, радіоапаратура, вироби хімічної промисловості).

Латиноамериканський регіон сьогодні – це тридцять чотири держави, їх сукупна площа складає 20,5 млн. кв. км., на якій проживає більше 500 млн. чол. Їх доля в загальносвітовому виробництві складає 8,6 % та має стійку тенденцію до зростання.

Сумарний ВВП регіону складає більше 2 трлн. дол. У регіоні відбуваються цивілізаційно-геополітичні зміни, пов'язані як з внутрішніми трансформаційними процесами, що відбувалися в

більшості країн регіону в 90-ті роки, так і включенням регіону в процеси глобалізації. У регіоні активно йдуть пошуки ефективних моделей суспільного розвитку, які були б найбільш адекватні особливостям розвитку країн регіону, специфіці проблем, що там існують. Цей процес активізувався на початку XXI ст. та був пов'язаний з приходом політиків нової хвилі в Аргентині, Бразилії, Венесуелі. Це призвело й до перегляду зовнішньополітичних доктрин, корекції зовнішньополітичних курсів країн регіону. Такі країни як Бразилія, Аргентина, Венесуела, Чилі активно включилися в вирішення глобальних проблем, впливаючи на світову політику. Латинська Америка стає важливішим актором світового співтовариства.

Перетворення Латиноамериканського регіону на важливіший фактор світової політики, на наш погляд, обумовлене рядом факторів.

Перш за все, значимість цього регіону в XXI ст. пов'язана з тим багатим природно-сировинним потенціалом, який має регіон. За оцінками експертів на території країн регіону зосереджена 1/5 частина світових запасів ключових мінеральних ресурсів, у тому числі 91 % світових запасів нафти, 61 % - газу. Крім енергоносіїв Латинська Америка багата на інші корисні копалини. Це – руди чорних та кольорових металів, вугілля, срібло, золото, марганець, селітра, коштовне каміння.

У контексті тієї жорсткої боротьби, яка сьогодні розгорнулася в світі за володіння та контроль за природними ресурсами, Латинська Америка представляє значний інтерес для третіх країн, які прагнуть до посилення свого впливу. Це – Європейський Союз, Іспанія, Китай, Росія. Водночас наявність значних природних ресурсів об'єктивно призводить до збільшення значимості регіону в вирішенні таких глобальних проблем, як забезпечення енергетичної, продовольчої, економічної безпеки.

Особливістю регіону в XXI ст. стала стабільність, динамізм економічного та соціального розвитку. Темпи економічного зростання регіону починаючи з 2004 року помітно випереджують темпи зростання як світової економіки, так і лікуючих індустріальних держав (США, ЄС, Японія). Створюються сприятливі умови для закордонних інвестицій.

У 90-ті роки XX ст. в регіоні було надано новий імпульс для розвитку інтеграційних процесів. Ініціаторами та «локомотивами» розвитку інтеграції на континенті стали Бразилія та Аргентина. Завдяки їх зусиллям була створена потужна інтеграційна структура Меркосур. Меркосур на початку XXI ст. трансформувалася в одну з

найбільших інтеграційних об'єднань у світі після НАФТА та ЄС. Меркосур, на думку політичних лідерів латиноамериканських держав, повинен стати одним з полюсів світового розвитку. На сьогоднішній день ця структура активно співпрацює з ЄС, багато в чому використовуючи його досвід, та з АСЕАН, фактично ставши важливим актором сучасної системи міжнародних відносин.

Починаючи з 90-х років та особливо на початку XXI ст. різко збільшилася динамічна активність практично всіх країн регіону, проведення ними багатовекторної зовнішньої політики. Характер зовнішньополітичного курсу більшості країн регіону свідчить про зміну їх пріоритетів, відмова від проведення проамериканської політики, що було характерно для країн регіону в минулому. Це багато в чому обумовлено падінням впливу США в регіоні, що особливо яскраво проявилось за адміністрації Буша-молодшого. Це стосується послаблення впливу американського капіталу, згортання співробітництва в військовій сфері та відмова від союзу з США як основи своєї зовнішньої політики. Водночас в регіоні відбувається активне проникнення та посилення впливу інших країн, перш за все Китаю, політика якого характеризується високою активністю та широким проникненням китайського капіталу в економіку країн регіону. Різко активізувалася політика і Іспанії та Росії. Росія перетворилася на країну-постачальника озброєння на континент.

Нова ситуація в регіоні пов'язана також з появою в регіоні потужних лідерів. Це Бразилія, яка взяла на себе не тільки роль лідера в регіоні, але й просування та реалізацію інтересів країн континенту в світовій політиці. Бразилія входить до G 20, претендує на місце в Раді Безпеки ООН, входить до БРІК – нову структуру світової політики, що об'єднує Китай, Росію, Індію та Бразилію. Це об'єднання, маючи колосальний економічний та військовий потенціал, може в перспективі перетворитися на важливішого актора, що формує сьогодні світовий порядок.

Таким чином, у XXI ст. принципово змінюється роль Латиноамериканського регіону в світовій політиці. Країни регіону трансформуються в важливіших акторів міжнародних відносин, прагнучи реалізувати зовнішньополітичний курс, у рамках якого можливо найбільш ефективно реалізувати національні інтереси країни. Зростає значення всього Латиноамериканського регіону як значного актора сучасної системи міжнародних відносин, що все більше впливає на формування нового світового порядку.

Більшість латиноамериканських країн вступила в XXI століття на хвилі глибоких зрушень у всіх без виключення сферах суспільного

життя. Знакові зміни відбуваються як в економіці, так і у внут- рішній та зовнішній політиці. Все це в сукупності створює вельми неординарну ситуацію, яка стрімко трансформує сталий політичний імідж Латинської Америки, відкриває перед її народами нові альтернативні перспективи, але, одночасно, породжує і додаткові виклики, на які латиноамериканські еліти і суспільства в цілому повинні дати переконливі відповіді. На сьогоднішній день у розвитку регіону чітко простежуються наступні тенденції:

1. зміна політичної орієнтації більшості країн регіону;
2. перегляд пріоритетів міжамериканських відносин;
3. проблема наркотрафіку у діалозі США – Латинська Америка;
4. нова динаміка інтеграційних процесів в середині континенту;
5. підвищення активності країн Латинської Америки на світовій політичній арені.

Лекція 6. Латинська Америка в політиці великих держав

Міжнародні відносини в Латинській Америці за постбіполярної доби. „Вашингтонський консенсус” і неоліберальні реформи в державах макрорегіону та їхній вплив на міжнародні відносини. Причини „лівого тренду” в країнах Латинської Америки. Криза Організації американських держав і планів створення Панамериканської зони вільної торгівлі. Інтеграційні процеси в постбіполярній Латинській Америці. Створення МЕРКОСУР і розвиток міждержавної співпраці в Ла-Платському регіоні. Особливості конфліктогенності в макрорегіоні. Зовнішня політика Бразилії за урядування Партії трудящих. Міжнародна діяльність Венесуели за правління Уго Чавеса. Ресурсний чинник у міждержавних відносинах Латинської Америки. Еволюція взаємин латиноамериканських держав зі США.

З початку створення Європейський Союз активно співробітничав з іншими регіонами, включаючи Латинську Америку та Карибський басейн. ЄС заявляє, що Латинська Америка є важливим політичним та економічним партнером, але наразі ще не встановлено стратегічного партнерства з рядом потужних країн регіону.

Європейський Союз до середини 1990-х років не мав документів, де була б визначена стратегія Союзу щодо даного регіону. Лише в 1995 з’являється документ щодо стратегії ЄС по відношенню до країн Латинської Америки. Після цього регіон починає бути одним з найпріоритетніших для Європейського Союзу. Європейський Парламент закликав у своїй резолюції від 15 листопада 2001 р. до

глобального підходу до відносин ЄС – ЛАКБ, а подальші події всякого роду домоглися втілити цей підхід в життя. Відповідно до моделі, запропонованої в ЄП, бі-регіональне стратегічне партнерство повинне привести в кінцевому підсумку до справжнього політичного партнерства та партнерство в галузі безпеки, створення європейсько-латиноамериканської зони вільної торгівлі до 2010 р. (або в разі неможливості створення до цієї дати, сприяти створенню зони вільної торгівлі якнайшвидше), а також глибинного партнерства в соціальній сфері та в сфері знань і спільних дій щодо забезпечення сталого розвитку.

По-перше, ця ідея полягає в тому, щоб почати політичне співробітництво і партнерство в галузі безпеки, щоб прокласти шлях для двостороннього регіонального миру та безпеки, які ґрунтуються на таких загальних основоположних принципах, як повага до прав людини, принцип верховенства закону та демократичних цінностей, та взаємної безпеки. Це вимагає, перш за все, нового бі-регіонального політичного порядку, що сприяв би реальному політичному діалогу з актуальних тем (соціальна згуртованість, підтримка в галузі управління, скорочення масштабів убогості, міграція, боротьба з тероризмом і з незаконним обігом наркотиків).

По-друге, партнерство ЄС-ЛАК має розвиватися в соціальній сфері та в сфері знань і спільних дій для забезпечення сталого розвитку, що вимагає не тільки значного збільшення обсягу ресурсів, а й створення нової моделі співпраці в галузі розвитку, спрямованої на усунення розбіжностей, зміцнення державної політики та приватної ініціативи. Європейський Союз приділяє першочергову увагу співробітництву в галузі техніки, вищої освіти та інноваційної діяльності, а також закликає латиноамериканські країни закласти основи для «Євро-латиноамериканського суспільства знань», що допоможе створити основу відкритої, конкурентоспроможної економіки.

Європейський Союз визначив 3 основних інструмента для співпраці з регіоном Латинської Америки та Карибського басейну та для допомоги країнам регіону. Такими інструментами є Інструмент співпраці з розвитку (DCI), Європейський фонд розвитку та Європейський інвестиційний банк. Регіональна програма розвитку Латиноамериканського регіону є складовою частиною Інструмента співпраці з розвитку та результатом проведення самітів між ЄС та країнами Латинської Америки і Карибського басейну.

Основні напрямки співробітництва включають: а) соціальна згуртованість – гендерна рівність, права людини, демократизація; б)

регіональна економічна інтеграція – подолання бідності, боротьба з нерівністю, розвиток віддалених та сільських районів; в) сталий розвиток та попередження конфліктів; г) освіта; г) здоров'я та медичне забезпечення; д) навколишнє середовище – збереження різноманітності, природних ресурсів; е) боротьба з виробництвом та поширенням наркотиків.

Співробітництво Європейського Союзу з державами Латинської Америки та Карибського басейну охоплює широке коло питань та поглиблюється завдяки постійному діалогу.

Сьогодні Латинська Америка розвивається швидкими темпами, незважаючи на існуючі всередині регіону проблеми, і збільшує свій вплив на процеси в світі. Зрозуміло, що при цьому латиноамериканські країни вже не хочуть прямо залежати від політики інших держав, тим більше, якщо ця держава розглядає країни регіону як власний «сировинний придаток». Сполучені Штати Америки, навпаки, поступово втрачають свій вплив як у всьому світі, так і в латиноамериканському регіоні. Частково, в цьому винна світова фінансова криза, що вибухнула останнім часом, збільшення зовнішнього боргу США, внутрішні проблеми, з якими адміністрація попереднього президента, Дж. Буша, не змогла впоратися.

Тому за останні кілька років США починають усвідомлювати необхідність змін у своїй зовнішній політиці по відношенню до Латинської Америки, якщо вони й надалі хочуть мати доступ до природних і потенційних економічних багатств регіону. Рівноправне співробітництво, зрозуміло, найближчим часом не буде досягнуто, але кроки в цьому напрямі здійснюються. США прагнуть впливати на процеси, що відбуваються в регіоні, не так явно і наполегливо, як це відбувалося в попередні роки, розуміючи, що силою вони зможуть домогтися набагато меншого, ніж дипломатичними шляхами, підтримкою боротьби з внутрішніми проблемами країн регіону. (Такими, як корупція і виробництво та постачання наркотиків).

Сьогодні в латиноамериканських країнах розуміють, що побудова «соціальної економіки», для чого і здійснюється так званий «лівий поворот», посилить позиції регіону в світі і допоможе перетворитися на одного з великих лідерів нового багатопольярного світу, що прагне узгодити власні інтереси без утиску тих або інших. Для того, щоб дистанціюватися в деяких питаннях від думки США країни регіону прагнуть зміцнити свої економічні та політичні зв'язки з такими країнами, як Китай, Росія, Індія, Японія та іншими країнами. Однак, з того, з ким латиноамериканські країни намагаються поліпшити свої зв'язки, так само можна судити про ступінь впливу

США на країну. Так, наприклад, Венесуела, де проводиться відкрита антиамериканська політика, налагоджує свої відносини в першу чергу з Росією і Китаєм, які так само відомі своїми розбіжностями з США з багатьох питань.

Однак країни Латинської Америки поки не можуть повністю відмовитися від допомоги, наданої США, нехай і на нерівноправних умовах. Швидше за все, в найближчі декілька років повна незалежність країн Латинської Америки від зовнішньої політики США досягнута не буде.

Багато в чому завдяки підтримці своїх друзів в Латинській Америці Китай вступив в 2001 р.і до Світової організації торгівлі і швидко почав проникати до регіону з дешевою робочою силою і великим та перспективним споживчим ринком. Венесуела стала плацдармом і фінансовим каналом Китаю в Латинській Америці, виступаючи у ролі провідника своєї економічної «окупації». Між тим, Латинська Америка і Китай дивляться один на одного із захопленням та з деяким занепокоєнням. Адже в своїй історії Латинська Америка отримала не один, а відразу аж три двигуна економічного зростання.

До 80-их років ХХ ст. Сполучені Штати були головним партнером в латиноамериканському регіоні. Потім в наступному десятилітті відбувся бум європейських інвестицій до Латинської Америки. Тепер Китай зайняв чільне місце на латиноамериканському континенті. Країни Латинської Америки цікаві для Китаю не тільки енергоносіями, мінералами і сільськогосподарською продукцією. Вони цікавлять китайську сторону, як важливий об'єкт двостороннього економічного співробітництва та, в різних формах, вигідне місце інвестування з Китаю. Ще в листопаді 2008 р. китайським урядом була розроблена стратегія «Політики Китаю в Латинській Америці і Карибському басейні». В ній відбито позицію Китаю щодо Латинської Америки, чітко визначені пріоритети, запропоновані основні принципи для налагоджування співробітництва в різних галузях та з стратегічної точки зору накреслені можливості для подальшого розвитку. Китайська стратегія співпала з часами, коли почала вирувати світова фінансова криза. І збіг цих термінів не може бути випадковим. В ній зокрема відзначається, що розвиток можливостей залежить від багатьох факторів. І найбільш важливими факторами є взаємодоповнюваність і торговельно-економічне співробітництво між Китаєм та Латинською Америкою. В той час, коли фінансова і економічна глобальна криза йде на спад, ця взаємодоповнюваність отримує подальше поглиблення, що сприяє

більш продуктивній роботі китайських підприємств в Латинській Америці. Загалом же привабливість Латинської Америки для Китаю окреслена в трьох пунктах. По-перше, Латинська Америка багата природними ресурсами. А Мексика і Венесуела є одними із найбільших країн-виробників нафти в світі. До того, крім нафти Венесуела має ще й великий газовий потенціал. А Бразилія займає шосте місце в світі за запасами залізної руди. Чилі і Перу володіють відповідно другим і четвертим за величиною запасами міді у світі. Мексика багата сріблом, сіркою і селітрою. Куба – нікелем. А Венесуела залізною рудою та іншими великими запасами корисних копалин. Китайська економіка продовжує зростати, тому з її розвитком в майбутньому відчуватиметься зростання потреби в латиноамериканській нафті і газі, залізній руді, міді та інших корисних копалинах. Важливим питанням є, як забезпечити стабільне постачання цих ресурсів до Китаю, котрий знаходиться за тисячі кілометрів від Латинської Америки. Китайці планують співпрацювати з латиноамериканськими країнами, створюючи на місцях підприємства з переробки цих ресурсів. Що сприятиме прискоренню економічного розвитку Латинської Америки і безпеці каналів поставок цих ресурсів. По-друге, Латинська Америка є величезним потенційним ринком для Китаю. Загальна чисельність її населення сьогодні складає близько 570 мільйонів людей і сумарний ВВП всіх латиноамериканських країн становить 4,4 трильйона доларів. Нині Латинська Америка є більш процвітаючою, ніж Китай. Адже в більше як 10 її державах ВВП на душу населення складає більше 5 тисяч доларів. І хоча фінансова криза зачепила і Латинську Америку і потужності її економіки в цілому знизилися, однак значний потенціал збуту все ж залишився.

Хоча в Латинській Америці існує великий розрив між рівнем добробуту різних груп її населення, і вона потребує, як якісних товарів так і предметів розкоші, однак потреба у великій кількості дешевих китайських товарів на латиноамериканському континенті надає великі можливості для ведення бізнесу. По-третє, Латинська Америка має великі фінансові потреби. Фінансова криза вплинула на Латинську Америку, в результаті чого деякі латиноамериканські держави зазнали труднощі у фінансуванні. А ряд країн регіону, дотримуючись стратегії диверсифікації, намагаються знайти альтернативу традиційній залежності від американського капіталу.

Крім того, декілька країн, такі як Венесуела, Болівія, Еквадор, Нікарагуа і Куба, через напруженість своїх відносин з Сполученими Штатами гостро потребують китайського фінансування. Ці фактори

створили попит на китайській капітал в Латинській Америці. В той же час Китай, маючи величезні валютні резерви, в умовах фінансової кризи зацікавлений в підтримці китайських підприємств в Латинській Америці. Венесуела заслуговує на особливу китайську увагу. Тут політика і бізнес об'єдналися належним чином. А спільність комуністичної ідеології стала цементуючим фактором для входження китайських компаній на латиноамериканський «плацдарм». Однак, не дивлячись на те, що президент Венесуели Уго Чавес дуже доброзичливо ставиться до Китаю і відвідував його з візитами вже багато разів, китайці не бажають закривати очі на ті ризики, яким піддаються їхні інвестиції у Венесуелі. Першим із них є той, що нині Венесуела знаходиться у напружених відносинах зі Сполученими Штатами і Колумбією. Другим, що політичне майбутнє президента Уго Чавеса є невизначеним, не дивлячись на те, що він планує керувати Венесуелою ще багато десятиліть. Третім той, що правова система у цій країні є недосконалою і мінливою, управління неефективним, а корупованість влади занадто великою. Також існує серйозна проблема організованої злочинності, котра дестабілізує венесуельське суспільство. Однак ризики занадто великого зближення з Китаєм розуміють і в латиноамериканських країнах, не дивлячись на те, що експортувати нафту, корисні копалини і зерно їм вигідно. Тим не менш, деякі латиноамериканські експерти та бізнесмени починають говорити відверто про ризики подібного партнерства з Китаєм. Адже конкуренція, під час експорту промислової продукції, з китайськими компаніями, більшість яких засновані з державною участю, є досить специфічною. Що передбачає варіювання цін на акції, захоплення власності на землю та природні ресурси. І хоча китайці заявляють, що були колонізовані і не хочуть колонізувати когось, все виглядає зовсім не так. Латинська Америка, котра завжди так остерігалася надмірних економічних і політичних впливів Сполучених Штатів, тепер потрапляє в зону впливу іншого економічного гіганта. І Китай приходить на латиноамериканську землю не сам. Масово завозяться китайські фахівці, розгортається китайська інфраструктура і водночас нафтові, гірничо-видобувні та харчові компанії скуповують земельні ділянки. В середині нинішнього десятиліття китайські компанії отримали вказівку розширитися зовні, і держава допомагає цьому розширенню всіма доступними методами. В результаті азіатський гігант став другим за величиною торгівельним партнером Латинської Америки. Першим є Європейський Союз, а третє місце тут дісталось Сполученим Штатам. Водночас, протягом останнього десятиліття, Китай накопичив профіцит у фінансовій взаємодії майже з усіма

країнами Латинської Америки, за винятком Аргентини, Бразилії, Чилі і Перу. Але якщо інвестиції Китаю в латиноамериканські держави за всю історію співробітництва до 2009 року склали 22 мільярда доларів, то лише за дев'ять місяців 2010 року вони стрімко злетіли вгору. В Латинську Америку надійшло 17 мільярдів доларів інвестицій. По суті Китай став своєрідним двигуном економічного зростання для Латинської Америки в XXI столітті. Але латиноамериканських експертів непокоїть той факт, що країни континенту в цій структурі економічного обміну стають сировинним додатком так само, як це вже було в XIX столітті, під час британської промислової революції. Тепер Китай розміщає свої заводи в країнах «третього світу». Азіатський гігант проникає також і в Африку, де умови праці найманих робітників не відповідають прийнятним в розвинених країнах екологічним стандартам та стилю ведення бізнесу. Цей стиль більше нагадує колоніальну політику. В Латинській Америці усвідомлюють цю небезпеку і до цього часу намагалися уникати ситуації, подібної до африканської. Користуючись тим, що на відміну від Африки в латиноамериканських державах наявні сильні політичні партії, громадські організації і профспілки. Так само латиноамериканці обминають і майнові домагання Китаю. Тому, наприклад, в Бразилії в 2010 році ведене обмеження на продаж великих маєтків іноземцям. Уругвай прагне заборонити купівлю землі громадянами інших держав, а в даний час в Конгресі Аргентини обговорюється закон щодо обмеження доступу іноземців до скуповування земельної власності. І не те, що уряди країн Латинської Америки відмовлялися від своїх відносин з Китаєм, але вони намагаються перевести ці взаємини у певні рамки, за які переходити не варто. При тому, що латиноамериканці поділяють ідеали зростання соціальної інтеграції, вони вважають, що сценарій, за яким експорт сировини є її основою, може підірвати її головну мету. Так 80% експорту з Бразилії в інші країни заліза і соєвих бобів припадає на Китай. В свою чергу Бразилія імпортує із Китаю електроніку і комп'ютери. Тим не менш, якщо Латинська Америка експортує 46% своїх промислових товарів, то на долю Китаю припадає з них лише 11%. Між тим, хоча політика Китаю в Латинській Америці нині, за різними показниками, нагадує експансію в часи колонізації різних частин світу провідними державами, але головні висновки полягають у зовсім іншому. Тому, що глобальна економічна експансія Китаю і раніше прослідковувалося в інших регіонах світу, в першу чергу, в Сполучених Штатах і Європі. В котрих дешева продукція з Китаю є невід'ємною частиною їх

щоденного побуту, не кажучи вже про експертно-імпорتنі та інші стосунки. Проте ніхто не ставить питання про колонізацію Китаєм Сполучених Штатів чи об'єднаної Європи. На мій погляд, головним в цих стосунках є те, що Китай, котрий на сьогодні став однією з найпотужніших зростаючих економік, зараз, як кожна зростаюча система перебуваючи в дитячому віці, пробує навколишній світ на предмет того, які дії в ньому можуть привнести успіх. І те, що на сьогодні Латинська Америка стурбована не стільки економічною експансією, скільки її структурою, здебільшого взаємовигідністю і відсутністю зайвого проникнення, говорить про те, що стосунки ґрунтуються на здоровій основі. Адже свого часу (понад три десятиліття тому), з цим самим зіштовхнулись японські, а потім й південнокорейські корпорації. Як в Сполучених Штатах і Європі, так і по всьому світу. Та якщо в Америці та Європі ці питання швидко були відрегульовані не лише управлінням з обох сторін експортом та імпортом, а й розміщенням виробничих потужностей в самих Сполучених Штатах та Європі, що певними колами свого часу розцінювалось, як мало не поглинання економік, то це сьогодні видається нормальним і абсолютно безпечним. Хоча деякі окремі моменти співробітництва і нині є такими, що викликають конфронтацію. Можна згадати про найближчого року сумнівну оборудку південнокорейських інвесторів в сільському господарстві Мадагаскару. Котра, проте, була викликана не стільки експансією південнокорейських фірм, скільки корумпованістю і слабкістю місцевої влади. Позиція більшості країн Латинської Америки вказує на те, що жодної колоніальної експансії не вийде, навіть, за бажання китайських корпорацій. Оскільки латиноамериканські країни мають великий історичний досвід та досить потужні державні і громадські інституції, щоб врегулювати ці питання заздалегідь. Проте, можна також без сумніву сказати, що проникнення китайської економіки на терени Латинської Америки буде посилюватись, оскільки на сьогодні китайські товари (при чому не тільки дешеві, а й високотехнологічні), є часто набагато вигіднішими, ніж товари завезені з інших регіонів світу. Особливо для латиноамериканського ринку. В цьому сенсі Китай, безперечно, виграв, але й виграють і латиноамериканські держави. Оскільки такий експорт в їхні країни буде слугувати і їх же розвитку. І, на відміну від країн Африки, в котрих це викликає певні проблеми, цих проблем в Латинській Америці, швидше за все, можна буде уникнути. Оскільки й китайська сторона дотримується і прагматичної, і дуже зваженої політики. Що, зрештою, підтверджує і обережне входження до начебто ідеологічно дружньої Венесуели.

Відтак, по суті Китай робить те, чого 25 років тому не спромігся колишній Радянський Союз, а надалі і незалежна Україна, яка не використала свій великий промисловий потенціал (залишковий можливо, але реально існуючий) для міжнародного співробітництва і за рахунок цього вирішення своїх проблем. Чи використає це Україна надалі залежить від того, яка сама буде Україна, і якими інтересами вона буде керуватися.

Лекція 7. Субрегіональні інтеграційні угруповання в Латинській Америці і Карибському регіоні

Латинська Америка у світовій системі господарства. Інтеграційні процеси. Кубинська революція. Внутрішня та зовнішня політика режиму Фіделя Кастро. „Карибська ініціатива” 1984 р. Президента США Рональда Рейгана. Проблемні питання розвитку острівних країн Карибського моря. Інтервенції США в Панамі та Нікарагуа у 80-і рр. XX ст. Перу як андська країна. Феномен військового капіталізму. Ліворадикальні загони і проблема наркотрафікінгу. Шляхи врегулювання колумбійського конфлікту.

Інтеграція почала активно розвиватися в 50-60 роки. У 50-і роки в Латинській Америці виникла теорія «периферійної економіки». Розділ цієї школи доводив, що відстала економіка експлуатується промислово розвиненими країнами через механізм цін. Звідси витікає найважливіший аспект політики країн, що розвиваються – добитися індустріалізації, при цьому індустріалізація повинна провестися насамперед в галузях, здатних замінити імпорт. Велика роль приділялася регіональній інтеграції.

Сьогодні існують декілька великих регіональних угруповань:

Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ), в її рамках утворені: Андська група, Лаплатська група, Амазонський пакт, Карибське співтовариство (КАРИКОМ), раніше Карибська асоціація вільної торгівлі включала:

Центрально-американський спільний ринок;

Латиноамериканська економічна система (ЛАЕС);

МЕРКОСУР (інтеграція країн південного конуса).

Серед всіх угруповань можна виділити 4 групи:

Класичні торгові союзи (ЗВТ), наприклад, КАРИКОМ;

багатонаціональні промислово-координаційні і консультаційні організації (основна увага приділяється: виробнича інтеграція, розробка спільних скоординованих планів розвитку енергетики, нафтовидобувній промисловості, станкобудування; приклад - ЛАЕС;

об'єднання, які спільними зусиллями розробляють окремі проекти, наприклад Лаплатська група, що займається питаннями ек-ки і екології басейну рік Ла-Плата, переходить до комплексних програм.

Активно розвивається прикордонна інтеграція, як в АТР (трикутники зростання), приклад: Чилі - Колумбія, Чилі - Венесуела, Колумбія - Еквадор - Венесуела (ці країни входять в ЗВТ);

Латиноамериканська інтеграція: ЛАІ - велике інтеграційне угруповання, створене в 1980 р., замінило ЛАСТ, яка проіснувала з 1961 р. по 1980 р. Мета ЛАІ: створення латиноамериканського загального ринку на базі існування, що вже склалося в роки ЛАСТ (ЗВТ). Членами організації є 11 країн, що поділяються на 3 угруповання: більш розвинені (Аргентина, Бразилія, Мексика); середній рівень (Венесуела, Колумбія, Перу, Уругвай, Чилі); найменш розвинені (Болівія, Парагвай, Еквадор). Члени ЛАІ уклали між собою угоду про преференційну торгівлю і менш розвиненим країнам з боку більш розвинених надаються преференції. Вищим органом ЛАІ є Рада міністрів закордонних справ, виконавчий орган - Конференція оцінок і зближення - вивчає рівні ек. розвитку, можливі напрями інтеграції, її вплив на ек-ку, розробляє стадії і задачі інтеграц. процесів; збирається 1 раз на рік. Пост. орган - Комітет представників. Штаб-квартира - в Монтевідео (Уругвай).

Андське угруповання - субрегіональне угруповання, створене в 1978р. Угода набрала чинності в 1980 р. Учасники: Болівія, Бразилія, Венес., Гайана, Колумбія, Перу, Сурінам, Еквадор. Мета: спільне вивчення, освоєння, використання Амазонії, охорона її ресурсів; між країнами здійсн. рівний розподіл, на основі рівних квот, фін. вкладень. Найбільші успіхи досягнуті в області екології. Створена андська система екологічної інформації. Крім цього був прийнятий документ «Загальний режим відносно іноземного капіталу, товарних марок, патентів і ліцензій» (рішення 24-х). Цей документ направлений на створення умов для використання іноз. прямих капіталовкладень в умовах великого зовн. боргу. При цьому латиноамериканські країни різко підвищили вимоги по екологічній безпеці проектів.

Лаплатська група - створена в 1969 р в рамках ЛАІ. Мета: гармонізація розвитку і охорона прир. ресурсів басейну рік Ла-Плата. Штаб-квартира - в Буенос-Айресі.

Амазонський пакт - створений в 1978 р. Пріоритет цього угруповання - регіон. співпраця в області екології, спільне вивчення і освоєння ресурсів Амазонії.

ЛАЕС Особливість цієї організації полягає в тому, що вона є загальноконтинентальною організацією (всього 37 держав, члени - 26). Мета: розробка скоординованої політики в області с\г, в-ва продовольства, розробка і реалізація загальних планів розвитку енергетики, машинобудування, вал-фін інтеграції (утворений Латиноамериканський банк). ЛАЕС виступає за загальну стратегію розвитку зовнішньоек зв'язків з США.

КАРІКОМ Найбільш

стійким угрупованням є КАРІКОМ створений в 1973 р, на основі договору, підписаного в Тринідад і Тобаго. Включає 16 країн Карібського басейну і на відміну від всіх інтеграційних угруповань об'єднує не тільки незалежні держави, але і залежні території. Заснований на раніше створеній ЗВТ. У ньому існують різні субрегіональні відділення; найбільш просуненими з точки зору регіональної інтеграції є: Карібський загальний ринок в рамках КАРІКОМ, де повністю ліквідовані торгові обмеження між Барбадосом, Тринідадом і Тобаго, Гайаной, Ямайкою і Антигуа. Ці країни схвалили єдиний митний тариф по відношенню до товарів третіх країн, тобто це фактично митний союз, в основі якого лежать промислово-сировинні товари. Третина взаємної торгівлі - нафтопродукти.

Східно-карібський загальний ринок, що включає в себе найменше розвинені країни; тенденція до створення загальної валюти і спільного ЦБ. 1995 рік - вільне переміщення громадян, скасування паспортного режиму.

МЕРКОСУР У 1980-х рр. Аргентина і Бразилія підписали акт про інтеграцію, до якого пізніше приєдналися Парагвай і Уругвай. У березні 1991 р 4 країни підписали Асунсьонський договір, який легалізував МЕРКОСУР. Населення 4-х країн - 200 млн. Сумарний ВВП - 1 млрд.\$. При цьому на Бразилію доводиться: 80% населення, 43% торгівлі, біля 60% експорту і 30% імпорту. Мета МЕРКОСУР: вільний рух чотирьох ВФ; єдина митна політика щодо третіх країн; забезпечення координації макроек. політики, політики в області с\г, податковій і грошовій системах; провести координацію законодавства відносно економічної політики; різко збільшити конкурентоздатність країн-учасниць. МЕРКОСУР відрізняється великим динамізмом: 1991р - внутрішня торгівля становила 3 млрд. доларів, 1993 р - вже 6 млрд. доларів. Створен інституціональні структури, наднаціональні органи: Рда загального ринку - законодавчий і консультативний орган, Група загального ринку - виконавчий орган, Арбітражний суд. Мито знижене на 75% за період з 1991 р. по 1994 р. Передбачалося,

що в 1995р. буде введений загальний тариф на товари третіх країн. Недоліки МЕРКОСУР: різнорідна політ структура країн-учасниць, зміна політ режимів.

Північна Америка (НАФТА). Інтеграційний процес в Північній Америці розвивався в умовах поступового зближення національних економік США, Канади, Мексиканських Сполучених Штатів. Особливість цього процесу полягала в тому, що його передумови створювалися приватним капіталом, ТНК переважно США, які досить активно проникали як в канадську, так і в мексиканську економіку. Кроком до об'єднання континентальних масштабів була американсько-канадська угода про вільну торгівлю між двома державами, укладена в 1988 р. Пізніше починається переговорний процес між США і Мексикою з приводу подібної ж угоди, до якого згодом підключається і Канада. В результаті тривалого переговорного процесу у грудні 1992 р. була підписана тристороння угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі, НАФТА, згідно з якою із січня 1994 р. розпочато формування найбільшого у світі ринку на території в понад 21 млн.кв.км, з населенням більше 370 млн.чол. - потенціальних споживачів і сумарним обсягом ВВП в 6,8 трлн.дол. Створення такого ринку передбачено завершити в 2009 р. Північноамериканське інтеграційне об'єднання перевищує в багатьох економічних показниках ЄС, а в поєднанні з поширенням зони вільної торгівлі і на латиноамериканський регіон підводить базу під створення найбільшого у світовій практиці спільного ринку товарів та послуг.

Специфічність північноамериканської зони вільної торгівлі характеризують такі риси: -континентальні масштаби об'єднання: йдеться про угруповання лише трьох, але великих за територією і економічним потенціалом країн; -центром зони вільної торгівлі є США - світовий лідер з величезним економічним, науковим і технологічним потенціалом та конкурентоспроможною економікою; - зовнішня торгівля Канади і Мексики зорієнтована на США, - НАФТА майже рівновіддалена від Західної Європи і АТР, що дає можливість рівномірно розвивати ек зв'язки з обома світовими ек центрами; - існує реальна можливість переростання НАФТА в міжконтинентальну, з поширенням і на Центральну та Південну Америку, тобто в Єдину зону вільної торгівлі в Західній півкулі. Мета: створення не спільного ринку західноєвропейського зразка, а зони вільної торгівлі, що дала б можливість кожному з її учасників без перешкод і обмежень розвивати ек. стосунки з іншими державами і регіонами. Мова не йде про погодження торгово-економічної політики

кожного із членів з будь-якими наднаціональними структурами. Більше того, створення подібних структур просто не передбачено. Щоправда, передбачено, створення тристоронніх комісій з вирішення суперечок між країнами-партнерами у сфері трудових відносин та збереження довкілля. Згідно з угодою передбачено: -поетапне, протягом 15 років, скасування мита, а також нетарифних обмежень у взаємній торгівлі; -лібералізація інвестиційного режиму, включаючи надання фінансових послуг; -забезпечення високого рівня захисту інтелектуальної власності, розробка спільної програми боротьби із забрудненням довкілля. Угода дає можливість практичного розв'язання важливих питань співробітництва, зокрема -у митній сфері: всі країни-інтегранти зробили суттєвий крок у скасуванні митних обмежень -США на 84% і Канада на 79% мексиканського експорту (за винятком нафтопродуктів); Мексика ліквідувала митні обмеження на 43% товарів із США і на 41% товарів із Канади. Через 15 років такі обмеження будуть ліквідовані повністю; -в інвестиційній сфері: запроваджений інвестиційний режим не передбачає будь-яких обмежень в діяльності іноземних інвесторів; при цьому гарантується конвертованість нац. валюти і перекази грошових засобів за кордон; -у виробничій сфері: угодою передбачається створення РНС місцевим фірмам; -в невиробничій сфері: запроваджено РНС у взаємовідносинах між державами-інтегрантами; -у фінансовій сфері: вся система розрахунків залишається під контролем держав. Для розв'язання спірних питань узгоджено механізм дії інститутів трьох рівнів: міжурядові консультації, комісія з вільної торгівлі, арбітраж.Цілі країн: *США*: -посилити могутність північноамериканського ек. «центру» і його вплив на світове господарство; -розширити безмитний ринок реалізації продукції власних товаровиробників; -закріпити позиції національного капіталу, ТНК в економіці Мексики і Канади, - збільшити доступ до мексиканських і канадських ек ресурсів; - через Мексику посилити вплив на всю Латинську Америку. Канада: -позбавитися протекціоністських обмежень з боку законодавства США і підвищити конкурентоспроможність товарів своїх виробників на ринках США, - суттєво збільшити товарооборот з Мексикою; - через США і Мексику вийти на ринки країн латиноамериканського регіону, -через активізацію зв'язків в межах інтеграційного об'єднання поживати ек. в країні. Мексика: -одержати доступ до досягнень науково-технічного прогресу для модернізації національної економіки; -вигідні умови експорту продукції нац. виробників до США і Канади; -залученням додаткових інвестицій і новітніх технологій в нац. в-во, що має забезпечити

значне збільшення кількості робочих місць, підвищення к.с. товарів національного виробництва.

Особливість НАФТА полягає в тому, що це торговельне інтеграційне угруповання об'єднує 3 країни з різними ек. і наук.-техн. потенціалами. Мексика протягом 15-ти р. буде користуватися пільгами в реформуванні митної системи щодо партнерів по НАФТА, Мексиці надано більш пільговий порядок оподаткування її експорту; Мексиці гарантовано повний суверенітет щодо нафтової промисловості, Мексиці надано безмитний режим експорту до США і Канади мексиканських легкових автомобілів; США та Канада значно послабили також режим митного оподаткування мекс. експорту с\г продукції.

Перспективи розвитку пов'язують з його поширенням на всю Західну півкулю. Більше того, в цьому процесі досить виразно прослідковується зв'язок сучасності з давнішньою доктриною «панамериканізму».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Зовнішня політика Китайської Народної Республіки в 1949 - I пол. 1970-х рр.
2. Еволюція зовнішньої політики Китайської Народної Республіки в II половині 70 - 80-ті рр. XX ст.
3. Відносини КНР та США в 70 - 90-ті рр. XX ст.
4. Основні тенденції китайсько-індійських відносин в II пол. XX ст.
5. Японсько-американські відносини в II половині XX ст.
6. Японсько-російські відносини. Проблема «північних територій»
7. Відносини Японії з країнами Південно-Східної Азії
8. Війни в Індокитаї в контексті міжнародних відносин 40 - 70-х рр. XX ст.
9. Основні тенденції зовнішньої політики В'єтнаму в 40 - 90-ті рр. XX ст.
10. Афганське питання в міжнародних відносинах II половини XX ст.
11. Проблема ісламського фундаменталізму в міжнародних відносинах II половини XX ст.
12. Економічний потенціал країн Африки та його використання
13. Ініціативи країн Африки в діалогах «Південь – Північ» та «Південь – Південь»
14. Інтереси Росії, Китаю, Японії в африканських країнах
15. Політика США щодо Африки
16. Особливості миротворчості в Африці
17. Масштаби наркоторгівлі в Латинській Америці та механізми боротьби з нею
18. Механізми співпраці країн Латинської Америки та Європи
19. Співвідношення взаємодії та протистояння у відносинах між США та латиноамериканськими країнами
20. Особливості геополітичної ситуації в Латинській Америці в II пол. XX ст.
21. Особливості формування політичної карти світу після Другої світової війни.
22. Класифікація країн світу за політичними й економічними критеріями.
23. Тайванська проблема і перспективи її вирішення.
24. Інститут монархії в політичній культурі Японії.
25. Особливості партійно-правової системи Японії.

26. Камбоджа: від режиму „червоних кхмерів” до парламентарної монархії.
  27. Республіка Сінгапур як взірцева „державна загального добробуту”.
  28. Феномен політичної династії Ганді.
  29. Кашмірська проблема і перспективи її урегулювання.
  30. Особливості політико-правової системи Ірану.
  31. Курдська проблема і перспективи її вирішення.
  32. Енергетичні ресурси Близького Сходу як фактор світової політики.
  33. „Нафтові монархії” Перської затоки: особливості процесів модернізації.
  34. „Арабська весна” 2010-2011 рр.: причини, перебіг і наслідки.
  35. Проблема самовизначення Західної Сахари і перспективи її вирішення.
  36. Боротьба із загрозою ісламського фундаменталізму в Алжирі.
  37. Проблема суспільної модернізації в країнах Тропічної Африки.
  38. Побудова „держави загального добробуту” в Новій Зеландії.
  39. Проблема інтеграції аборигенів Австралії у постіндустріальне суспільство.
  40. Особливості культурного розвитку Латинської Америки.
  41. Українська еміграція до Латинської Америки.
  42. Геополітичне суперництво Чилі й Аргентини.
  43. Феномен Єви Перон.
  44. Чилі в латиноамериканській економічній системі.
  45. Роль Чилі в Фолклендській війні 1982 р.
  46. „Боліваріанська конституція” Венесуели 1999 р.
  47. „План Колумбія” та його практична реалізація.
  48. FARC – „Революційні Збройні сили Колумбії”.
  49. Генерал Медичі – батько бразильського „індустріального дива”.
  50. Роль та місце Бразилії в угрупованні МЕРКОСУР.
  51. Даніель Ортега – лідер сандіністів.
  52. Панамський канал та еволюція його міжнародно-правового статусу.
  53. Панама – країна Латинської Америки з транзитивною економікою. Еволюція політики США з ізоляції Куби після перемоги Революції 1959 р.
  54. Країни Карибського басейну між США та ЄС: торговельні протиріччя, політичні проблеми.
-

1. Підготувати письмово на вибір аналіз конфліктів в регіоні Великих Озер (ДРК, Республіка Конго, Бурунді, Руанді), Африканського Рогу (Судан, Сомалі, Ефіопія, Еритрея), Північній Африці (Західна Сахара тощо), Центральній Африці (ЦАР, Чад тощо), Західній Африці (Сьєрра-Леоне, Ліберія, Кот-д'Івуар тощо).
2. Визначити тенденції легальної та нелегальної торгівлі озброєннями в Африці.
3. Визначити вплив проблеми біженців на розвиток країн Африки.
4. Проаналізувати ініціативи, що стосуються врегулювання проблеми біженців в Африці.
5. Визначити роль та місце латиноамериканського регіону у сучасній системі міжнародних відносин.
6. З'ясувати особливості сучасної геополітичної ситуації в Латинській Америці.
7. Проаналізувати зовнішні фактори формування латиноамериканської системи.
8. Розкрити вплив глобалізації на розвиток латиноамериканської системи.
9. Визначити, які країни Латинської Америки претендують відігравати роль регіональних лідерів. Обґрунтувати ці претензії.
10. Дослідити еволюцію підходів до безпеки в Латинській Америці.
11. Встановити роль Групи Ріо у вирішенні проблем регіональної безпеки.
12. Оцінити рівень конфліктогенності в Латинській Америці.
13. Проаналізувати проблему отримання Болівією виходу до моря та її вплив на відносини між державами регіону.
14. Дослідити проблему тероризму в Латинській Америці та охарактеризувати позицію держав регіону щодо неї.
15. Обґрунтувати або спростувати ефективність антитерористичних заходів в Колумбії.
16. Розкрити особливості позицій країн Латинської Америки щодо проблем безпеки.
17. Проаналізувати особливості інтеграції центральноамериканських країн.
18. Проаналізувати особливості інтеграції карибських країн.
19. Оцінити роль МЕРКОСУР в інтеграційних процесах в Латинській Америці.
20. Розкрити специфіку діяльності Боліварійського альянсу для народів нашої Америки (АЛБА).

21. Дослідити перспективи розвитку Союзу південноамериканських націй (УНАСУР).
22. Дослідити механізми співпраці країн Латинської Америки та Європи.
23. Охарактеризувати ібероамериканське співробітництво.
24. Встановити співвідношення взаємодії та протистояння у відносинах між США та латиноамериканськими країнами.
25. Порівняти латиноамериканський курс адміністрації Дж.Буша (2001-2008) і Б.Обами (2009-2013).
26. Визначити передумови проникнення КНР в Латинську Америку.

ПИТАННЯ, ЗАДАЧІ, ЗАВДАННЯ АБО КЕЙСИ

I. Контрольні питання

1. Історичні претензії як обставина розвитку міжнародних відносин у Азії, Африці та Латинській Америці
2. Інтегративні та ізоляціоністські настрої в країнах Азії, Африки та Латинської Америки: передумови та особливості.
3. Роль нафтового фактору у зовнішній політиці країни.
4. Особливості формування та діяльності УНАСУР.

II. Контрольні завдання

1. Визначити спільні проблеми економічного, політичного та соціального розвитку Азії, Африки та Латинської Америки.
2. Скласти порівняльну таблицю: Спільні риси та відмінності у системі міжнародних відносин в Африці та Латинській Америці.
3. Схарактеризувати особливості контактів країн третього світу зі світовими політичними, силовими та економічними лідерами, їх форми та перспективи А) США. Б) Європейським союзом. В) Росією. Г) Японією Д) Китаєм.
4. Доведіть, що головна мета нового регіонального об'єднання (УНАСУР – Союз Націй Південноамериканських держав) - посилення політичної співпраці, економічна інтеграція і захист спільних інтересів

ПРИКЛАДИ РОЗГОРНУТИХ КОНТРОЛЬНИХ ЗАПИТАНЬ

1. Особливості міжнародних відносин в Африці у II пол. XX ст.
2. Діалоги «Південь – Північ» та «Південь – Південь».
3. Політика Франції, Великобританії, Німеччини, Норвегії, Данії щодо Африканського континенту.
4. Політика США щодо Африки.
5. Політика Росії щодо Африканського континенту.
6. Політика Китаю щодо Африканського континенту.
7. Політика ЄС щодо Африки.
8. Основні етапи й напрямки функціонування Африканського Союзу.
9. Тенденції інтеграції на субрегіональному рівні в Африці.
10. Інтеграційні структури в Південній Африці.
11. Інтеграційні структури в Західній Африці.
12. Інтеграційні структури в Східній Африці.
13. Інтеграційні структури в Північній Африці.
14. Інтеграційні структури в Центральній Африці.
15. Проблеми інтеграції в Африці.
16. Проблеми стабільності й безпеки в Африці.
17. Цивільно-військові відносини в африканських країнах.
18. Особливості конфліктів в Африці.
19. Тенденції миротворчості та розбудови механізмів по врегулюванню конфліктів в Африці.
20. Проблема піратства навколо узбережжя Африки в сучасних міжнародних відносинах.
21. Проблема нелегальної торгівлі озброєннями, найманців та дітей-військових в Африці.
22. Проблеми біженців в Африці.
23. Основні конфлікти в Африці.
24. Чинники формування латиноамериканської системи міжнародних відносин.
25. Вплив демократизації на політичний розвиток країн Латинської Америки.
26. Латиноамериканські країни, що будують «соціалізм XXI століття».
27. Неопанамериканізм та необоліваризм у боротьбі за лідерство у Західній півкулі.
28. Основні параметри Мезоамериканської та Південноамериканської підсистем латиноамериканської системи.
29. Особливості функціонування міжамериканської системи.
30. Класифікація основних загроз безпеці в регіоні ЛАКБ

31. Види конфліктів в Латинській Америці.
32. Проект створення Зони вільної торгівлі в Америці (ЗВТА).
33. Іberoамериканське співробітництво.
34. Мексика в контексті асиметричної інтеграції в НАФТА.
35. Інтеграційні угруповання Центральної Америки та Карибського басейну.
36. Бразилія – лідер інтеграційних процесів в Південній Америці.
37. Перспективи розвитку Союзу південноамериканських націй (УНАСУР).
38. Еволюція інтеграційних проектів андських країн.
39. Меркосур – ядро об'єднувальних процесів в Латинській Америці.
40. Специфіка «боліварійської» інтеграційної альтернативи (АЛБА).
41. Латиноамериканський напрям зовнішньої політики США.
42. Куба в сучасній політиці США в регіоні.
43. Основні проблем відносин США з латиноамериканськими країнами.
44. Участь США у боротьбі з тероризмом в Латинській Америці.
45. Співпраця у сфері енергетики в Південній Америці.
46. Зовнішня політика КНР в II пол. XX ст.
47. Основні тенденції китайсько-індійських відносин в II пол. XX ст.
48. Відносини КНР та США в II пол. XX ст.
49. Японсько-американські відносини в II половині XX ст.
50. Японсько-російські відносини. Проблема «північних територій»
51. Відносини Японії з країнами Південно-Східної Азії
52. Війни в Індокитаї в контексті міжнародних відносин в II пол. XX ст.
53. Основні тенденції зовнішньої політики В'єтнаму в II пол. XX ст.
54. Афганське питання в міжнародних відносинах II половини XX ст.
55. Проблема ісламського фундаменталізму в міжнародних відносинах II половини XX ст.
56. Основні тенденції зовнішньої політики Республіки Корея в II половині XX ст.
57. Основні тенденції зовнішньої політики Корейської Народно-Демократичної Республіки в II половині XX ст.
58. Проблема возз'єднання Кореї в контексті міжнародних відносин II половини XX ст.
59. Основні тенденції зовнішньої політики Республіки Індія в II половині XX ст.

60. Основні тенденції політико-економічного розвитку та зовнішньої політики Королівства Саудівська Аравія в II половині XX ст.

ПРИКЛАДИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Коли було підписано мирний договір у Сан-Франциско?

- 1) травень 1947 р.
- 2) вересень 1951 р.
- 3) лютий 1952 р.
- 4) листопад 1955 р.

2. Проголошення Китайської Народної Республіки відбулося:

- 1) жовтень 1949 р.
- 2) грудень 1949 р.
- 3) лютий 1950 р.
- 4) травень 1953 р.

3. Коли Індія була проголошена «суверенною демократичною республікою»?

- 1) 1947 р.
- 2) 1950 р.
- 3) 1951 р.
- 4) 1952 р.

4. Єврейська держава Ізраїль була проголошена в:

- 1) листопад 1947 р.
- 2) травень 1948 р.
- 3) лиень 1952 р.
- 4) жовтень 1951 р.

5. У 1951 р. Японія відмовилася від прав і претензій на території:

- 1) Кореї, Тайваню, острова Пенхуледао
- 2) Тайваню, островів Спратлі та Парасельські
- 3) Кореї, Південного Сахаліну, Курильських островів
- 4) Тайваню, Кореї, островів Спратлі, Пенхуледао, Південного Сахаліну, частини Курильських островів

6. Які території Африки у 1956 р. здобули незалежність?

- 1) Мавританія, Бенін, Габон, Конго
- 2) Нігер, Сенегал, Того, Сомалі
- 3) Чад, Нігерія, Замбія, С'єрра-Леоне
- 4) Марокко, Туніс, Лівія, Судан

7. Процес ліквідації колоніального панування й надання політичної незалежності народам отримав назву:

- 1) демобілізація
- 2) деколонізація
- 3) деідеологізація
- 4) демократизація

8. Ударною силою так званої «культурної революції» в Китаї були загони учнівської молоді, так звані «червоні охоронці», або китайською мовою — :

- 1) хуацяо
- 2) цяофані
- 3) хунвейбіни
- 4) цзаофани

9. Яку назву отримали керівники Кхмерської комуністичної партії?

- 1) червоні кхмери
- 2) чорні кхмери
- 3) білі кхмери
- 4) кращі кхмери

10. Яку назву отримала течія в країнах Середнього і Близького сходу у 80-х рр., що вимагала повернення до «фундаменту» — витоків ісламу та Корану — і переоблаштування суспільного життя на їх основі?

- 1) Ісламський соціалізм
- 2) ісламський націоналізм
- 3) ісламський фундаменталізм
- 4) ісламський шовінізм

11. Уряд Китайської Народної Республіки у 1949 р. очолив:

- 1) Чан Кайши
- 2) Лю Шаоці
- 3) Мао Цзедун
- 4) Хуа Гофен

12. Хто став президентом Індонезії в серпні 1945 р.?

- 1) Хо Ші Мін
- 2) А.Сукарно
- 3) Пол Пот
- 4) Н.Сіанун

13. Назвіть прізвище короля, який у 1952–1999 рр. правив в Йорданії:

- 1) Я.Арафат
- 2) С.Хусейн
- 3) Р.Хомейні
- 4) Х.Амін

14. Прем'єр-міністром Революційного уряду на Кубі в 1959 р. був обраний:

- 1) А.Піночет
- 2) Ф.Кастро
- 3) Ф.Багіста
- 4) С.Альєнде

15. Що таке «стежка Хо Ші Міна»?

1) це так званий «в'єтнамський шлях» побудови комунізму в країні з урахуванням місцевих особливостей

2) система стратегічних шляхів через Лаос і Камбоджу, якими Північний В'єтнам (ДРВ) надавав допомогу комуністам Південного В'єтнаму

3) напрямок наступу військ ДВР на Сайгон — столицю Південного В'єтнаму

4) програма розвитку соціально-економічної сфери в'єтнамського суспільства на 50 років

16. У якій країні діє Рада стражів ісламської революції як вищий контрольно-наглядний орган над законодавчою та виконавчою владою?

1) Афганістані

2) Ірані

3) Туреччині

4) Пакистані

17. Яка країна Латинської Америки увійшла в історію другої половини ХХ ст. як «острів Свободи»?

1) Куба

2) Гаїті

3) Ямайка

4) Уругвай

18. Якими були реальні результати «культурної революції» в Китаї?

1) підвищення рівня культури всього населення, перехід до загальної обов'язкової середньої освіти

2) розгром партійної опозиції та встановлення абсолютної влади і культу особи Мао Цзедуна

3) поєднання традиційної і нової соціалістичної культури Китаю

4) зниження рівня культури населення та запровадження високої оплати за навчання

19. Результатом війни «Перша інтифада» між Ізраїлем і палестинцями у 1987–1996 рр. стала(-о):

1) розробка і початок реалізації плану «Дорожня карта»

2) будівництво Ізраїлем стіни уздовж кордону

3) надання Ізраїлем обмеженої автономії палестинцям

4) знищення ізраїльських поселень у секторі Газа

20. Що не було причиною встановлення військово-диктаторських режимів в країнах Африки?

1) економічна й політична залежність від розвинених країн

2) єдиний, цілеспрямований спектр ідеологічних поглядів населення

- 3) слабка соціально-класова диференціація суспільства
 4) незавершеність процесів формування африканського суспільства

21. Установіть відповідність між датами і подіями

1) серпень 1945 р.	А) початок реформ у Китаї під керівництвом Ден Сяопіна
2) травень 1947 р.	Б) набрання чинності нової Конституції Японії
3) січень 1959 р.	В) перемога «ісламської революції» в Ірані
4) грудень 1978 р.	Г) перемога Кубинської революції
5) лютий 1979 р.	

22. Установіть відповідність між поняттями та їх значеннями

1) авторитаризм	А) навмисне й систематичне знищення окремих груп населення за расовими, національними чи релігійними ознаками, а також навмисне створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове знищення цих груп
2) геноцид	Б) об'єднання окремих частин в одне ціле (економічне, політичне, соціальне об'єднання окремих країн)
3) інтервенція	В) прагнення до відокремлення, притаманне переважно національним меншинам у багатонаціональних державах, спрямоване на відтворення й створення самостійних держав або національно-державних автономій
4) інтеграція	Г) значне зосередження влади в руках однієї особи або групи осіб в умовах різкого обмеження політичних свобод і ролі представницьких органів
5) сепаратизм	

23. Установіть відповідність між колоніальними країнами Африки і роком здобуття ними незалежності

1) Алжир	А) 1951 р.
2) Лівія	Б) 1960 р.
3) Нігерія	В) 1962 р.
4) Кенія	Г) 1963 р.

5) Ангола	
-----------	--

24. Установіть відповідність між метрополіями та країнами, які отримали від них незалежність

1) Велика Британія	А) Марокко, Алжир, Сенегал, Джібуті
2) Франція	Б) Ангола, Мозамбік, Гвінея-Біасу, острів Сан-Томе
3) Іспанія	В) Конго, Руанда, Бурунді
4) Португалія	Г) Судан, Гана, Гвінея, Сомалі
5) Бельгія	

25. Установіть хронологічну послідовність подій

- 1) укладання Договору Ріо-де-Жанейро між США і латиноамериканськими республіками
- 2) створення Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)
- 3) перехід до «глобального співробітництва» Японії із США
- 4) відмова Японією від визнання кордонів із СРСР і Китаєм, що склалися після Другої світової війни

26. Яка протока розділяє Африку та Європу?

- 1) Баб-ель-Мандебська
- 2) Ла-Манш
- 3) Босфор
- 4) Гібралтарська

27. Африканський Союз було засновано:

- 1) у 1996 р.;
- 2) у 1998 р.;
- 3) у 2000 р.;
- 4) у 2002 р.

28. Султанат в Африці

- 1) Сомалі
- 2) Марокко
- 3) Ефіопія
- 4) Єгипет

29. Президентом якої країни був Хосні Мубарек?

- 1) Малаві
- 2) Тунісу
- 3) Лівану

г) Єгипту

30. До основних експортних товарів Єгипту належать:

- 1) автомобілі;
- 2) м'ясопродукти;
- 3) молочні продукти;
- 4) продукція легкої промисловості;
- 5) фрукти;
- 6) нафтопродукти.

31. До провідних галузей промисловості Нігерії належать:

- 1) автомобілебудування;
- 2) кольорова металургія;
- 3) нафтова;
- 4) рудна;
- 5) електротехніка;
- 6) верстатобудування.

32. До основних експортних товарів Республіки Південна Африка належать:

- 1) алмази;
- 2) золото;
- 3) вугілля;
- 4) природний газ;
- 5) деревина;
- 6) вовна;
- 7) космічна техніка;
- 8) електроніка

33. Територію якої африканської держави американська авіація почала бомбардувати 7 січня 2007 р.?

- 1) Конго.
- 2) Нігерія.
- 3) Ангола.
- 4) Сомалі

34. Рішення про реформу Організації Африканської Єдності було прийняте

- 1) 1989 року
- 2) 1999 року
- 3) 2000 року

4) 2006 року

35. Організації Африканської Єдності реорганізувалася в Африканський Союз в

- 1) 2000 році
- 2) 2002 році
- 3) 2006 році
- 4) 2008 році

36. До Африканського Союзу через проблему Західної Сахари не входить

- 1) Лівія
- 2) Алжир
- 3) Марокко
- 4) Туніс

37. Ініціатором скликання в 1999 р. Організації Африканської Єдності став

- 1) Муаммар Каддафі
- 2) Хосні Мубарек
- 3) Нельсон Мандела
- 4) Уго Чавес

38. Установіть послідовність розташування країн Латинської Америки з півночі на південь.

- 1) Венесуела
- 2) Мексика
- 3) Перу
- 4) Аргентина

39. До складу НАФТА в 1994 році увійшли

- 1) США, Канада, Аргентина
- 2) США, Мексика, Чилі
- 3) США, Аргентина, Чилі
- 4) США, Мексика, Канада

40. Виберіть із переліку «велику трійку» латиноамериканських індустріальних лідерів:

- 1) Аргентина
- 2) Чилі
- 3) Панама

- 4) Уругвай
- 5) Мексика
- 6) Бразилія

41. Укажіть дві країни Латинської Америки, які не мають виходу до Світового океану.

- 1) Аргентина і Чилі
- 2) Болівія і Парагвай
- 3) Венесуела і Перу
- 4) Уругвай і Гайана

42. Укажіть найбільш розвинені країни Латинської Америки.

- 1) Парагвай, Гаїті, Нікарагуа
- 2) Венесуела, Уругвай, Чилі
- 3) Бразилія, Мексика, Аргентина
- 4) Перу, Колумбія, Сурінам

43. До провідних галузей експорту Мексики належать:

- 1) кольорові метали;
- 2) нафта;
- 3) кам'яне вугілля;
- 4) фармацевтичні препарати;
- 5) харчова продукція;
- 6) продукція літакобудування.

44. До провідних галузей промисловості Бразилії належать:

- 1) чорна металургія;
- 2) алюмінієва;
- 3) електроенергетика;
- 4) нафтопереробна;
- 5) верстатобудування;
- 6) м'ясопереробна.

45. Які твердження є вірними?

- а) Бразилія має найбільші в Південній Америці лісові ресурси.
- б) Бразилія має найбільший у світі природно-ресурсний потенціал.
- в) Бразилія є найбільшим у світі експортером кави.
- г) Бразилія є перспективним експортером продукції чорної металургії.

46. До основних експортних товарів Аргентини належать:

- 1) кам'яне вугілля;
- 2) м'ясо;
- 3) срібло;
- 4) електроніка;
- 5) зерно;
- 6) вовна.

47. Які твердження є вірними?

- 1) Чилі посідає перше місце у світі за видобутком селітри.
- 2) Чилі посідає провідне місце у світі за експортом міді.
- 3) Чилі має розвинуте виноробство.
- 4) У Чилі високо розвинута електронна промисловість.

48. МЕРКОСУР у нинішньому форматі функціонує:

- 1) з 1990 р.
- 2) з 1992 р.
- 3) з 1995 р.
- 4) з 1997 р.

49. Створення Панамериканської зони вільної торгівлі було проголошено

- 1) в 2004 році
- 2) в 2005 році
- 3) в 2006 році
- 4) в 2007 році

ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Буш Дж. В. Ключові рішення / Пер. з англ. Н.Гербіш. – К.: Брайт Стар Паблішінг, 2012. – 512 с.
2. Габер Є. В. «Арабська весна» на Близькому Сході: вибір моделі суспільної трансформації // Суспільно–політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі : колективна монографія / за заг. ред. Л. В. Матвеевої ; [упоряд. О. С. Мавріна та І. В. Отрощенко]. – К.: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2012. – С. 11– 30.
3. Галака С.П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2002. – 278 с.
4. Головченко В. Сучасна конфліктогенність в Африці // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К.: «ІНТАС», 2008. – Вип. 37. – С. 325-331.
5. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // Стратегічні пріоритети. – 2014. - № 4 (33). – С. 5-12.
6. Городня Н.Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989-2013 рр.). – К.: «Прінт-Сервіс», 2014. – 528 с.
7. Головченко В., Кравчук О. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: Навчальний посібник. – К., 2006.
8. Дахно І. Країни світу: Енциклопедичний довідник. – К., 2006.

9. Экономическая, социальная и политическая география мира. Регионы и страны / Под ред. д-ра геогр. наук, проф. С.Б.Лаврова, канд. геогр. наук, доц. Н.В.Каледина. – М., 2002.
- 10.Задорожній О. В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія. – К.: К.І.С., 2015. – 712 с.
- 11.Захарченко А. М. Політика США, ЄС і Росії в контексті основних проблем безпеки Близького Сходу та її врахування в політиці України : аналітична доповідь. – Одеса: Фенікс, 2011. – 56 с.
- 12.Зовнішня політика України – 2014: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / за ред. Г.М.Перепелиці, О.В.Потехіна. – К.: ВД «Стилос», 2015. – 326 с.
- 13.Ігнат'єв П. Країнознавство. Країни Азії: Навч. посіб. 2-ге вид. – Чернівці, 2006.
- 14.Міжнародні відносини та світова політика: підручник / кер.авт.кол. В.Ю.Крушинський; за ред. В.А. Манжоли. – К., 2010.
- 15.Міжнародні відносини та світова політика: підручник / кер. авт. кол. В.Ю.Крушинський; за ред. В.А.Манжоли. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 863 с.
- 16.Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года: В 2-х кн. / Пер. с англ. – М., 2000.
- 17.Клінтон Г. Важкі рішення / пер. з англійської Лесь Герасимчук. – К.: Наш Формат, 2016. – 600 с.
- 18.Клінтон Г.Р. Жива історія; пер. з англ. П.Таращука. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2008. – 592 с.

- 19.Козицький А. Новітня історія країн Азії та Африки. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів. – Львів, 2004.
- 20.Латинская Америка в современной мировой политике. Отв. ред. д.э.н. В.Давыдов. – М., 2009.
- 21.Лукін В. На розламах етнічної структури // Політика і час. – 1997. - № 8. – С. 36-41.
- 22.Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО / [Каліновська О., Криштопа О., Назаренко Є. та ін.]. – Х., 2015. – 512 с.
- 23.Пронь С.В. США та Японія в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (50-ті-90-ті роки ХХ століття). - Миколаїв: Видавництво Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили, 2003. - 244 с.
- 24.Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. – Х.: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.
- 25.Троненко В. І. Чергове пробудження арабського світу: інтрига зберігається // Сучасні питання економіки і права. – 2013. – № 1. – С. 63–68.
- 26.Фельштинський Ю. Третя світова: Битва за Україну/ Юрій Фельштинський, Михайло Станчев. – К.: Наш Формат, 2015. – 408 с.
- 27.Швед В. О. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти. – К.: НІСД, 2006. – 242 с.
28. Головченко В.І. Регіонознавство: Азія, Африка й Латинська Америка: навч. посіб. Київ, ДАУ при МЗС України. 2013. 352 с.

- 29.Макаренко Є.А., Погорська І.І., Рижков М.М., Чекаленко Л.Д. Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях: монографія. Київ: Центр вільної преси, 2014. 472 с.
- 30.Рижков М.М., Зайцева М.В. Взаємодія країн БРІКС у постбіполярному світі: монографія Київ: Центр вільної преси, 2017. 234 с.
- 31.Roett Riordan, Paz Guadalupe . Latin America and the Asian Giants. Evolving Ties with China and India. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2016. 336 p.
- 32.Стратегічне партнерство в зовнішній політиці США, ЄС та країн латиноамериканського регіону. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії Нац. академії наук України», 2016. 145 с.
33. Herbst J. States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control. NJ: Princeton University Press, 2014. 312 p.
- 34.Рыжов В.Б. Сотрудничество Европейского союза со странами и региональными организациями Азии и Латинской Америки в свете европейской «политики содействия развитию»: монография. Москва: Юстицинформ, 2015. 581 с.
- 35.Young T. Readings in the International Relations of Africa. Indiana. Indiana University Press: 2016, 384 p.
- 36.Бусыгин И.М., Окунев И.Ю. Модернизация и демократизация в странах БРИКС: сравнительный анализ. Москва: Аспект Пресс, 2015. 351 с.
- 37.Nancy L. Rosenblum Good Neighbors: The Democracy of Everyday Life in America. NJ: Princeton University Press, 2016. 312 p.
- 38.Давыдов В.М. БРИКС – Латинская Америка: позиционирование и взаимодействие. Москва: ИЛА РАН, 2014. 186 с.

39. Henderson E.A. African Realism?: International Relations Theory and Africa's Wars in the Postcolonial Era. London: Rowman & Littlefield Publishers, 2015. 317 p.
40. Kent R. B. Latin America: Regions and People. New York; Washington: The Grulford Press, 2006. 422 p.
41. Быков О.Н. Международные отношения. Трансформация глобальной структуры. Москва: Наука, 2003. 573 с.
42. Васильев Л. История востока: В 2-х томах. Москва: Международные отношения, 1993. Т.2. 353 с.
43. Восходящие государства-гиганты БРИКС: роль в мировой политике, стратегии модернизации: сборник научных трудов. Москва: МГИМО – Университет, 2012. 392 с.
44. Газін В. Новітня історія країн Європи та Америки. В 2-х ч. Кам'янець-Подільський, 1996. 311 с.
45. Дубровская О. Краткая история войн и сражений. Москва: Рипол Классик, 2002. 512 с.
46. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ: Основи, 1995. 904 с.
47. История Китая: учебник. 2-е вид. Москва: Мысль, 2002 736 с.
48. Кальвокоресси Питер. Мировая история после 1945 года: в 2-х кн. Москва: Международные отношения, 2000. Кн.1. 546 с.; Кн.2. 604 с.
49. Королев Ю.Н., Кудачкин М.Ф. Латинская Америка: революции XX века. Москва: Политиздат, 1986. 350 с.
50. Кеннеди П. Вступая в XXI век. Москва: Весь мир, 1997. 480 с.
51. Козицький А. Новітня історія країн Азії та Африки (1918-1999): курс лекцій. Львів: Каменяр, 2000. 159 с.

53. Манжола В.А., Білоусов М.М, Гайдуков Л.Ф. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): підручник. Київ: Либідь, 1999. 558 с.
54. Міжнародні відносини та світова політика. Під ред. В.А. Манжолі, кер. авт. кол. В.Ю. Крушинський. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 863 с.
55. Мартынов Б.Ф. Безопасность: латиноамериканские походы. Москва: ИЛА РАН, 2000. 322 с.
- 56.. Мир в XX веке. Отв. Чубарьян. Москва: Наука, 2001. 487 с.
57. Мартынов Б.Ф История международных отношений стран Латинской Америки (XX – XXI вв.). Москва, 2008.
58. Мировая политика и международные отношения: учебное пособие. Санкт-Петербург. Питер, 2005. 448 с.
59. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 ті рр.): підручник. Гайдуков Л.Ф., Кремень В.Г., Губерський Л.В. та ін. Київ: Либідь, 2001. 622 с.
60. Новейшая история стран Латинской Америки: учеб. пособие. Строганов А. И. Москва: Высш. шк., 1995. 415 с.
61. Протопопов А.С., Козьменко В.М., Елманова Н.С. История международных отношений и внешней политики России. 1648-2000. Москва: Аспект-Пресс, 2003. 343 с.
- 62.. Системная история международных отношений. В четырех томах. 1918-2003. Т.-III. События. 1945-2003. Под ред. доктора политических наук, профессора А.Д. Богатурова. Москва: научно-образовательный форум по международным отношениям, 2003. 720 с.
63. Современные международные отношения: учебник для вузов. Под ред. Торкунова А.В. Москва: РОССПЭН, 2000. 567 с.

64. Строганов А.И. Латинская Америка в XX веке: пособие для вузов. Москва: Дрофа, 2008. 432 с.
65. Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века. Москва: Логос, 2000. 272 с.
66. Herbst J. States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control. Princeton University Press, 2014. 312 p.
67. Aning K., Acharya A., Bischoff P. Africa in Global International Relations: Emerging approaches to theory and practice. Routledge, 2015. 198 p.
68. Henderson E.A. African Realism?: International Relations Theory and Africa's Wars in the Postcolonial Era. Rowman & Littlefield Publishers, 2015. 317 p.
69. Sign? L. Innovating Development Strategies in Africa: The Role of International, Regional and National Actors. Cambridge University Press, 2017. 223 p.
70. Young T. Readings in the International Relations of Africa. Indiana University Press, 2016. 384 p.
71. Kent R. B. Latin America: Regions and People. New York; Washington: The Grulford Press, 2006. 422 p.

Допоміжна

1. Абравітова Л. Африка стає центром світового розвитку, де збігаються інтереси всіх основних геополітичних гравців (інтерв'ю з Надзвичайним і Повноважним послом України в Південно-Африканській республіці) // Бінтел. Журнал геополітичної аналітики. – 2020. - № 2. – С. 61-68.
2. Білодід Р., Шергін С. Індикатор глобальних змін. Україна і Південно-Східна Азія в XX столітті // Політика і час. – 2001. - №

3. Белоколог О.Є. Відносини США - ПАР – партнерство на основі спільних інтересів // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 328-333.
4. Буравкова А. Г. Американсько-китайські відносини у постбіполярну епоху: глобальний і регіональний вимір // Нова парадигма: журнал наукових праць. – 2013. - № 118. – С. 155-170.
5. Буравкова А.Г. Китайська Народна Республіка в східноазійській політиці США // „Гілея: науковий вісник”: Збірник наукових праць. – К.: 2013, вип. 77. - С. 326-331.
6. Бразилія: реформи и прогресс. – М., 1997.
7. Белоколог О. Відносини США-ПАР – партнерство на основі спільних інтересів // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2001. – Вип.5.
8. Ващенко О. Проблема вступу України в НАТО в контексті українсько-американських відносин // Зовнішні справи. – 2016. - № 3, 4.
9. Віднянський С., Мартинов А. Угода про асоціацію з Європейським Союзом як цивілізаційний вибір України // Україна дипломатична. Вип. 15. – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2014. – С. 358-370.
10. Волович О. Між Сходом і Заходом. Туреччина на європейсько-азіатському роздоріжжі // Політика і час. – 1998. - № 8.
11. Гемба Коїтіро. Японсько-китайські відносини на роздоріжжі // Зовнішні справи. – 2012. - № 12. – С. 38-39.

- 12.Гвоздь В. Підсумки і перспективи розвитку геополітичних процесів у світі // Бінтел. Журнал геополітичної аналітики. – 2020. - № 1. – С. 4-11.
- 13.Головченко В. „Робітничий президент” Бразилії – Лула // Наукові записки Київської школи сценування. Політичні та юридичні науки. – 2008. - № 1 (4). – С. 29-36.
- 14.Головченко В. „Час Урібе”, чи політичний портрет національного лідера Колумбії // Наукові записки Київської школи сценування. Політичні та юридичні науки. – 2007. - № 3. – С. 55-61.
- 15.Головченко В. Безпековий вимір зовнішньої політики постреволуційної України в контексті її стратегічного партнерства із США // Агора. Випуск 16 : Зброя та культура як чинники зовнішньої політики України. – Київський офіс Інституту Кеннана, 2016. – С. 23-27.
- 16.Головченко В. Чи був потрібен Піночет? // Дзеркало тижня. – 2007, 20 січня.
- 17.Головченко В.І. Американсько-китайські взаємини й формування поліцентричної системи міжнародних відносин // США і світ XXI століття : колективна монографія пам'яті Є. Камінського. – К.: «Центр вільної преси», 2012. – С. 241-262.
- 18.Головченко В.І. Геополітичні й безпекові інтереси США в Східній Азії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Міжнародні відносини. – Вип. 43. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2015. – С. 7-9.
- 19.Головченко В.І. На чолі „лівої вісі” Латинської Америки: політичний портрет Уго Чавеса // Актуальні проблеми

- міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Вип. 68, ч. I. – К.: КНУ ІМВ, 2007. – С. 3-9.
20. Головченко В.І. Україна і тенденції розвитку міжнародної обстановки // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Міжнародні відносини. – Вип. 42. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2014. – С. 9-16.
21. Горицька Г. „Арабська весна” в Єгипті: погляд із середини // Зовнішні справи. – 2012. - № 5. – С. 37-41.
22. Гусаков В. Традиційні та сучасні етнополітичні фактори в еволюції Центральноафриканської кризи // Людина і політика. – 2000. - № 5.
23. Губер А., Ким Г., Хейфец А. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1982.
24. Горобець І. Індійсько-пакистанська криза 1999 року: її наслідки для Індостану // Людина і політика. – 2000. - № 1.
25. Гусаков В. Ізраїльсько-єгипетський та ізраїльсько-палестинський досвід врегулювання близькосхідного конфлікту. (Історія та перспективи) // Людина і політика. – 2003. - №1.
26. Зінько С. Ю. Публічна дипломатія Катару на сучасному етапі // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – Вип. 59 (4). – К., 2012. – С. 760–765.
27. Ісламська держава: генезис і нові тренди / Під редакцією Салаха З., Ауліна О.А. – Львів.: Видавництво «Компанія «Манускрипт», 2015. – 152 с.
28. Ігнат'єв П. На порозі епохи Азії. Між Японією й КНР: АСЕАН у добу глобалізації // Політика і час. – 2003. - № 2.
29. Ігнат'єв П. Індія на шляху до лідерства в Південній Азії. – Чернівці: Книги – ХХІ століття, 2006.

- 30.Ермаков А., Крылов С. Организация многосторонней дипломатии Венесуэлы // Латинская Америка. – 2002. – № 6.
- 31.Кириченко В. Венесуэла: протистояння зростає // Політика і час. – 2003. - № 3. – С. 61- 66.
- 32.Кириченко В. Колумбія: півстоліття герильї // Політика і час. – 2004. - № 4. – С. 80-84.
- 33.Кириченко В. Парламент - він і за Атлантикою парламент. Досвід облаштування і діяльності вищої гілки влади в країнах Латинської Америки і Карибського басейну // Віче. – 2002. - № 10. – С. 67-74.
- 34.Кияниця Л. Л. Зовнішня політика Туреччини в контексті „Арабської весни”: від ізольованої держави до претендента на регіональну гегемонію // Наукові записки НаУКМА. – 2014. – Т. 160 (Політичні науки). – С. 49–54.
- 35.Кияниця Л. Л. Позиція США щодо політичних процесів у Єгипті в 2010–2011 рр. // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Т. 134 (Політичні науки). – С. 49–53.
- 36.Коппель О. Руанда: релігія і політика / О.Коппель, Ю.Цирфа // Зовнішні справи. – 2008. - № 7. – С. 44-47.
- 37.Королев Ю., Кудачкин М. Латинская Америка: революции XX века. - М., 1986.
- 38.Кейта М. Багатообіцяюче співробітництво // Політика і час. – 2000. - № 1-2.
- 39.Лагутов Ю. Суспільні трансформації в країнах Північної Африки : причини і тенденції // Зовнішні справи. – 2011. - № 4. – С. 34-36.
- 40.Лозовицький О. Азавад : омріяний міраж чи геополітична реальність? // Зовнішні справи. – 2012. - № 4. – С. 34-37.

41. Лоссовський І., Копил О. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму „Про гарантії безпеки у зв’язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї” // Україна дипломатична : науковий щорічник. Вип. 16. – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2015. – С. 364-375.
42. Макух В. Сучасні тенденції алжирської дипломатії // Людина і політика. – 2002. - № 2.
43. Матвійчук В. Релікт холодної війни. Ядерне протистояння на Корейському півострові // Політика і час. – 2005. - № 4. - С. 63-76.
44. Моцик О. Сучасний стан і перспективи розвитку українсько-американських відносин // Україна дипломатична: науковий щорічник. Вип. 15. – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2014. – С. 451-463.
45. Огризко В. Світ без ілюзій // Зовнішні справи. – 2015. - № 3. – С. 6-9.
46. Перепелиця Г. Віра у фетиш дипломатії як виклик національній безпеці України // Україна дипломатична: науковий щорічник. Вип. 16. – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2015. – С. 303-311.
47. Пророченко Н. Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії (регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України: матеріали міжнар. наук. конф.; вид. укр. та англ. мов.: доповн. та уточ. / НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»; Відп. наук. ред. О.І. Лукаш. – К., 2017. – С. 59-68.

- 48.Рукомеда Р. Під контролем США й МВФ. Наслідки трансформацій останнього десятиліття у Мексиканських Сполучених Штатах // Політика і час. – 2003. – № 11. – С. 77-82.
- 49.Рукомеда Р., Сєвекіна О. Аргентина потрапляє в шторм. Повчальна історія економічного краху // Політика і час. – 2002. - № 3. – С. 37-46.
- 50.Рижков М.М., Зайцева М.В. Взаємодія країн БРІКС у постбіполярному світі. – Київ, 2017. - 234 с.
- 51.Смирнов М. Эфиопия – Эритрея. Территориальный спор // Азия и Африка сегодня. – 1999. - № 5.
- 52.Спецвыпуск, посвященный Чили // Латинская Америка. – 2002. – № 9.
- 53.Свинарчук Є. Після політичного «відкриття». Щодо відносин України з країнами – членами Андського співтовариства націй (АСН) // Політика і час. – 2002. - № 6.
- 54.Самофалов В. Глобальний виклик Китаю // Зовнішні справи. – 2012. - № 9. – С. 44-47; № 10. – С. 41-45.
- 55.Самофалов В. Китай у новому світовому порядку: становлення супердержави // Зовнішні справи. – 2013. - № 4. – С. 16-21.
- 56.Свинарчук Є. Андська спільнота змінює орієнтири // Політика і час. – 2001. - № 8. – С. 48-51.
- 57.Свинарчук Є. Вступивши на шлях інтеграції... Зовнішньополітичні протиріччя і шляхи їх розв'язання під час створення і становлення Андської групи в 70-х роках // Політика і час. – 1997. - № 4. – С. 47-50.
- 58.Свинарчук Є. Інтеграція в Карибському басейні // Політика і час. – 2001. - № 6. – С. 52- 66.

- 59.Свинарчук Є. Кожен – для потреб усіх. Політичні та економічні чинники інтеграційних процесів у Латинській Америці в 60-80-х роках // Політика і час. – 1997. - № 3. – С. 52-57.
- 60.Свинарчук Є. Після політичного «відкриття». Щодо відносин України з країнами – членами Андського співтовариства націй (АСН) // Політика і час. – 2002. - № 6. – С. 25-30.
- 61.Семененко В. На шляху демократичного розвитку. Важливий партнер на африканському континенті // Політика і час. – 2005. - № 5. – С. 11-14.
- 62.Слісаренко І. Західна Сахара: пісок чи порох, або вирішення замороженого конфлікту по африканськи // День. – 2010, 9 листопада.
- 63.Стратегічне партнерство в зовнішній політиці США, ЄС та країн латиноамериканського регіону. - Київ:, 2016. - 145 с.
- 64.Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2016. – 256 с.
- 65.Токіна О. Ю. Роль Великобританії та США в операції НАТО „Об’єднаний захисник” // Грані. – 2013. – № 12 (104). – С. 83–88.
- 66.Фуркало В. Перемир’я, що затягнулося на півстоліття. До 50-річчя закінчення Корейської війни // Політика і час. – 2003. – № 8. – С. 52-61.
- 67.Хентшел Ф. Знайомтеся: веселкова країна // Україна дипломатична – 2007: Науковий щорічник. – К.: „Планета”, 2007. - Вип. 8. – С. 646-661.
- 68.Херпен М. Х. Ван. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. – Х.: Віват, 2015. – 304 с.
- 69.Чумакова М. Правые военизированные организации в колумбийском конфликте // Латинская Америка. – 2002. – № 3.

70. Чекаленко Л., Васильєва М. Європа. Безпека. Україна. Дипломатія // Україна дипломатична : науковий щорічник. Вип. 16. – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2015. – С. 284-289.
71. Шергін С. Зовнішня політика та дипломатія України за умов глобалізації та регіоналізації // Україна дипломатична: науковий щорічник. Вип. 15. – К.: Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв, 2014. – С. 464-474.
72. Шергін С. О. Тихоокеанська стратегія Вашингтона: від Клінтона до Обами / Сергій Олександрович Шергін // Дослідження світової політики. – 2011. – Вип. 4 (57). – С. 28-36.
73. Шергін С. Рушійні сили азійсько-тихоокеанського регіоналізму / С. Шергін // Зовнішні справи. – 2009. – № 2. – С. 36-39.
74. Фрага Р. Що показала криза на Гаїті. Латинська Америка та міжнародний тероризм // Політика і час. – 2004. - № 6.
75. Ярмоленко В. Суперечка навколо островів Сенкаку (Дяоюйдао) / Віталій Ярмоленко // Зовнішні справи. – 2012. - № 12. – С. 40-42.
76. Бжезинский З. Велика шахівниця. Київ: Основи, 2000. 242 с.
77. Богатуров А.Д. Плюралистическая однополярность и интересы России. Свободная мысль. 1996. № 2. С. 25-36.
78. Интеграционные процессы в Латинской Америке: состояние и перспективы. Аналитические тетради ИЛА РАН. Выпуск 22. Москва: ИЛА РАН, 2012
79. Модернизация и демократизация в странах БРИКС: сравнительный анализ / Под ред. И.М. Бусыгина, И.Ю. Окунева; МГИМО (У) МИД России. Москва: Аспект Пресс, 2015. 351 с.
80. Шевченко Н. Латинська Америка та Карибський басейн.

Інтереси України. – ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. - Київ, 2020. - 22 с.

Інформаційні ресурси

1. Міністерство закордонних справ України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/>
2. eDiplomat.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ediplomat.com/np/travel_advisories.htm
3. Персональний сайт Володимира Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/milana0110/Home/vsesvitna-istoria/lekcii>
4. Актуальні проблеми міжнародних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/issue/archive>
5. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «БОРИСФЕН ІНТЕЛ» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/page/about/>
6. Міжнародні відносини і світова політика [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://iir-mp.narod.ru/irip.htm>
7. Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/Org/publication/books/Pages/default.aspx?OrgID=0000313>
8. Портал зовнішньої політики [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://fpp.com.ua/analytics/>
9. Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://pidru4niki.com/politologiya/Page-2>

10. Особенности дипломатии в современную эпоху. Лекции А.Н.Панова (відео-матеріали) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Q7k3oW7nnqA>
11. Країни Азії та Океанії. Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spi-vrobitnictvo/krayini-aziyi-ta-okeaniyi>
12. Відносини з країнами американського регіону. Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spi-vrobitnictvo/vidnosini-z-krayinami-amerikanskogo-regionu>
13. Близький схід та Африка. Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spi-vrobitnictvo/blizkij-shid-ta-afrika>
14. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/suchasni-tendencii-regionalizmu-v-skhidniy-azii-mozhливosti>
15. Рада зовнішньої політики «Українська призма» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://prismua.org/regions/asia-and-pacific/>
16. The Люди [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UCwPzq5yQwczLmivBX8zq7Mw>
17. Хочу домой - программа о путешествиях, в которые вы не поедете [Електронний ресурс]. - Режим

доступу: <https://www.youtube.com/channel/UCSYSmbd7f5lok9zkljB9X4A>

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ

Автократія – уряд з однієї людини або невеликої групи, яка має необмежену силу чи владу, або влада чи повноваження такої особи або групи.

Американська Конвенція про права людини – (Американська Конвенція) – договір з прав людини, прийнятий Організацією американських держав (ОАД) в 1969 р. Вона охоплює Північну, Центральну і Південну Америку.

Антисемітизм – страх, ненависть, образа, підозрілість, упередженість, дискримінація чи несправедливе ставлення до людей єврейського походження або тих, хто сповідує іудаїзм. Сучасні форми антисемітизму включають заперечення Голокосту.

Апартеїд – нелюдські вбивства, зґвалтування, тортури, поневолення або інші злочини проти людства, скоєні у контексті інституціоналізованого режиму систематичного пригноблення і панування однієї расової групи над іншою групою або групами, і здійснювані з метою збереження такого режиму.

Арабська Хартія прав людини – прийнята Радою Ліги арабських держав 22 травня 2004 р., вона стверджує принципи, що містяться в Загальній декларації прав людини, Міжнародних пактах про права людини і Каїрській декларації прав людини в ісламі.

Арбітраж – процес, при якому замість того, щоб йти до суду, сторони суперечки просять третю особу вислухати їхні аргументи, а потім прийняти рішення, якому вони згодні слідувати.

Асоціація – організація, створена групою осіб з метою досягнення певної мети. Такі організації можна також назвати громадськими організаціями, громадськими об'єднаннями та некорпоративними асоціаціями. Неурядові організації (НУО) є асоціаціями. Асоціації є основою того, що називається «громадянським суспільством».

Африканська хартія прав людини і народу (Африканська хартія, іноді також згадується як Банжул Статут) — регіональний договір з прав людини для африканського континенту, прийнятий Організацією Африканської Єдності (ОАЄ) в 1981 р.

Біженець – той, хто в силу цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни свого громадянства та не може, або в силу таких побоювань, не бажає скористатися захистом цієї країни. Термін також використовується в загальному значенні для будь-кого в становищі біженця, наприклад, для людей, що шукають притулку.

Білль про права – твердження в конституції про права людини або громадянські права, в якому перераховані заходи захисту від втручання з боку урядів.

Верховенство закону – жодна людина, будь то державний службовець, цар чи президент, не може бути вище закону. Закон однаковий для тих, хто управляє, і тих, ким управляють.

Верховний комісар з прав людини – головна посадова особа Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Верховний комісар очолює Управління Верховного комісара з прав людини, яке було створено для підтримки механізмів ООН в галузі прав людини. (Не плутати з Комісаром з прав людини, установою Ради Європи).

Взаємозалежні – поняття відноситься до ідеї, що реалізація конкретного права людини залежить від реалізації всіх інших прав. Наприклад, ваша здатність брати участь у роботі вашого уряду безпосередньо залежить від вашого права на вираження думок, вашого здоров'я, свободи пересування і відсутності дискримінації.

Вирішення конфліктів – дії, що вживаються в короткий строк, щоб припинити насильницькі конфлікти.

Відбудова миру – (в тому числі пост-конфліктна відбудова миру); дії, вжиті в середньостроковий і довгостроковий термін для вирішення корінних причин насильницьких конфліктів.

Відхилення – заява від держави-члена договору, яка дозволяє цій державі призупинити або обмежити певні права — наприклад, під час війни. Деякі права ніколи не можуть бути відхиленні — наприклад, право на свободу від тортур.

Військові злочини – злочини, скоєні під час конфлікту, внутрішнього або міжнародного, які характеризуються серйозними порушеннями гуманітарного права та інших законів, що стосуються збройних конфліктів. Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років разом з Женевською конвенцією 1949 р. є одними з перших офіційних міжнародних законів про війни, військові злочини і гуманне поводження з жертвами війни.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – люди або групи людей, які були змушені покинути свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема, внаслідок, або задля уникнення наслідків збройного конфлікту, масових проявів насильства, порушення прав людини, природних або техногенних катастроф, і які не перетинали міжнародний кордон.

Впровадження гендерних підходів – глобально визнана стратегія просування гендерної рівності. Це не самоціль, а засіб для досягнення мети гендерної рівності шляхом гарантування, що гендерні перспективи і увага до гендерних проблем будуть в центрі всієї діяльності включаючи розробку політики, розподіл ресурсів та планування, імплементацію і моніторинг програм і проектів.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) – міжурядова організація під егідою Організації Об'єднаних Націй, яка працює для зміцнення здоров'я у всьому світі.

Гендер – соціальний конструкт, який інформує про ролі, погляди, цінності і відносини між жінками та чоловіками. У той час,

як стать є поняттям біології (біологічні відмінності між чоловіками і жінками), поняття «гендеру» визначається суспільством і майже завжди означає підпорядкованість жінок чоловікам.

Геноцид – систематичне вбивство з наміром знищити, повністю або частково, групу людей через їх національність, расу, етнічну приналежність чи релігію. Крім того, заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумових розладів, і насильницька передача дітей однієї групи в іншу групу.

Глобалізація – як правило, описує процес зростаючої взаємозалежності та обміну між народами, зокрема, в економічній, соціальній і культурній сферах. Цей термін також використовується для визначення конкретної форми міжнародної інтеграції, спрямованих на виконання інтересів приватних можновладців, виробничих корпорацій і фінансових інститутів, тісно пов'язаних з впливовими державами.

Громадянство – а) правові відносини між людиною і державою в результаті чого виникають взаємні права і зобов'язання або б) використовується для опису загальних відносин між громадянами і державою, до якої вони «належать», включаючи очікувані форми поведінки і відносин.

Громадянське суспільство – відноситься колективно до добровільних громадських і соціальних організацій, асоціацій та інституцій, наприклад, зареєстрованих благодійних організацій, неурядових організацій, громадських груп, жіночих організацій,

релігійних організацій, професійних асоціацій, профспілок, груп самопомоги та правозахисних груп, що становлять основу функціонування демократичного суспільства. Громадянське суспільство розглядається як від'ємне від державних і комерційних установ ринку.

Громадянські права – (іноді відомі як громадянські свободи); категорія прав і свобод, які захищають людей від необґрунтованих дій уряду та забезпечують їхню здатність брати участь у громадянському житті держави без дискримінації та репресій.

Гуманітарне право – сукупність правових норм, що головним чином базуються на Женевських конвенціях, які захищають певних осіб в період збройного конфлікту, допомагають жертвам і обмежують методи і засоби ведення військових дій, з метою мінімізації руйнувань, загибелі людей і непотрібних людських страждань.

Декларація прав дитини – прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1959 р., цей необов'язковий документ встановив десять загальних принципів, які згодом лягли в основу Конвенції про права дитини (КПД), яка була прийнята в 1989 р.

Декларація – документ, що викладає узгоджені принципи і стандарти, але він не є юридично обов'язковим. Конференції ООН, такі як Конференція ООН з прав людини у Відні 1993 р. та Всесвітня конференція жінок у Пекіні 1995 р., як правило, видають два типи декларацій: один пишуть представники державних структур, а другий

— неурядові організації (НУО). Генеральна Асамблея ООН часто видає впливові, але юридично не зобов'язуючі декларації.

Демократія – форма правління, при якій народ має повноваження на управління державою шляхом прямого референдуму або за допомогою своїх представників, обраних народом, які мають право голосу.

Держави-члени – країни, які є членами міжурядової організації (наприклад, Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи).

Державний суверенітет – ідея, що уряд має виключне законне право визначати, що робити в рамках своєї юрисдикції. Міжнародні документи з прав людини встановлюють певні обмеження суверенітету, так само, як і членство в міжнародних організаціях, таких як ЄС.

Дискримінація – будь-яка відмінність, виключення, обмеження прав, за такими ознаками, як раса, культура, етнічне походження, національність, сексуальна орієнтація, релігія, фізичні недоліки чи інші характеристики, що не відносяться до суті питання.

Договір – (використовується як синонім конвенції та угоди); офіційна угода між державами, яка визначає і змінює їх взаємні обов'язки і зобов'язання. Коли держава ратифікує договір, який був прийнятий, статті цього договору стають частиною внутрішніх правових зобов'язань держави.

Екологічні права – зазвичай використовуються для опису права людини на безпечне, здорове і екологічно сприятливе середовище. Іноді використовуються для ідентифікації «прав», що має саме навколишнє середовище — в тому числі прав тварин, рослин і екосистем пережити наслідки людських дій.

Економічний – пов’язаний з факторами, що стосуються виробництва, розвитку або управління матеріальними благами.

Економічні права – права, які стосуються виробництва, розвитку і управління матеріалами для задоволення життєвих потреб. Вони проголошені у Загальній декларації прав людини і захищаються Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) та Європейською соціальною хартією.

Європейська конвенція про запобігання тортурам чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню – регіональний договір у галузі прав людини, прийнятий в 1987 р. Радою Європи, який направлений на запобігання різним порушенням щодо людей, затриманих органами державної влади, в таких місцях, як в’язниці, центри утримання під вартою для неповнолітніх, поліцейські дільниці, табори біженців або психіатричні лікарні.

Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини (ЄКПЛ) (Європейська Конвенція, Європейська Конвенція з прав людини) – регіональний договір з прав людини, прийнятий в 1950 р. Радою Європи. Всі держави-члени Ради Європи є

учасниками ЄКПЛ, і очікується, що нові члени також повинні ратифікувати конвенцію при першій же можливості.

Європейська культурна конвенція – (прийнята Радою Європи в 1954 р., набула чинності в 1955 р.); регіональний договір, який складає офіційну основу для роботи Ради Європи з питань освіти, культури, спадщини, молоді та спорту. На додаток до Європейської Конвенції, Культурна Конвенція спрямована на захист європейської культури і розвиток взаємного розуміння та поваги до культурного розмаїття між різними народами.

Європейська Соціальна Хартія – (прийнята Радою Європи в 1962 р., переглянута у 1996 р.); регіональний договір, який гарантує соціальні та економічні права людини; вона доповнює Європейську Конвенцію, яка, в основному, стосується цивільних і політичних прав.

Європейський комітет з соціальних прав – орган, відповідальний за контроль виконання державами Європейської соціальної хартії. Він складається з 15 незалежних і неупереджених експертів, які регулярно зустрічаються, щоб розглянути доповіді, представлені державами-членами Ради Європи, що підписали соціальну хартію.

Європейський парламент – це парламентська установа Європейського Союзу, що обирається напряму. Парламент має два місця зібрання — у Страсбурзі та Брюсселі. Європейський парламент налічує 736 членів (ЧЄП).

Європейський Союз (ЄС) – економічний і політичний союз держав-членів, розташованих в Європі та схильних до регіональної інтеграції і соціального співробітництва. ЄС був створений підписанням Маастрихтського Трактату у 1993 р.

Європейський Суд з прав людини – знаходиться в Страсбурзі, це наднаціональний суд, заснований Європейською Конвенцією з прав людини, він провадить правовий захист останньої інстанції для людей, які відчують, що їх права людини були порушені одним з членів Конвенції.

Європейський Суд справедливості європейських спільнот – (часто називають просто «Суд»); створений в 1952 р. Розташований в Люксембурзі, його робота полягає в тому, щоб переконатися, що законодавство ЄС тлумачиться і застосовується однаковим чином в усіх країнах ЄС, що закон є рівним для всіх. Він гарантує, наприклад, що національні суди не виносять різні рішення з однакових питань.

Женевські конвенції – чотири договори, прийняті в 1949 р. Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) в Женеві, Швейцарія. Вони встановлюють правила, які застосовуються у збройних конфліктах, зокрема по відношенню до лікування хворих і поранених солдатів, матросів і льотчиків, військовополонених і цивільних осіб, що перебувають під контролем противника.

Життєва позиція – набір ідей, який допомагає нам зрозуміти світ і знайти сенс і значення життя; узагальнюючий вираз для будь-яких релігійних та альтернативних течій.

Загальна декларація прав людини (ЗДПП) – (Загальна декларація); прийнята генеральною асамблеєю 10 грудня 1948 р. Основний документ ООН, що встановлює стандарти і норми в галузі прав людини. Всі держави-члени домовилися підтримати Загальну декларацію. Хоча декларація повинна була бути необов'язковою до виконання, з часом її різні положення стали настільки широко визнаними, що зараз можна сказати, що вона є частиною звичайного міжнародного права.

Звичайне міжнародне право – практика, яка визнана законом, на основі звичаїв та традицій. Для того, щоб стати звичайним міжнародним правом, практика повинна відповідати двом елементам: єдина і послідовна державна практика протягом довгого часу і переконання, що така практика є обов'язковою (переконаність у правомірності). Це важливе і корисне джерело міжнародного права, оскільки воно пов'язує всі народи, незважаючи на те дали вони чи ні згоду на договір.

Злочини проти людства – широкомасштабні або систематичні акти насильства, спрямовані проти будь-якого цивільного населення. Наприклад, вбивство, винищення, поневолення, тортури, зґвалтування, сексуальне рабство, примусова вагітність, переслідування групи за ознакою раси, етносу, гендеру, серед інших: насильницьке винищення людей, злочини апартеїду, інші негуманні акти аналогічного характеру з умисним заподіянням сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень, або шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.

Злочини проти миру – в міжнародному праві означає (i) планування, підготовка, розв’язання або ведення агресивної війни або війни з порушенням міжнародних договорів, угод чи гарантій; (ii) участь у загальному плані або змові, спрямованих на здійснення будь-яких з дій, згаданих у (i). Відомі як Нюрнберзькі принципи.

Зникнення – вираз використовується, коли люди зникають, тому що вони були вбиті або таємно ув’язнені урядом або іншими організаціями. Вони зникають через свої політичні погляди або діяльність, які кидають виклик несправедливому режиму або доктрині організації.

Інструмент – будь-який формальний, письмовий документ держави або держав, який викладає права, і не має обов’язкової юридичної сили (декларація), або кодує права, і є юридично обов’язковим для виконання тими державами, які його ратифікували (угода, договір або конвенція). Вони можуть бути національними чи міжнародними.

Кодифікація, кодифікувати – процес формалізації закону або прав в письмові інструменти.

Колективні права – права груп на захист своїх інтересів та ідентичності; іноді називають «правами третього покоління». Ці права існують на додаток до прав людини.

Комісар з прав людини – незалежна установа в рамках Ради Європи, якій доручено сприяти поінформованості та повазі до прав людини в державах-членах Ради Європи. Дивиться також Верховний комісар з прав людини.

Комісія з прав людини – орган ООН зараз замінений Радою з прав людини.

Комітет з прав людини – орган Організації Об'єднаних Націй, складається з 18 експертів, які збираються три рази на рік для розгляду п'ятирічних доповідей, представлених 162-ма країнами-членами ООН, про виконання Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, МПГПП.

Компетенція – здатність виконувати роботу або задачу. По відношенню до захисту прав людини, знання і розуміння, необхідні молодим людям, щоб отримати більш глибоке усвідомлення питань, що стосуються прав людини та навички, погляди і цінності, необхідні для захисту прав людини.

Конвенція – обов'язкова угода між державами; використовується як синонім договору та угоди. Конвенція сильніше за декларацію, тому що вона є юридично обов'язковою для урядів, які її ратифікували.

Конституція – набір законів, за якими здійснюється управління країною або організацією. У більшості країн конституція існує у письмовому вигляді, та вважається найвищим законом країни, що

лежить в основі держави і її політичної системи. Близько чотирьох країн не мають письмової конституції, тут закон реалізується через судові рішення та прецеденти.

Корінні народи – визначаються як за територіальною приналежністю, так і за будь-якими своїми притаманними характеристиками. Вони постраждали від колонізації, завжди займають маргінальне становище у своїх державах і часто ведуть племінний спосіб життя. Багато корінних народів домагаються визнання свого статусу, як окремих народів, включаючи право на самовизнання і право контролювати розвиток своїх суспільств.

Ксенофобія – (ірраціональний) страх перед іноземцями, особами з інших країн або іноземними речами в цілому. Ксенофобія може призвести до дискримінації, расизму, насильства і навіть збройного конфлікту з іноземцями.

Культура – широкий набір загальних поглядів, цінностей, цілей і практик, що часто основи базуються на історичних традиціях і які поділяються інституцією, організацією або групою.

Культурні права – право зберігати свою культурну ідентичність і розвиток.

Мігрант – термін, який широко використовується в роботі Європейського комітету з міграції, відноситься, залежно від контексту, до емігрантів, повернених мігрантів, іммігрантів, біженців,

переміщених осіб та осіб з іммігрантським корінням, та/або членів етнічних меншин, які були створені через імміграцію.

Міжкультурний – відноситься до взаємозалежності і взаємодії різних мовних та етнічних громад. Міжкультурна перспектива вимагає від нас визнати, що реальність є складною, комплексною і динамічною, і що взаємодія є невід’ємною частиною всього життя і культури.

Міжнародна організація праці (МОП) – створена в 1919 р., є тристоронньою агенцією ООН, яка об’єднує уряди, роботодавців і працівників держав – членів ООН з метою сприяння гідним умовам праці в усьому світі.

Міжнародний білль про права людини – неофіційна назва для Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) і їх необов’язкових протоколів, які, разом узяті, вважають авторитетним набором міжнародних стандартів прав людини. Це назва підкреслює значну взаємопов’язаність цих трьох документів.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) – постійний трибунал, створений в 2002 р. і розташований в Гаазі, Нідерланди, для судового переслідування осіб за геноцид, злочини проти людства, військові злочини і злочини агресії.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) – (прийнятий в 1966 р., набув чинності в 1976 р.), один з ключових міжнародних договорів з прав людини, МПГПП декларує, що всі люди мають широке коло громадянських і політичних прав, і встановлює способи контролю за повагою до них з боку держав-членів.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) – (прийнятий в 1966 р., набув чинності в 1976 р.), один з ключових міжнародних договорів з прав людини, МПЕСКП проголошує, що всі люди мають широкий спектр економічних, соціальних і культурних прав.

Міжнародний Суд Справедливості (МСС) – (Всесвітній суд); є основним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Він знаходиться в Гаазі, Нідерланди, його основні функції — врегулювання правових спорів, представлених йому державами, і надання консультативних висновків з юридичних питань, переданих йому належним чином уповноваженими міжнародними органами, відомствами та Генеральною Асамблеєю ООН.

Міжурядові організації (МУО) – організації, що спонсоруються урядами ряду країн, які прагнуть координувати свої зусилля. Організація Об'єднаних Націй є міжнародною МУО. Деякі МУО є регіональними, наприклад, Рада Європи, Організація африканської єдності, деякі з них - альянсами, наприклад, Організація Північноатлантичного договору (НАТО), а деякі створені для певної мети, наприклад, Міжнародна організація з міграції (МОМ).

Моделювання – розширена, структурована рольова гра, яка вводить учасників в незнайомі ситуації і ролі.

Моральні права – права, що походять із загальних етичних принципів, таких як чесність і справедливість.

Мультикультурність – люди різних культур, які живуть пліч-о-пліч в громаді, взаємодіють у різній мірі, але в той же час зберігають свої відмінні особливості.

Набуття чинності – процес, при якому договір стає повністю обов'язковим до виконання тими державами, які його ратифікували. Це відбувається, коли досягається мінімальна кількість ратифікацій, передбачених договором.

Навик – здатність добре виконувати діяльність або роботу, особливо, якщо ви здатні тренувати її. Здатність захищати права людини включає в себе, наприклад, навички спілкування, вирішення проблем, творчого мислення, вміння вести переговори та працювати в команді.

Невід'ємні – це права, які належать кожній людині і яких не можна позбавити ні за яких обставин.

Неонацизм – відноситься до створених після Другої світової війни крайніх правих політичних і соціальних рухів та ідеологій, які

прагнуть відродити нацизм чи інший варіант, заснований на расовому або етнічному націоналізмі.

Неподільні – відноситься до важливості розглядати всі права людини як неподільне і нерозривне ціле. Людині не може бути відмовлено в конкретному праві людини на тій підставі, що це «менш важливе», ніж інше, або «несуттєве».

Нерегулярна міграція – термін, що використовується більшістю дослідників міграції натомість «незаконної», «незадокументованої» або «несанкціонованої» міграції, щоб наголосити, що жодна людина не є поза законом по суті.

Неурядові організації (НУО) – організації, створені задля того, щоб бути незалежними від уряду, як правило, з ціллю лобіювання, благодійності або з активістською роллю. Деякі з них — великі і міжнародні, наприклад, Червоний Хрест, Міжнародна Амністія, скаутський рух, Варта з прав людини, Європейський молодіжний форум. Інші можуть бути невеликими і локальними, наприклад, організація з прав людей з обмеженими можливостями в конкретному місті; коаліція заохочення прав жінок в одному таборі біженців.

Неформальна освіта – будь-яка запланована програма освіти поза офіційними навчальними установами, яка покликана поліпшити цілий ряд навичок та компетенцій, наприклад, робота з молоддю. Неформальну освіту також співвідносять з неформальним навчанням.

Олігархія – уряд, що складається з невеликої групи впливових людей.

Омбудсмен – незалежний чиновник, як правило, призначається урядом або парламентом, який займається розслідуванням скарг, про які повідомили окремі громадяни. Слово омбудсмен походить з давньоскандинавської мови і означає «представник».

Оцінювання – структурована розмова між фасилітатором та учасниками щоб дати учасникам можливість проаналізувати і оцінити те, що вони дізналися в процесі емпіричної та рольової діяльності, обговорити те, що сталося, і як люди почувалися. Мета полягає в тому, щоб допомогти учасникам прояснити свої думки і почуття в безпечному середовищі.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) – орієнтована на безпеку міждержавна організація, що об'єднує практично всі країни Європи та Центральної Азії, Сполучені Штати і Канаду. Її мандат включає в себе такі питання, як контроль за озброєнням, права людини, свобода преси і справедливі вибори.

Організація Об'єднаних Націй – міжнародна міждержавна організація (МУО), заснована в 1945 р. після Другої світової війни з метою підтримки міжнародного миру і безпеки, розвитку дружніх відносин між державами та сприяння соціальному прогресу, поліпшенню умов життя та прав людини.

Пакт – обов’язкова угода між державами; використовується як синонім конвенції та договору. Великі міжнародні пакти про права людини, обидва вийшли в 1966 р., це — Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП).

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) – розташована в Страсбурзі, ПАРЄ збирається чотири рази на рік, щоб обговорити актуальні питання, попросити європейські уряди прийняти на себе ініціативу і зробити свої доповіді. 318 представників ПАРЄ призначаються з числа 47 членів національних парламентів держав-членів Ради Європи.

Переговори – процес, при якому сторони, що сперечаються, спілкуються один з одним задля того, щоб прийти до вирішення їхньої проблеми.

Підзвітність – процес, який вимагає від уряду, щоб він показав, пояснив та підтвердив те, як він виконав свої зобов’язання перед народом.

Підписання – підписання договору є першим кроком, щоб стати учасником цього договору, який неодмінно означає крок до ратифікації. Підписуючи договір, держава висловлює намір в майбутньому прийняти всі зобов’язання, що випливають з договору, і в той же час утримуватись від будь-яких дій, що суперечать цим зобов’язанням.

Плутократія – система правління, при якій найбагатші люди в країні правлять або мають владу.

Поділ влади – поділ державної влади в різних галузях, так щоб ніхто не зміг здійснювати абсолютний контроль. Стандартно робиться поділ на законодавчу гілку влади, що приймає закони, виконавчу гілку, що виконує закони, і незалежну судову владу, що контролює виконання законів.

Позаформальна освіта – процес впродовж всього життя, в якому кожна людина формує погляди, цінності, навички та знання через повсякденний досвід, освітній вплив та ресурси в її власному середовищі (сім'я, експертна група, сусіди, ринок, бібліотека, ЗМІ, робота, відпочинок і т.д.).

Позитивна дискримінація – термін має таке ж значення, що і позитивні дії.

Політичні права – права окремих осіб на участь у політичному житті своєї громади і суспільства, такі як право обирати свій уряд.

Попередження конфліктів – дії, що вживаються в короткий термін задля зменшення очевидної напруги та/або запобігання спалаху або повторенню конфліктів із застосуванням насильства.

Посередництво – процес, при якому третя особа допомагає сторонам, що сперечаються, вирішити свій спір за допомогою

дискусії, порозумітися та домовитися про рішення, яке задовольнить обидві сторони.

Права другого покоління – права, які увійшли у повсякденну мову на початку ХХ ст., в цілому охоплюють економічні, соціальні та культурні права, такі як права на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, житло та освіту. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права закріплює ці права. Оскільки термін передбачає ієрархію громадянських і політичних прав над економічними та соціальними правами, його використовують все рідше.

Права людини – права, що повсюдно належать всім людям. Права людини неподільні, невід'ємні, універсальні і поважають рівність і гідність кожної людини.

Права першого покоління – права, які були загальноприйнятими як права людини в 17-18 ст. Вони включають в себе всі цивільні і політичні права людини, такі як право голосу, право на життя і свободу, право на свободу слова, релігії та зібрань. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права (МПГПП), головним чином, закріплює ці права. Оскільки цей термін передбачає ієрархію громадянських і політичних прав над правами другого покоління, або економічними і соціальними правами, його використовують все рідше.

Права третього покоління – права, які не так легко класифікувати, як цивільно-політичні чи соціально-економічні, що

виникли у другій половині ХХ ст. Вони включають в себе: право на здорове навколишнє середовище, право на мир, право на розвиток, а також право на природні ресурси.

Право на розвиток – право груп на розвиток в культурному, політичному і економічному напрямку, таким чином, щоб їх права людини та основні свободи могли бути повністю і всебічно реалізовані. Декларація ООН про право на розвиток 1986 р.

Приєднання – замінює класичний двоетапний процес підписання та ратифікації договору, який вже діє. З часу приєднання до договору держава негайно зобов'язана його виконувати. Прикладом ідеї приєднання є питання про те, чи слід Європейському Союзові приєднатися до ЄКПЛ (Європейської Конвенції з прав людини).

Природні права – права, які належать людям просто тому, що вони є людськими істотами. Також називаються невід'ємними правами, вони вважаються цілком очевидними і універсальними, та не залежать від законів, звичаїв або вірувань якоїсь конкретної культури або уряду.

Адвокація – публічна підтримка чи генерація ідеї, розробка або спосіб зробити щось.

Профспілка – асоціація працівників у певній галузі торгівлі або виробництва, яка піклується про спільні інтереси трудящих, наприклад, поліпшення умов праці. Право створювати і вступати до

профспілок, а також право на колективні переговори по заробітній платі – є широко визнаними правами людини.

Рабство – практика, заснована на відносинах влади і підпорядкування, в результаті чого, одна людина володіє іншою і може використовувати працю чи інші послуги цієї людини. Сучасні форми рабства включають: торгівлю дітьми, дитячу проституцію, експлуатацію дитячої праці, використання дітей у збройних конфліктах, боргову кабалу, торгівлю людьми, примусову проституцію та примусову працю.

Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН) – один з головних органів Організації Об'єднаних Націй, що відповідає за підтримку міжнародного миру і безпеки. Він має 5 постійних членів, кожен з яких має право накладати вето на будь-яке рішення Ради Безпеки, і 10 непостійних членів.

Рада Європи – заснована в 1949 р. для захисту та поширення прав людини, демократії та верховенства закону. Сьогодні до неї входять 47 держав-членів, які охоплюють практично весь європейський континент. Штаб-квартира знаходиться у Страсбурзі.

Рада з прав людини – міжурядовий орган в системі ООН, що складається з 47 держав, і відповідає за заохочення і захист прав людини по всьому світу. Рада була створена Генеральною Асамблеєю ООН у березні 2006 р. на заміну Комісії з прав людини, і її основною метою є реагування на ситуації порушення прав людини і винесення відповідних рекомендацій.

Рамкова конвенція – конвенція, яка встановлює принципи і норми, за якими будуть продовжені міжнародні дії, і встановлює порядок ведення переговорів для прийняття більш конкретних заходів, необхідних для вирішення питання.

Расизм – переконання, що характеристики людей знаходяться під впливом етнічної чи племінної приналежності, що члени інших груп і племен («рас») не є такими хорошими, як представники своєї групи.

Ратифікація, ратифікувати – процес, при якому законодавчий орган держави підтверджує наміри уряду шляхом підписання договору; формальна процедура, за допомогою якої держава бере на себе зобов'язання за договором після його прийняття. Після ратифікації держава стає учасником договору.

Збереження за собою права – держави можуть виключати з договору, наприклад, положення, якому вони не готові слідувати, однак, ці виключення не можуть суперечити фундаментальному значенню договору.

Розвиток потенціалу – принцип записаний в Конвенції про Права дитини (КПД), який рекомендує ширше використовувати права дитини на розвиток її пізнавальної та емоційної зрілості.

Розвиток – всебічний економічний, соціальний, культурний і політичний процес, спрямований на постійне підвищення добробуту,

як всього населення, так і всіх окремих осіб на основі їх активної, вільної і конструктивної участі у розвитку та в справедливому розподілі благ отриманих в результаті їхньої діяльності.

Розширення прав і можливостей – збільшення духовної, політичної, соціальної чи економічної сили окремих осіб і громад. Вираз використовується стосовно процесу надання маргіналізованим особам і групам можливості відстоювати свої права на те, щоб повною мірою брати участь у житті суспільства за допомогою, наприклад, законо- давства, підкріплюючих дій та тренінгів.

Рольова гра – коротка драма, що розігрується учасниками. Люди спираються на свій власний життєвий досвід, щоб розіграти ситуацію по ролях; рольові ігри в основному мають імпровізований характер. Мета рольової гри – дати учасникам можливість випробувати себе в різних ситуаціях і дослідити можливість вирішення проблем у безпечному середовищі.

Свобода вираження думок – свобода висловлювати думки/погляди у пресі та інших засобах масової інформації, а також отримувати та обговорювати ідеї та інформацію. Термін «свобода слова» часто використовується як узагальнення однієї або обох статей №19 і №18 Загальної декларації прав людини.

Система захисту прав людини – розвинений і взаємопов'язаний набір міжнародних і регіональних документів, що визначають права людини і створюють механізми для їх поширення та захисту.

Слухання – процес, при якому зацікавлені сторони, а також будь-які інші особи, на яких можуть вплинути наслідки, мають можливість зробити подання, задати питання або зареєструвати заперечення щодо справи. Наприклад, слухання може бути проведено відділом місцевого або національного уряду, міжнародним органом або спеціально створеною комісією.

Смертна кара – санкціоноване позбавлення життя державою як покарання за злочин. Європейська Конвенція з прав людини спочатку дозволяла застосування смертної кари, але зараз забороняє її на своїй території (протокол 6) навіть під час війни (протокол 13). Більшість країн світу скасували смертну кару.

Соціальні права – права, необхідні для повноцінної участі в житті суспільства. Загальна Декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) і Європейська соціальна хартія є гарантами соціальних прав.

Спеціальний доповідач – людина, обрана органом у сфері прав людини, таким, як Рада ООН з прав людини, з метою підготовки доповіді за конкретної теми наприклад, гідне житло, дитяча проституція і дитяча порнографія, насильство щодо жінок, або щодо ситуації з правами людини в тій чи іншій країні.

Сталий розвиток – розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Цей термін був вперше

використаний Всесвітньою комісією з навколишнього середовища і розвитку (ВКНСР), скликаною ООН в 1983 р.

Статут Організації Об'єднаних Націй – основоположна угода Організації Об'єднаних Націй. Вона була прийнята одногосно 25 червня 1945 р. і встановлює права та обов'язки держав-членів, а також органи і процедури Організації Об'єднаних Націй.

Статут – документ, який описує надання прав або привілеїв.

Стать – біологічні відмінності між чоловіками і жінками, які є універсальними і не змінюються. Вона відрізняється від гендеру, який стосується соціальних атрибутів, отриманих або придбаних протягом соціалізації в якості члена якоїсь спільноти.

Позитивні дії – дії, що вживаються державними чи приватними підприємствами, щоб компенсувати минулу дискримінацію, наприклад в освіті і роботі, дискримінацію жінок, конкретних рас, етнічних груп, релігій або інвалідів. Позитивні дії – це спеціальні тимчасові або постійні заходи, спрямовані на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях для особи та/або групи осіб реалізовувати рівні права і свободи, надані їм Конституцією. Позитивні дії слід розглядати як тимчасову міру до того часу, поки рівності не буде досягнуто.

Стереотип – спрощене, узагальнене і нерідко несвідомо упереджене ставлення до людей, або ідеї, які можуть призвести до

упередженості і дискримінації. Узагальнення, в якому характеристики частини групи поширюються на групу в цілому.

Стигматизація у зв'язку з інвалідністю – дискримінаційне, гнітюче або жорстоке ставлення, пов'язане з вірою в те, що люди з інвалідністю є гірші за інших.

Тіньовий звіт – неофіційна доповідь, підготовлена інститутами або окремими особами, що представляють громадянське суспільство, і передана в Комітет контролю за виконанням Договору з прав людини. Такі звіти зазвичай суперечать або додають інформацію до офіційних звітів щодо дотримання та виконання договорів, наданих урядом у рамках своїх договірних зобов'язань.

Толерантність – готовність прийняти поведінку і переконання, які відрізняються від ваших власних, хоча ви, можливо, не згодні з ними, або не схвалюєте їх. Декларація принципів толерантності (ЮНЕСКО, 1995).

Трансформація конфлікту – процес, при якому конфлікти, такі як війни та міжетнічне і міжрелігійне насильство, змінюються або трансформуються і завершуються мирним фіналом. Це довгостроковий процес, який спрямований на ліквідацію корінних причин конфлікту, а також поведінку і ставлення один до одного сторін, учасниць конфлікту.

Тренер – людина, яка готує програму навчальних вправ, наприклад, дебатів, ознайомчих поїздок, перегляду фільмів і

виконання вправ Компасу для групи учасників. При виконанні завдань Компасу, тренер або вчитель у демократичному стилі працює з групою молоді та виконує роль фасилітатора.

Універсальність – принцип, згідно з яким, всі права людини належать кожній особі в кожній державі і суспільстві у світі.

Управління конфліктами – дії, що вживаються з головною метою запобігти вертикальній (посиленню насильства) або горизонтальній (територіальному розповсюдженню) ескалації існуючих конфліктів із застосуванням насильства.

Участь – приймання участі у суспільному житті громади чи суспільства. Переглянута Європейська хартія участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні — це міжнародний політичний документ, ціллю якого є сприяння участі молоді в громадському житті на місцевому рівні; вона була прийнята Конгресом Ради Європи в 2003 р.

Факультативний протокол – договір, який змінює інший договір, наприклад, шляхом внесення додаткових процедур або положень. Він називається «факультативним», тому що уряд, що ратифікував оригінальний договір, може вибрати, чи буде ратифікувати зміни, внесені до протоколу.

Фасилітатор – людина, яка готує, представляє і координує вправи за *КОМПАСОМ*. Фасилітатор – це той, хто «дозволяє подіям статися», хто «допомагає» надихає інших на навчання і розвиток

свого власного потенціалу. Роль фасилітатора – це створення безпечних умов, в яких учасники навчаються за допомогою експериментів, досліджень, взаємного обміну. Це не справа однієї людини, лідера, який є «експертом», що дає знання іншим. Кожен повинен зростати через обмін досвідом, як учасники, так і посередники.

Фашизм – урядова система, заснована на ідеології національної або расової переваги і важливості контролю над усіма аспектами політичного, економічного і культурного життя. Він може характеризуватися насильницьким придушенням опозиції і критики, контролем над засобами масової інформації, державним контролем за промисловістю, торгівлею тощо, і агресивним націоналізмом і часто расизмом.

Формальна освіта – структурована система освіти і навчання, до якої входять дошкільна освіта, початкова та середня і вища освіта. Як правило, вона надається загальними або професійними навчальними закладами і завершується отриманням диплому.

Хартія основних прав – договір, що містить політичні, економічні та соціальні права громадян Європейського Союзу. Він пов'язує держави-члени ЄС у застосуванні законів ЄС.

Шукач притулку – людина, яка прагне міжнародного захисту і чий прохання на отримання формального статусу біженця досі не визначені.

ЮНІСЕФ – (Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй); виступає на захист прав дітей, щоб допомогти задовольнити їхні основні потреби і розширити їхні можливості повністю розкрити свій потенціал. ЮНІСЕФ керується Конвенцією про права дитини і прагне встановити її в якості міжнародного стандарту поведінки по відношенню до дітей.

Юридичні права (також законні права) – права, які закріплені законом і які можуть бути захищені в суді. Також використовується для опису прав людини, пов'язаних з судовим процесом, наприклад, право на справедливий судовий розгляд.